

YAKIN DÖNEM TÜRKİYE ARAŞTIRMALARI YADTA

RECENT PERIOD TURKISH STUDIES

ISSN 1304-9720
e-ISSN 2547-9679

CİLT/VOLUME:16

YIL/YEAR: 2017 / 1

SAYI/ISSUE: 31

Yılda İki Kez Yayınlanan Ulusal Hakemli Dergi
National Peer Reviewed Journal Published Two Times Yearly

Dergi, Sosyal Bilimler Atıf Dizini (SOBİAD) tarafından taranmaktadır.
The journal is scanned by SOBİAD.

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ
ENSTİTÜSÜ

REPUBLIC OF TURKEY
ISTANBUL UNIVERSITY
INSTITUTE OF ATATÜRK'S PRINCIPLES
AND REFORMS

Baskı Tarihi: Haziran 2017

Yakın dönem Türkiye araştırmaları = Recent period Turkish studies.-- İstanbul :
İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2002-

c.: resim, tablo; 24 cm.

Yılda iki sayı.

ISSN 1304-9720

Elektronik ortamda da yayınlanmaktadır:

<http://dergipark.gov.tr/iuydta>

Baskı:

Kültür Sanat Basımevi

www.kulturbasim.com

Sertifika No: 22032

YAKIN DÖNEM TÜRKİYE ARAŞTIRMALARI YADTA

RECENT PERIOD TURKISH STUDIES

CİLT/VOLUME: 16

YIL/YEAR: 2017 / 1

SAYI/ISSUE: 31

Sahibi / Owner: İstanbul Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü adına
Prof. Dr. Cezmi ERASLAN

Yayın Kurulu / Editorial Board:
Prof. Dr. Cezmi ERASLAN (Başkan, Editör)
Prof. Dr. Mustafa BUDAK
Doç. Dr. Önder KOCATÜRK (İngilizce Dil Editörü)
Yrd. Doç. Dr. Nilüfer ERDEM
Yrd. Doç. Dr. Ö. Kürşad KARACAGİL

Birim Yayın Komitesi / Publishing Unit Committee:
Prof. Dr. Cezmi ERASLAN (Başkan)
Prof. Dr. Mustafa BUDAK
Yrd. Doç. Dr. Nilüfer ERDEM

Posta Adresi / Post Address:
İstanbul Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü,
Süleymaniye Cad. Takvimhane Sok.
No: 19 Kat: 4 Beyazıt / İSTANBUL

Telefon / Telephone: 0212 440 00 00 Dahili / Internal: 10598/10056

Faks / Fax: 0212 440 03 45

e-posta / e-mail: ata.enst@istanbul.edu.tr
yakindonemturkiye@hotmail.com

BU SAYININ HAKEMLERİ /REFEREES FOR THIS ISSUE

Prof. Dr. Mustafa BUDAK

İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü

Prof. Dr. Cezmi ERASLAN

İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü

Prof. Dr. Ahmet İNCEKARA

İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi

Prof. Dr. Mehmet Derviş KILINÇKAYA

Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü

Prof. Dr. Mustafa TURAN

Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi

Prof. Dr. Selma YEL

Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi

Doç. Dr. Recep KARACAKAYA

İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi

Doç. Dr. Aynur Soydan ERDEMİR

İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü

Doç. Dr. Serkan TUNA

İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü

Doç. Dr. İsmet ÜZEN

Çankırı Karatekin Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi

Yrd. Doç. Dr. Nilüfer ERDEM

İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

- **Editörden Mektup**
Editor's Message
Prof. Dr. Cezmi ERASLAN..... vii

- Makaleler/Articles**
- **Kayseri Hıristiyanlarının 19. Yüzyılda Sancak Yönetimine Katılmaları Üzerine**
On the Involvement of Kayseri's Christians in the 19th Century Sanjak Administration
Çağdaş Lara ÇELEBİ 1-32
- **Beşar ve Cemil Çeto Kardeşlerin Garzan Bölgesindeki Eşkıyahlık Faaliyetleri (1888-1920)**
Banditry Activities of Beşar and Cemil Çeto Brothers in Garzan Region (1888-1920)
Said OLGUN 33-56
- **Atatürk Döneminde Eğitimde Millilik ve Modernleşmeye Dair Tartışmalar**
Nationalization and Modernization Discussions in Education in Atatürk Era
Erhan KANBOLAT 57-80
- **Türk Savunma Sanayiinde Girişimci Bir Kuruluş:**
Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu (MKEK) 1950-1960
An Entrepreneurial Corporation within Turkish Defense Industry: The Mechanical and Chemical Industry Corporation (MKEK) 1950-1960
Nadir YURTOĞLU 81-112

- Kitabiyat/Book Review**
- **Karamanlıca Bir Eser "Kayseri Metropolitleri ve Malumat-ı Mütenevvia" Üzerine**
Upon A Work in Karamanli Turkish, "Kayseri Metropolitans and Various Information"
Eray KONYA – Giray ÇAVDAR 113-130
- **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisinin Amacı ve Yayın İlkeleri** 131-139

EDİTÖRDEN MEKTUP

Değerli okurlarımız, kıymetli meslektaşlarımız, sevgili yakın tarih öğrencilerimiz.

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi'nin 31.sayısı ile karşınızdayız. 2016 yılında yayımladığımız 29 ve 30. sayılar ile zamanında çıkmayı başaran dergimiz, değerli meslektaşlarımızın ilmi katkıları ile bu hususiyetini devam ettiriyor. Bu ve sonraki sayılarda da ilmi kaliteden ödün vermeden zamanında çıkmaya gayret edeceğimizi ifade etmek istiyorum.

Değerli okuyucularımız, bu sayıda birbirinden ilginç dört makale ve bir tanıtım yazısı ile karşınızdayız.

Dr. Çağdaş Lara Çelebi tarafından kaleme alınan “Kayseri Hristiyanlarının 19. Yüzyılda Sancak Yönetimine Katılmaları Üzerine” yazısı çok dilli, dinli, renkli Osmanlı sosyal yapısının ilginç bir yönünü yerli ve yabancı arşiv kaynaklarına dayanarak ortaya koymuştur. 19. asır Osmanlı devletinin her alanda reformlar gerçekleştirerek çağdaş çizgiyi yakalamaya çalıştığı bir zaman dilimi olmuştur. Bu asırda mahalli yönetimlerde başlayan meclis tecrübesi zamanla bütün ülkeye ve üst yönetime kadar yansımıştır. Dr. Çelebi sadece Osmanlı arşiv kaynaklarını değil, Yunan devlet arşivi kaynaklarını da kullanarak sosyal yapıda gayrimüslimlerin temsilini ilgililerinin değerlendirmesine sunmuştur.

İkinci makalede Osmanlı devletinden Cumhuriyete intikal eden bir mesele ile karşınıza çıktık. Yrd. Doç. Dr. Said Olgun'un incelemesi Siirt merkezli bir aşiret yönetiminin ağabeyden kardeşe geçen eşkıyalık macerasını Osmanlı arşiv belgeleri ışığında ele alıyor. Siirt'in Garzan bölgesinde yaşayan Pençinar aşiretini yönetenlerin eşkıyalık faaliyetleri ve devlete karşı faaliyetleri bölgede Cumhuriyet döneminde yaşanan asayişsizlik olaylarını anlamaya katkı sunacak mahiyettedir.

Dr. Erhan Kanbolat “Atatürk Döneminde Eğitimde Millilik ve Modernleşmeye Dair Tartışmalar” yazısı ile katıldı sayımıza. Türkiye Cumhuriyeti ile işgalden bağımsızlığa ulaşan Türk milleti siyasi alanda olduğu kadar sosyal sahada da önemli değişim ve dönüşümler yaşamıştır. Laikliği ve Cumhuriyetçiliği Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin varlık sigortası olarak gören Atatürk döneminde takip edilen milli kültür siyasetinin modernleşme ile nasıl ve ne şekilde uyum sağlayacağı 1930’lu yıllarda tartışmaya açılmıştır. Dr. Kanbolat dönemin kaynaklarında yer alan tartışmaları gündeme taşıyor.

31.sayımızda yer alan son makale Yrd. Doç. Dr. Nadir Yurtoğlu’na aittir. “Türk Savunma Sanayiinde Girişimci Bir Kuruluş: Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu (MKEK) 1950-1960” başlıklı yazı Türkiye Cumhuriyeti’nin silah sanayiinde geçirmiş olduğu evreleri ve sonuçlarını kaynaklar ışığında ortaya koymaya çalışmıştır. Türkiye Cumhuriyeti’nde çok partili hayatın kurumsallaştığı 1950 yılına kadar savunma sanayiinde nelerin yapıldığı, kurulan fabrikalar, üretim ve ekonomiye katkıları sayısal veriler ışığında incelenmiştir. Mevcut birikimin tek bir merkezde toplanmasından sonra MKEK’in dünyanın farklı ülkeleriyle yaptığı üretim ve pazarlama anlaşmalarıyla sonuçları hakkında tespitler ortaya konulmuş, değerlendirmeler yapılmıştır. MKEK’nin savunma sanayii dışında milli ekonomiye katkıları ortaya konulmuştur. Türkiye’nin bu döneme kadar yaptığı girişimlerden söz konusu dönemde vazgeçmesinin ve temin konusunda da tek bir merkeze bağlanmasının ülke savunması açısından ne kadar riskli olduğu takip eden her on yılda en az bir örnekle görülmüştür. Son on yılda yapılan millileşme çabalarının ise aradaki farkı kapatmak konusunda alınacak çok mesafe olduğu dikkatten kaçırılmadan değerlendirilmesi gerçekçi olacaktır.

31. sayının son mesajı iki genç kardeşimizin, Eray Konya ve Giray Çavdar’ın hazırladığı kitap tanıtımıdır. “Kayseri Metropolitleri ve Malumat-ı Mütenevvia” Karamanlıca, yani Yunan alfabesiyle Türkçe yazılmış bir kitaptır. On dokuzuncu asrın sonunda kaleme alınan kitap Kayseri’yi merkeze alırken Niğde, Aksaray gibi yakın çevresini de ihmal etmemiştir. Sadece Kayseri metropolitleri değil civar halkın eğitim, sosyal ve kültürel hayatı için de önemli bir kay-

nak mahiyetini taşımaktadır. Karamanlıca yazılmış kitapların büyük bir kısmının dini içerikli olduğu dikkate alındığında “Kayseri Metropolitleri ve Malumat-ı Mütenevvia” ayrı bir öneme haizdir. Eğitim sahasında Anadolu’nun Ortodoks Türklerinin her kademede müesseseye sahip olduğunu gösteren kitap Orta Anadolu insanının eğitim, kültür ve geçim vasıtalarını merak eden bütün okuyucularımız için şiddetle tavsiye ettiğimiz bir kaynak durumundadır.

Bir sonraki sayıda yine ilmi yazılarla ve zamanında karşınızda olmak ümidiyle, hoşça bakın zatınıza efendim.

Haziran 2017
Prof. Dr. Cezmi ERASLAN
Editör

KAYSERİ HİRİSTİYANLARININ 19. YÜZYILDA SANCAK YÖNETİMİNE KATILMALARI ÜZERİNE*

Çağdaş Lara ÇELEBİ**

Özet

Toplumların yapısal karakteristiklerine bağlı olarak, farklı yerlerde yönetim sistemleri çeşitlilik gösterir. Toplum birden fazla etnik ve dini gruptan oluştuğunda, kanun yapımı sürecinde birçok faktör rol oynar. Çünkü tasarlanan kurallar toplumu oluşturan bütün unsurların yaşam biçimini ve toplum üyelerinin birbirleriyle olan ilişkilerini etkileyecektir. 19. Yüzyıl boyunca çeşitli etnik ve dini toplulukları bünyesinde barındıran Osmanlı İmparatorluğu yönetim sistemi çok önemli değişimlere şahit olmuştur. Bu çalışmanın amacı 19. Yüzyıl sonunda (özellikle 1870-1880 yılları arası) uygulanan yönetim reformlarının Kayseri¹ sancağındaki millet toplulukları arasındaki ilişkileri ne yönde etkilediğini analiz etmektir.

Anahtar Kelimeler: 19. Yüzyıl, Kayseri, yönetim, gayrimüslimler, reform.

Abstract

ON THE INVOLVEMENT OF KAYSERİ'S CHRISTIANS IN THE 19TH CENTURY SANJAK ADMINISTRATION***

Depending on the structural characteristics of societies, the administrative systems show diversities in different places. When the given society consists of more than one ethno-religious group, many factors play a role during the law-making process, because the conceived rules will affect the lifestyle and mutual relations of the members of the society. Throughout the nineteenth century, there were very

* Bu makale 'Socio-Economic Relations of the Christian and Muslim Communities of Kayseri (in Cappadocia) in 1870-1880', Atina Üniversitesi, Felsefe Fakültesi, Tarih ve Arkeoloji Bölümü, Doktora Tezi, Atina 2009, künyeli doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr., Email: cagdaslara@hotmail.com

** Makalenin Geliş Tarihi: 05.12.2016

Makalenin Kabul Ediliş Tarihi: 07.04.2017

¹ 19. Yüzyılda Kayseri Kapadokya bölgesinin Merkezi olarak kabul edilirdi, Bkz.: William Martin Leake, **Journal of a Tour in Asia Minor with Comperative Remarks on the Ancient and Modern Geography of that Country**, London, John Murray, 1824, s. 64.

important alterations in the administration system of the Ottoman Empire, which sheltered various ethnic and religious communities. The purpose of this article is to analyze in what ways the administrative reforms implemented in the late 19th century (particularly between 1870 and 1880) affected the relations between the nation communities in Kayseri sanjak.

Key Words: 19th Century, Kayseri, administration, non-Muslims, reform.

Giriş

Makalede, dönemin bütün idari reformlarını incelemek yerine sadece konumuzla ilgili olarak Kayseri Hıristiyanlarının yeni kurulan yönetim konseyleri, mahkemeler, belediyeler ve bazı devlet kurumlarında yer almalarından bahsedilecektir. 19. Yüzyılın son dönemini seçmemizin nedeni direkt olarak dönemin birbiriyle çelişen gelişmeleriyle ilgilidir. Bir tarafta, Osmanlı topraklarında ilk kez millet gruplarının temelindeki dini farklılıkları göz ardı edip ortak bir ‘Osmanlı’ kimliğini vurgulayan Osmanlılık politikası öne çıkmaktadır. “Geç dönem Osmanlı Tanzimat reformlarının altını çizen, Müslüman ve gayrı-Müslimler arasındaki eşitliği kurmayı amaçlayan düşünce 1856 Hatt-ı Hümayun’unda yayınlandı. Bu [durum] Baba-ı Ali’nin imparatorlukta komünel ilişkileri yeniden düzenleme çabası ve tabi-vatandaşları arasında ortak kimliği, Osmanlılık diye bilinecek fikri, desteklemesinin bir parçasıydı”².

Diğer tarafta incelediğimiz çağ, eylemlerinin sonuçları imparatorlukta yeni millet topluluklarının oluşumuna yol açan, Amerikalı’dan Fransız’a, İskoç’a, Protestan’dan Katoliğe çeşitli misyoner grupların akımına uğramıştır³. 1831’de Katolik, 1850’de Protestan milletinin kabulü, oluşturulmaya çalışılan ortak Osmanlı kimliğini desteklememiş, onunla çelişmiş ve yeni dini parçalanmaların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

² Fruma Zachs ve Basilius Bawardi, ‘Ottomanism in Syrian Patriotism in Salim al-Bustani’s Thought’, *Ottoman Reform and Muslim Regeneration*, (Der. Itzhak Weismann and Fruma Zachs), London, I. B. Tauris, 2005, s. 111.

³ Çağdaş Lara Çelebi, *Ottomanism and Inter-Communal Relations: Sanjak of Kayseri in the Decade of 1870-1880*, Berlin, Lambert Academic Publishing, 2011, s. 61-65, 151-155, 206, 209; Michael Marten, *Attempting to Bring the Gospel Home, Scottish Missions to Palestine 1839-1917*, New York, Tauris Academic Studies, 2006, s. 1-2.

1. Osmanlıda Reform Dönemi Öncesi Gayrı-Müslim Yönetimi Üzerine

Birbiriyle tezat gelişmelerin yaşandığı böylesi bir durumda, konumuza reform dönemi öncesi gayrı-Müslim yönetimiyle başlamamız uygun olacaktır. Örnek olarak kısaca Rum milleti yönetimine bakalım, “*Osmanlı ülkesindeki cemaatin işleyişi basit ama komplikeydi: Köy muhtarından ve ihtiyar heyetinden, şehirlerin cemaatleri tarafından kaza, liva ve vilayet seviyesinde seçilen meclis üyelerine kadar (sonuncusunun meclislerine üyeler Kilise Karma Komisyonu seviyesinde seçilirler) cemaatin Osmanlı idari sistemi ile yatay ve dikey birleşmesine olanak sağlayan pek çok hiyerarşik seviye oluşmaktadır*”⁴.

Yani, büyük merkezlerden küçük yerleşim birimlerine kadar her yerde Osmanlı gayrı-Müslimleri kendi yönetim organları ile yönetiliyordu. Ayrıca, kasaba ve mahallelerde –muhtarlar ve konseyleri dışında- kocabaş, çorbacı, kızır⁵ gibi çeşitli idari ve vergi toplama⁶ görevleri verilen yetkililer vardı ve bu kişiler devlet ve kendi cemaatleri arasında aracılık rolü oynuyorlardı. Aynı şekilde, gayrı-Müslim toplulukların dini meseleleri kendi din adamları tarafından yönetiliyordu⁷.

⁴ Sia Anagnostopoulou, **Küçük Asya 19. Yüzyıl-1919: Rum Milletinden Yunan Ulusuna Yunan-Ortodoks Cemaatler**, Athens, Elinika Grammata, 1997, s. 327; Ayrıca Bkz.: Christopher Oskanyan, **The Sultan and his People**, London, Derby and Jackson, 1857, s. 340; Ali Aktan, “Osmanlı Belgelerine Göre Kayseri’de Gayrimüslim Tebaanın Durumu”, **III. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (06-07 Nisan 2000)**, Kayseri, 2000, s. 8, 11. Osmanlıda, kendi yönetim organları dışında gayrı-Müslimler yabancı konsolosluklar tarafından da korunuyorlardı, Bkz.: John Murray, **A Hand Book of Travellers in the Ioanian Islands, Greece, Turkey, Asia Minor and Constantinople: Being a Guide to the Principle Routes in Those Countries, Including a Description of Malta, with Maxims and Hints for Travellers in the East**, London, John Murray, 1845, s. 281. Adolphus Slade’e göre, Osmanlı imparatorluğunda Rum milleti diğer gayrı-Müslim millet gruplarına göre daha öncelikliydi ve her anlamda durumları diğerlerinden daha iyiydi, Bkz.: Adolphus Slade, **Records of Travels in Turkey, Greece & c. and of a Cruise in the Black Sea with the Capitan Pasha in the Years 1829, 1830 and 1831**, C. 2, London, Saunders and Otley, 1833, s. 301, 303.

⁵ **Atina Küçük Asya Araştırmaları Merkezi (AKAAM). Sözlü Tarih Arşivi**, KP 135 Kayseri-Çukur, bölüm: Çalışanlar ve hizmetliler.

⁶ **Selanik Amerikan Anadolu Koleji (SAAK). Missionary Letter of J. V. Leonard, Kayseri** (Reel 585, folio no. 161), 6; **AKAAM. (Elyazması Biyografiler) İoannis Meneksopoulos, Ta Sillata: Toplum Kurumu**, (Selanik, 1957), 8; M. A. Ubcini, **Letters on Turkey, an Account of the Religious, Political, Social and Commercial Condition of the Ottoman Empire, the Reformed Institutions, Army, Navy & c.**, C. 1, London, John Murray, 1856, s. 46-47.

⁷ Bilal Eryılmaz, **Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme**, İstanbul, İşaret Yayınları, 2006, s. 215.

Bazı bölgelerin yerel yönetimlerine, bu tür idari görevli ve organların yanında farklı toplumsal katmanlardan insanların dahil olduğunu görüyoruz. Mesela İzmir’de, 18. Yüzyıldan itibaren yeni bir sosyal tabaka olarak ortaya çıkan, zanaatkar ve tüccarlardan oluşan Rum orta sınıfının zaman içerisinde Rum milleti yönetimindeki ruhban sınıfı gibi geleneksel güçlerin yanında yer almayı talep ettiği ve sonunda bunu başardığı bilinmektedir⁸. Aslında aynı milletten farklı toplumsal grupların işbirliği, cemaat yönetiminin daha da güçlenmesine yol açmıştır. Öyle ki, İzmir’in Rum cemaati idarecileri neredeyse merkezi devlet otoritesinden özerk hareket eder hale gelmişlerdi⁹.

Kayseri’nin bulunduğu Kapadokya bölgesinin tamamı ele alındığında, buradaki Rum topluluklarının iktisadi varlıklarının İzmir’deki eşdeğerleri kadar güçlü olmadığı ve bu nedenle böylesi bir idari sistemin gelişimini destekleyemeyecekleri ortadadır. Kapadokya’da Rum milleti içerisinde ruhban sınıfı, toplumun diğer gayrı-Müslim öğelerine göre daha fazla söz sahibiydi. Yine de, Kayseri Rumlarının durumu Kapadokya’nın diğer bölgeleriyle kıyaslandığında bir dereceye kadar farklılık gösterir. Çünkü 19. Yüzyılın sonlarına doğru buradaki Rum tüccar sınıfı da toplum içerisindeki pozisyonlarını sağlamlaştırma sürecine girmiştir.

Tarihi kaynaklar Kayserili Rumların İzmir’deki Rumlar gibi toplumsal güç oluşturmamalarının nedenini Kayseri’nin demografik karakteristiği ile ilişkilendirirler. Bahsedilen dönemin salnamelerine baktığımızda –mesela 1882 yılında- Ermeniler, Müslümanlardan sonra en büyük topluluk olarak karşımıza çıkar. 48,211 Müslüman, 17,023 Ermeni, 11,242 Rum, 267 Protestan ve 150 Katoliğin ikamet ettiği sancağın Rum sakinlerinin sayısı mevsimsel ve daimi kitlesel göçlerle sürekli azalma eğilimindedir¹⁰.

⁸ Philippos Iliou, **Toplumsal Mücadeleler ve Aydınlanma. İzmir Vakası (1819)**, Athens, Etaireia Meletis Neou Elinismou-Mnimon, 1986, s. 10-12.

⁹ Sia Anagnostopoulou, **Küçük Asya**, s. 338-340. Bu nedenle, kendi cemaat yöneticileri, kilise ve okul yönetimleri ve muhtarlarıyla, İzmir’in Rum topluluğu kendisini “tamamlanmış cemaat” (*ολοκληρωμένη κοινότητα*) olarak tanımlıyordu, Bkz.: **AKAAM. Sözlü Tarih Arşivi**, KP I 4 Göztepe-İzmir, bölüm: Özyönetim.

¹⁰ Sia Anagnostopoulou, **Küçük Asya**, s. 361-363, 368-369. 19. Yüzyıl boyunca Kayseri yönetim sınırları değişmiştir. 1844-47 yıllarında Sivas eyaleti altındayken 1850’den itibaren Bozok eyaletine dahil edilmiştir. 1868’de bir kez daha el değiştirip Ankara vilayetine bağlanmıştır, Bkz.: **AKAAM. Sözlü Tarih Arşivi**, KP 45-A Kayseri, bölüm: Türk yönetimi; Necmettin Gürler, **212 Numaralı Şer’iye Sicili (H. 1270-1273/ 1853-1856)**, Erciyes

Sonuç olarak, 19. Yüzyıl idari reformları öncesinde de bölgesel güç dengelerine paralel olarak Osmanlı gayrı-Müslimleri yerel yönetimlere katılmışlardır. 1864'te daha ilerici, kapsamlı ve sosyal kaynaşmaya hizmet eden bir yönetim için *İdâre-i Umûmiye-i Vilâyet Nizamnâmesi* yürürlüğe girmiştir. Buna göre, eyalet ve daha alt kademelerdeki yönetim birimlerinde bütün gayrı-Müslim grupların yönetim konseylerindeki temsil etme hakları onaylanmıştır. Aslında İmparatorluk topraklarının bazı bölgelerinde gayrı-Müslim temsilcilerin yerel konseylerde yer almalarının örneklerine 18. Yüzyılda da rastlanabilir¹¹. Fakat, 1864 ve daha sonraki 1871 vilayet nizamnameleri imparatorluk topraklarındaki yerel konseylerin tamamını kapsayan bir kanundur ve farklı millet gruplarının yaşadıkları yerlerde gayrı-Müslimlerin yönetime katılımını resmen 'prensip' olarak kabul etmiştir¹².

Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Master Tezi, Kayseri 2001, s. 452; Muhittin Aydoğan, **91/1 Numaralı Sicil (1683)**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Master Tezi, Kayseri 2002, s. 206-207; Ioannis Kalfoglous, **Küçük Asya Yarımadası'nın Coğrafi Tarihi**, (Der. Stavros Th. Anestides), Athens, Kentro Mikrasiatikon Spoudon, 2002, s. 147, 288; Çağdaş Lara Çelebi, *Ottomanism and Inter-Communal Relations*, s. 156; B. Chantre, **1893 Kapadokya Seyahati**, (çev. Maria Papadopoulou), Athens, Trohalia, 1999, s. 129. Kayseri de dahil olmak üzere Karaman ve çevresindeki Rum cemaatinin kökeni hakkında farklı argümanlar vardır. Bazı tarihçiler Karamanlıların Grek asıllı olduğunu fakat Osmanlı döneminde teşvik yoluyla veya dönemin sosyo-politik ve ekonomik şartlarından dolayı kendi dillerini bırakıp Osmanlıca öğrendiklerini düşünürler. Diğer görüşe göre ise Karamanlıların kökeni aslen Bizans döneminde Karaman ve çevresine yerleştirilen Türk kavimlerinden gelen savaşçılara dayanmaktadır. Daha fazla bilgi ve tartışma için Bkz.: Speros Vryonis Jr., "Religious Change and Continuity in the Balkans and Anatolia from the Fourteenth Through the Sixteenth Century", **Islamization and Cultural Change in the Middle Ages**, (Haz. Speros Vryonis), Wiesbaden: Otto Harrassowitz, s. 128-129; Murat Tongal, **Geçmişten Günümüze Karaman Türkleri**, Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Master Tezi, Gebze, 2007.

¹¹ Sia Anagnostopoulou, **Küçük Asya**, s. 320-321.

¹² Özellikler 1839 sonrası yapılan idari değişimler, yönetim birimleri ve personelleri arasındaki karşılıklı destek ve birliği amaçlamıştır. 1840'dan itibaren yeni idari meclisler kurulmaya başlanmış ve zaten kurulu olan meclisler bütün yönetim kademelerinde (mesela kaza meclisleri ve 1849'dan itibaren eyalet meclisleri) yeniden yapılandırılmıştır. İlerleyen yıllarda Osmanlı Devleti daha fazla düzenlemeler yapmıştır, Bkz.: Erik Jan Zürcher, **Turkey: A Modern History**, London, Palgrave, 1994, s. 59; M. A. Ubicini, **Letters on Turkey: An Account of the Religious, Political, Social and Commercial Condition of the Ottoman Empire, the Reformed Institutions, Army, Navy &c.**, C. 1, London, John Murray, 1856, s. 45; Özlem Gülenç, **Tanzimat'ın İlk Yıllarında Yapılan Yasal Düzenlemeler**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Yakın Çağ Tarihi) Anabilim Dalı, Master Tezi, Ankara 2002, folio nos. 5814-47 (29 Zilhicce 1255), 6203-52 Takvim-i Vekayi no: 288, (5 Cemaziyelahir 1261); Sedat Bingöl, **Tanzimat Devrinde Osmanlı'da**

2. Meclis-i İdâre-i Liva ve Meclis-i Temyîz-i Liva

19. yüzyılın sonunda Kayseri Sancağı'nın başında Müslüman ve Hıristiyan temsilcilerin yönetime dahil edildiği iki farklı konsey bulunmaktaydı: *meclis-i idâre-i liva* ve *meclis-i temyîz-i liva*. Mutasarrıf tarafından yönetilen *meclis-i idâre-i liva*, *a'zâ-i tabiyye* ve *a'zâ-i müntehabe* olarak bünyesinde iki grup üye ihtiva ederdi. Olağan üyelerin içinde Müslüman ve Hıristiyan bütün millet gruplarının dini temsilcileri de yer almaktaydı. Yani, Kayseri sancağı *meclis-i idâre-i livasında* müftü dışında Rum metropoliti, Ermeni ve Katolik murahasalarının katılımlarını görüyoruz¹³. Yeni düzenlemelere göre meclisin seçilmiş üyelerinin de yarısının gayrı-Müslim olması gerekiyordu. Olağan gayrı-Müslim üyelerin aksine bu azaların hangi milletten olacağı belirtilmemiştir¹⁴. Bu nedenle Osmanlı genelinde birbirinden farklı pratikler uygulanıyordu.

Ankara salnamelerine baktığımızda Kayseri idare meclisinde Musevi milletinden temsilci göremiyoruz. Bunun nedeni bahsedilen dönemde sancakta bu milletten yerleşik halk bulunmamasıyla ilgili olmalı. Diğer gayrı-Müslim grupların temsilcileri arasında eşitlik sağlanmaya çalışılsa da, her seçimde aynı güç dengesini yansıtan eşitlik kurulamamıştır. Mesela 1891'de seçilmiş gayrı-Müslim üyelerin iki Ermeni tarafından, Kiguruk Efendi ve Nevakus Efendi, temsil edildiklerini görüyoruz¹⁵. Bunun dışında, dikkatimizi çeken bir başka nokta ise, Kayseri idari meclisinin 'seçilmiş' üyeleri arasında

Yargı Reformu: Nizamiye Mahkemeleri'nin Kuruluşu ve İşleyişi 1840-1876, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi, 2004, s. 67; Paul Dumont, "La période des Tanzimât (1839-1878)", *Histoire de l'empire Ottoman*, (Der. Robert Mantran), Lille, Fayard, 1989, s. 91-92; Musa Çadırcı, *Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1991, s. 265-266; Özlem Gülenç, 'Yasal Düzenlemeler', folio nos. 1777-55 & 56 *Mecmua-i Kavanin* 1267-56 (19 Rebiülahir 1265).

¹³ **İSTANBUL BEYAZIT DEVLET KÜTÜPHANESİ (İBDK)**. *Sâlnâme-i Vilâyet-i Ankara*, defa 2, (1872-1873), s. 53.

¹⁴ **İBDK**. *Ferman-ı Adalet*, Düstur, C. 3 (İstanbul 1292), s. 3-4; K. Lamas, 'Osmanlı Hakimiyeti Zamanında ki İhtiyar Heyetleri Kurumu Üzerine', *Mikrasiatika Hronika*, Sayı: 3 (1940), s. 39; İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2000, s. 81.

¹⁵ **İBDK**. *Sâlnâme-i Vilâyet-i Ankara*, defa 2, (1872-1873), s. 53; *Sâlnâme-i Vilâyet-i Ankara* (1873), s. 66. 1882'de konseyin seçilmiş gayrı-Müslim üyeleri olarak başka isimler görüyoruz: Rum Dimitraki Ağa ve büyük ihtimalle Ermeni olan Danil Ağa, Bkz.: **İBDK**. *Sâlnâme-i Vilâyet-i Ankara*, defa 10, (1881-1882), s. 134; *Sâlnâme-i Vilâyet-i Ankara* defa 12, (1891-1892), s. 174.

bazı yıllarda Potestan rahiplere rastlamamızdır. Aslında ruhban sınıfı üyelerinin seçilmiş üyeler arasında bulunması standart bir uygulama değildi¹⁶. Öyleyse, neden Ermeni, Rum veya Katolik din adamları değil de Protestan rahipleri seçilmiş üyeler arasında görüyoruz sorusunu cevaplamalıyız.

Yukarıda kısaca bahsettiğimiz gibi, 1870'lerin ilk yıllarındaki idare meclislerinin 'olağan' üyeleri arasında Rum, Ermeni ve Katolik din adamları vardı. Ama Protestan din adamları bu üyeler arasında bulunmuyordu. Katolikler her ne kadar Kayseri'deki en küçük cemaat olsa da, 1850 yılında millet olarak tanınan Protestanlara göre daha erken, yani 1831 yılında Osmanlı otoritelerince resmen millet olarak tanınmışlardı. Büyük ihtimalle bu nedenle Kayseri idare meclislerinde Protestanlardan daha önce 'olağan' üyeler arasında yerlerini almışlardır¹⁷.

İlerleyen yıllarda Protestan din adamlarının da gayrı-Müslim olağan üyeler olarak idare meclislerine kabul edilmeleri, akla Protestanların zaman içerisinde Misyoner aktiviteler aracılığıyla Kayseri ve çevresinde sosyal-politik konumlarını sağlamlaştırmalarını getiriyor. Bu düşünce doğrudur fakat, Protestan ve diğer gayrı-Müslim üyelerin konseylere seçimleri aynı zamanda seçime girecek olan şahısların kişisel yetenekleriyle doğru orantıda gerçekleşmiş görülüyor. Örneğin, 1893'e kadar idare meclisindeki Protestan olağan üyelik pozisyonu neredeyse her yıl aynı kişi tarafından, Rahip Kenobi Yarabian, tarafından temsil edilmiştir. İsmi, onun daha sonra Protestan olmuş bir Ermeni olduğunu belirtir¹⁸.

Dönemin Protestan misyoner yıllık raporları da aynı gerçeği onaylar. Rahip W. A. Farnsworth (American Board of Commissio-

¹⁶ Kayseri'de Protestan din adamı üyeliği seçimine örnek için, Bkz.: **İBDK. Sâlnâme-i Vilâyet-i Ankara**, defa 7, (1878), s. 97.

¹⁷ Bahsedilen dönemde Protestan ruhban sınıfı üyeleri 'olağan' değil 'seçilmiş' üye olarak katılımda bulunabiliyordu. İlerleyen senelerde Protestan rahipler de 'olağan' üyeler olarak meclislere dahil olmuşlardır, Bkz.: **İBDK Sâlnâme-i Vilâyet-i Ankara**, defa 2, (1872-1873), s. 53; **Sâlnâme-i Vilâyet-i Ankara**, defa 3, (1873-1874), s. 66; **Sâlnâme-i Vilâyet-i Ankara**, defa 5, (1876), s. 74; **Sâlnâme-i Vilâyet-i Ankara**, defa 7, (1878), s. 97; **Sâlnâme-i Vilâyet-i Ankara**, defa 12, (1891-1892), s. 174; **Sâlnâme-i Vilâyet-i Ankara**, defa 12, (1893-1894), s. 208; **SAAK**. Reel 589, folio no. 105 (The Annual Report of ABCFM for the years 1876-1877), s. 9-10, 74.

¹⁸ 1870 ve 80'lerin bazı yıllarında Protestan temsilci katılımını göremiyoruz. Örnek olarak, Bkz.: **İBDK. Sâlnâme-i Vilâyet-i Ankara** (1882), s. 134.

ners for Foreign Missions üyesi) tarafından yazılan 1874-1875 Kayseri İstasyonu Yıllık Raporu, yerel mahkemelerin kurulumu safhasında yerli Protestanların dışlanması, politik açıdan ‘göz ardı’ edilmelerinden bahseder. Bu durum direkt olarak yerel yöneticilerin ve Hıristiyanların (Ortodoks Rum ve Gregoryen Ermeni) açık olarak Protestanların yönetime girmelerine itiraz etmelerinden kaynaklanmaktadır¹⁹.

Fakat, sadece birkaç yıl sonraki misyoner mektuplarında tamamen farklı bir manzarayla karşılaşılıyor. Buna göre, Kayseri ve çevresindeki Amerikan misyonerlerinin siyasi pozisyonları, ‘hiç bu kadar iyi olmamıştı. Rahip Kenope Yarabian’ın Meclis veya Yürütme konseyi üyesi olarak etkisi, çok iyi, belki de diğer gayri-Müslim üyelerden daha büyük ve [bu] etki dış-istasyonlarımızın birçoğunda hissedildi. Everek’deki vaazcı konseyin üyesi, yöneticisi [bir kelime eksik] yapıldı ve iki üç yıl öncenin hor görme ve hapse atmalarının [yerini] sadece Hükümetten şeref aldı’²⁰.

Rahip Farnsworth’un belirttiği gibi, idare meclisinde bir Protestan üyenin varlığı olumlu anlamda ani bir değişime neden olmuştu. Aslında bu çeşit üyelik seçimlerinde birçok kriter rol oynuyordu. Hristos Hacıyosif, genelde Hıristiyan ve Müslüman meclis üyelerinin toplumun yüksek sınıfından geldiklerini ve çoğunun varlıklı insanlar olduğunu fakat sadece zengin olmanın yeterli vasıflara sahip olmak anlamına gelmediğini vurgular. Toplum içinde saygın ve

¹⁹ SAAK. Reel 589, folio no. 104 (The Annual Report of ABCFM for the years 1875-1876), s. 13, 17. Rumların lokal yönetim birimlerindeki etkin güçlerine örnek için, Bkz.: SAAK. Reel 591, folio no. 46, 4. 1870’ler öncesi Kayseri’deki yerel idarecilerin misyonerlere karşı verdikleri mücadele için, Bkz.: **The Missionary Herald, Containing the Proceedings of the American Board of Commissioners for Foreign Missions. With a View of Other Benevolent Operations**, C. 50, Boston, T. R. Marvin 1854, s. 321; **The Missionary Herald, Containing the Proceedings of the American Board of Commissioners for Foreign Missions. With a View of Other Benevolent Operations**, C. 54, Boston, T. R. Marvin, 1858, s. 151. Yerel idareciler dışında, merkez hükümetin mücadelesine de bazı misyoner dökümanlarında rastlamak mümkündür, Bkz.: **The Missionary Herald, Containing the Proceedings of the American Board of Commissioners for Foreign Missions. With a View of Other Benevolent Operations**, C. 57, Boston, T. R. Marvin & Son, 1861, s. 75. Ender de olsa, yerel idarecilerin misyonerlere karşı halk tarafından yapılan hareketleri kınamalarına rastlanmaktadır, Bkz.: **The Missionary Herald, Containing the Proceedings of the American Board of Commissioners for Foreign Missions. With a View of Other Benevolent Operations**, C. 62, Boston, T. R. Marvin & Son, 1866, s. 75.

²⁰ SAAK. Reel 589, folio no. 105 (The Annual Report of ABCFM for the years 1876-1877), s. 9-10.

güvenilir insanlar olmaları gerekirdi²¹. Bu sebepten dolayı, özellikle ‘seçilmiş’ üyelerin idari konseylere katılımları –yukarıdaki örnekte bahsedildiği gibi- toplumdaki farklı grupların birbirine algısını olumlu yönde etkileyecek bir ortam yaratabilirdi.

Bu noktada Kostas Kostis gayrı-Müslim ruhban sınıfının idare meclislerine katılımının, ruhban sınıfı üyelerinin mevkilerini Osmanlı yerel yönetim kademelerinde pekiştirerek onları resmi devlet görevlileri haline getirdiğini söyler²². Gayrı-Müslim ruhban sınıfı üyelerinin yerel meclislere kabulünü sağlayarak, onları legal devlet kurumları çatısı altına alan Osmanlı devleti bu adımıyla bir açıdan gayrı-Müslim dini otoritelerin etki alanlarını sınırlamayı amaçlamış olmalıdır. Çünkü yeni sistem devlete, ruhban otoritelerin kendi millet topluluğu üyeleri ile olan ilişkilerini daha yakından denetleme olanağı sunuyordu. Bahsedilen dönemde Kayseri’deki misyoner hareketliliğin yoğunluğunu düşünürsek, bu çeşit bir kontrol mekanizmasının devlet için ne derece gerekli olduğu anlaşılır. Konuya bu açıdan yaklaştığımızda görüyoruz ki yeni idari reformlar sadece farklı millet topluluğu üyelerinin daha yakın temas sağlamalarına olanak vermekle kalmamış, aynı zamanda Osmanlı devletine millet toplulukları arasındaki ilişkileri eskiye oranla daha yakından takip etme imkânı sağlamıştır.

Aslında Osmanlı yönetim sistemindeki yeni meclislerin kuruluşunu biraz daha irdelememiz gerekir. Çünkü bu kurumlar millet grupları arasındaki ilişkileri düşünülenden daha fazla etkilemişlerdir. Mesela H. A. R. Gibb, idari meclislerin oluşmasını Montesquieu ve Machia-

²¹ Hristos, Hatziosif: **Sinasos: Tarihsiz Bir Yerin Tarihi**, Heraklion, Panepistimiakes Ekdoseis Kritis, 2005, s. 178-180.

²² Kostas Kostis, “İslahatlar Döneminde Osmanlı İmparatorluğu’nun ‘Rum’ Bölgelerinde Cemaatler, Kilise ve Millet”, **Mnimon**, Sayı: 13 (1991), s. 73. 1864 *İdâre-i Umûmiye-i Vilâyet Nizamnamesi*’ ne göre eski yönetim birimleri Fransız *département* sistemi temel alınarak tekrar yapılandırıldı. Mesela, *eyaletlerin* boyutları daraltılarak *vilâyet* halini aldılar. Daha önceki sisteme göre ilk bakışta büyük farklar yokmuş gibi görünse de aslında bu değişimle gayrı-Müslim din otoritelerinin de sınırları tekrar belirlenmiştir. 1864 öncesi yargı sınırları ile eyalet sınırları uyum gösteremeyebiliyordu. Bu nedenle geniş metropolitlerin etki alanları daraltılırken, az olanlarınki genişletilmiştir, Bkz.: Andreas Ath. Antonopoulos, **Osmanlı İmparatorluğu Rumları ve Doğu Sorunu 1866-1881: İstanbul ‘Neologou’sunun Tanıklığı**, Athina: Ekdoseis Tsoukatou, 2007, s. 124-125; Naim Kapucu ve Hamit Palabıyık, **From Tradition to Modern Age: Handbook of Turkish Public Administration**, Ankara, International Strategic Research Administration, 2008, s. 138; Sia Anagnostopoulou, **Küçük Asya**, s. 321; İlber Ortaylı, **Osmanlı Mahalli İdareleri**, s. 61.

velli'nin Batı feodalizmini Doğu despotizminden ayırdığını düşündüğü, ara-yapının (intermediate structure) oluştuğunu varsayar. Ara-yapı, Durkheim'in bahsettiği 'sivil toplum' veya 'ikincil yapı'nın oluşmasının temel elementlerindedir²³. Merkezi otoriteden özerk olarak işlenmesi gereken bu element, Doğu ve Batı medeniyetlerinde yapısal farklılıklar içerir. Bu nedenle, Batı toplumlarındaki ara-yapılar bazı sosyal değişimlere yol açıp Batı düşüncesinin oluşumunda önemli rol oynarken, Doğu toplumlarında bu çeşit organizasyonlar (mesela kasaba meclisi ve loncalar) yerel devlet otoritelerinin denetimi altında olmalarından dolayı sınırlı bir faaliyet alanı içerisindedirler²⁴.

Şüphesiz Kayseri'deki idare meclisleri merkezi hükümetin politikalarını uygulamayı amaçlamıştır. Fakat buna rağmen Osmanlılık gibi dönemin belli başlı ideolojilerini bile, etkili bir biçimde toplumda yayamamışlardır. Peki, neden devlet desteğine rağmen Kayseri'deki 'ara-yapılar' devlet ideolojisini yayamamıştı? Bu durumun nedenlerini araştırdığımızda karşımıza 19. Yüzyıl sonu Kayseri'sinde birden fazla ara-yapı olduğu gerçeği çıkar: devlet tarafından kurulan idare meclislerine paralel, sadece gayrı-Müslimler tarafından oluşturulmuş eyalet meclisleri de vardır.

Gayrı-Müslim meclislerin en göze çarpan örneklerinden birini Rum eyalet meclisleri oluşturur. Bu meclisleri Osmanlılık politikası çerçevesinde değerlendirmek için raporlarında üye seçiminden, meclisin cemaat ile ilgili aldığı bazı önemli kararlara kadar birçok meseleden bahseden 1875 Kayseri Rum eyalet meclisi raporları gü-

²³ Emile Durkheim, **The Division of Labor in Society**, London: Free Press, 1964, s. 28. Daha fazla ayrıntı için Bkz.: H. A. R. Gibb ve Harold Bowen, **Islamic Society and the West. A Study of the Impact of Western Civilization on Moslem Culture in the Near East. Islamic Society in the Eighteenth Century**, C. 1, Oxford, 1963, s. 159; Şerif Mardin, "Power, Civil Society and Culture in the Ottoman Empire", **Comparative Studies in Society and History**, Sayı: 11/3, (1969), s. 264-265, 268. Montesquieu'ye göre diğer etmenlerin yanı sıra, 'iklim' faktörü de bir yönetimin despotik veya farklı formda olup olmayacağına yön vermede etkili rol oynuyordu, Bkz.: Baron de Montesquieu, **The Spirit of Laws**, C. 2, (çev. M. de Secondat), Dublin, G. A. Ewing and G. Faulkner, 1751, s.129-131. Ayrıca Bkz.: Nicolas Antoine Boulanger, **The Origin and Progress of Despotism: In the Oriental and Other Empires of Africa, Europe and America**, Amsterdam, Woodbridge, 1764, s. 1-2, 154-155.

²⁴ Aynı şekilde, George A. Vassiadis Rum eyalet meclislerinin ortaya çıkmasını 'özerk oluşumlar' olarak görür. Daha fazla argüman için, Bkz.: George A. Vassiadis, **The Syllagos Movement of Constantinople and Ottoman Greek Education 1861-1923**, Athens, Center for Asia Minor Studies, 2007, s. 24.

zel bir örnek teşkil etmektedir. Tıpkı devlet tarafından kurulan meclisler gibi, Rum meclislerinin de aktivite alanları oldukça genişti²⁵. Cemaat üyeleri için sadece sosyo-kültürel veya eğitim alanında kararlar almakla kalmayıp aynı zamanda cemaat üyelerinin çeşitli anlaşmazlıklarını çözümlleyen bir merci görevini üstleniyordu. Ayrıca, Rum cemaat üyelerinin ve Rum başpiskoposunun hem yerel devlet otoriteleri ve görevlileri ile hem de birbirleriyle olan ilişkilerinde yardımcı rol üstlenmekteydi²⁶. Cemaat içi ve cemaatler arası ilişkilerde bir nevi kılavuz görevi gören Rum eyalet meclislerinin diğer cemaatlere yaklaşım tarzı ve izlediği politikalar oldukça önemliydi.

Bu nedenle bu meclisin genel tutumunu anlamak için raporlardaki detaylara biraz daha yakından bakmamız gerekir. Bu bağlamda ilk dikkatimizi çeken hususlardan birisi üye kabulünde azami dikkat gösterildiğidir. Çünkü bu tür gayri-Müslim idari yapılarının (buna Rumlar tarafından kurulan ihtiyar meclisleri de dahil) varoluş amaçlarından birisi de kendi cemaatlerinin ‘barışçıl’ ve ‘uyum içinde’ olduğunu göstermekti. Bundan dolayı, başka kriterlerin yanısıra sadece kendi cemaat kurumlarına ve devlete sadık olup onlara karşı hiçbir suç işlemeyen kişiler üye olabiliyorlardı. Ayrıca eğer üyelerden birisine karşı bir dava açıldıysa, sözkonusu üye masumiyeti kanıtlanana kadar meclis oturumlarına katılmaktan men ediliyordu²⁷.

²⁵ **ATİNA GENEL DEVLET ARŞİVİ (AGDA)**. Elyazması no 205, *Dışarı Çıkan Kayıtlar*, 1871-1915, Kayseri, s. 62; Elyazması no: 209, *Eyalet Meclisi Tutanak Defteri*, 1875, Kayseri, s. 8-9.

²⁶ Bu dönemde Rum eyalet meclisleri yerel dini otoriteler üzerinde oldukça etkili kararlar alabiliyorlardı. Yerel kilise kurumlarının patrikhane ile ilişkilerini düzenlemekle kalmayıp aynı zamanda kilise görevlilerine sorumluklar verebiliyorlardı. Örneğin dönemin Rum eyalet meclisi Ayios Prodomos Manastırı’ndaki personele kilercilik ve odabaşılık gibi manastır içerisinde çeşitli görevler yüklemiş ve manastır dışında da personeli çiftçilere yol göstermekle görevlendirmişti, Bkz.: **AGDA**. Elyazması no: 206, *Eyalet Toplantıları Tutanakları*, 1871-1874, Kayseri, s. 117-119. Rumlar tarafından kurulan ihtiyar heyetleri de Rumlar arasındaki ailevi ve finansal sorunlar gibi meselelerde aracı rol oynuyordu, Bkz.: **AGDA** Elyazması no: 211, *İhtiyar Heyeti Toplantı Tutanakları*, Sarmısaklı, 1891-1909, s. 1, 7-8. Aynı uygulamayı Müslüman cemaatin ihtiyar heyetleri de yapıyordu, Bkz.: Sedat Bingöl, **Osmanlı’da Yargı Reformu**, s. 160.

²⁷ **AKAAM. Sözlü Tarih Arşivi**, KP Kayseri, bölüm: Z’ Özyönetim; KP 55 Kayseri, bölüm: Özyönetim. En az 25 yaşında olan üyeler sadece Kayseri merkezinden veya Rumların yoğun olarak yaşadığı Kayseri’ye bağlı kasabalardan (Kermir, Talas, Zincidere, Endürlük, İncesu, Mustafapaşa, Dereköy gibi) değil Ankara vilayetinin diğer sancaklarından da seçilebiliyordu. Örneğin 1875 yılı Rum eyalet meclisinin bir üyesi Yozgat sancağından seçilmiştir. Ayrıca meclis raporlarından meclis üyelerinin yarısının her yıl tekrar seçilmesi kuralının getirildiğini anlıyoruz. Büyük ihtimalle bu kural üyelerin performansını arttırmak

Meclis üyelerinin ahlaki durumlarının yansıra, bu meclise gerek diğ er Rumlarla gerekse diğ er cemaat üyeleri ile anlaşmazlıklarını çözmek için ‘danışma’ amacıyla başvuran Rumların ahlaki durumları da dikkate alınmıyordu. Öyle ki, meclis kayıtlarından her başvuranın başvurusunun kabul edilmediğini ve bu kişilerin diğ er yargı organlarına yönlendirildiklerini anlıyoruz²⁸.

Raporlarında, bu dönemdeki Rum eyalet meclislerinin ideolojik olarak civardaki misyoner topluluklar dışındaki diğ er cemaatlerle olumlu ve dostane sosyal bir diyalog geliştirmeyi amaçladığı açıktır. Fakat meclis tarafından izlenen cemaat politikasında ‘ortak kültürel unsurların’ varlığından ziyade Batı’ya ve özellikle Yunan devletine karşı sevgi teşvik edilmiştir²⁹.

Yunan kültürünün Kayserili Rumlara aşılmasında dönemin cemaat okulları önemli rol oynamıştır. Bu bağlamda, Kayseri ve çevresindeki yeni Rum okullarının kuruluşu bu meclisin önem verdiği konuların başında geliyordu. Okullar sadece Rum milleti için değil, bütün Osmanlı millet gruplarının birbirleriyle olan ilişkileri açısından da önemliydi. Çünkü eğitim kurumlarında öğretilen ‘milli’ ideolojiler hem okul öğrencilerine, hem de onların ailelerine ulaşıyordu. Rum eyalet meclislerinin beslediği Rum okullarının verdiği eğitim bahsettiğimiz dönemde, Kayseri Rumlarının diğ er millet gruplarının

ve olası suistimalleri önlemek için bir önlem olarak düşünülmüştü, Bkz.: **AGDA**. Elyazması no: 209, *Eyalet Meclisi Tutanak Defteri*, 1875, Kayseri, s. 1, 4; Tahir Sezen, **Osmanlı Yer Adları (Alfabetik Sırayla)**, Ankara, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2006, s. 545. Buna rağmen, sosyal meselelerde Rum ve Müslüman cemaatlerin ihtiyaç heyetleri birlikte karar alıyorları, daha fazla bilgi için Bkz.: **AKAAM**. (Elyazması Biyografiler) Theodoros Kontopoulos, **Dila’da Özyönetim**, Farsala, 1962, s. 19.

²⁸ **AGDA**. Elyazması no: 209, *Eyalet Meclisi Tutanak Defteri*, 1875, Kayseri, s. 5-7.

²⁹ **AGDA**. Elyazması no 205, *Dışarı Çıkan Kayıtlar*, 1871-1915, Kayseri, s. 2. **SAAK**. Reel no: 589, folio no: 102 (The Annual Report of 1874-1875). Genel çerçevede, 19 Yüzyıl Rum cemaat okulları misyonerlik faaliyetlerine karşı mücadele vermiştir. Daha fazla argüman için Bkz.: Stefo Benlisoy, **Education in the Orthodox Community of Nevşehir During the 19th Century**, Master Tezi, Boğaziçi University, Institute of Social Sciences, İstanbul 2002, s. 50. Genellikle Karamanlıca olmak üzere, Yunanca, Osmanlıca ve nadir de olsa Fransızca yazılan meclis raporları bize meclis üyelerinin hepsinin Yunan diline aşina olmadığını gösteriyor. Üyelerin aksine, eyalet meclisi sekreterinin hem Osmanlıca hem de Yunanca bilme zorunluluğu vardı. Daha fazla bilgi ve örnek için, Bkz.: **AGDA**. Elyazması no 205, *Dışarı Çıkan Kayıtlar*, 1871-1915, Kayseri, 2, 33-35; Elyazması no: 206, *Eyalet Toplantıları Tutanakları*, 1871-1874, Kayseri, s. 74; Elyazması no: 209, *Eyalet Meclisi Tutanak Defteri*, 1875, Kayseri, s. 4-5; **SAAK**. Reel 589, folio no: 104 (The Annual Report of 1875-1876), s. 10.

üyeleri ile arasındaki ilişkiyi negatif yönde etkilemese de uzun vadede sosyo-ideolojik farklılaşmanın yolunu açmıştır³⁰.

3. Meclis-i Temyiz-i Liva

Yukarıda bahsettiğimiz meclislerin dışında sancaklarda, hukuk davaları ile ilgilenmesi için, biraz sonra bahsedeceğimiz *bidâyet* mahkemelerini destekler nitelikteki, *meclis-i temyiz-i liva* bulunmaktaydı³¹. Burada genel hatlarıyla Kayseri temyiz meclisinin yapısal özellikleri yerine, onun gayrı-Müslim üyeleri arasındaki sayısal eşitsizlikten bahsetmek daha uygun olacaktır. Çünkü bize sancaktaki insan ilişkilerine dair önemli ipuçları vermektedir³².

Aslında, imparatorluk topraklarındaki idare ve temyiz meclisleri bize birden fazla pratiğin varlığını işaret eder. Mesela, 1872 Bursa idare meclisinde sadece Rum din adamı değil, müftü de yoktur. 1875 Bağdat meclisinde ise biri Hanefi diğeri Şafi Sünni olmak üzere iki müftü bulunmaktaydı. Aynı yıl Diyarbakır meclisi bize tamamen farklı bir örnek sunar. Rum, Ermeni ve Müslüman temsilcilerin yanı sıra, Ermeni-Protestan, Ermeni-Katolik, Keldani, Süryani ve Asuri-Katolik din adamlarının da katılımına rastlarız³³.

Öyle görülüyor ki, bu tür meclislerin oluşumunda millet sistemi felsefesi temel alınıp toplumdaki bütün etnik-dini gruplarının katılımı sağlanmaya çalışılmışsa da, bölgesel güçler dengesi de meclis yapılarını şekillendirmiştir. Bu açıdan, gayrı-Müslim üyelerinin sayısal oranındaki dengesizliği nedeniyle Kayseri temyiz meclisi diğer bölgelerin temyiz meclislerinden farklıdır. Çünkü Hıristiyan üyelerinin çoğu Ermenidir.

³⁰ Çağdaş Lara Çelebi, **The Educational Developments in the Sanjak of Kayseri (1870-1880): From the Prism of Inter-Communal Relations**, Berlin, VDM, 2011, s. 108-109. Rum eyalet meclisleri gibi, sadece Rumlar tarafından kurulan ihtiyar heyetleri de ayrı bir kimliği destekleyip ‘Osmanlılık’ yerine ‘Yunan devletine karşı sevgi’ politikası izlemişlerdir. Bkz.: **AGDA**. Elyazması no: 205, *Dışarı Çıkan Kayıtlar*, 1871-1915, Kayseri s. 2; Serapheim N. Rizos, Sinasos, C. 1, s. 311.

³¹ Bilal Eryılmaz, **Yönetimde Modernleşme**, s. 236-237.

³² **İBDK**. *Sâlnâme-i Vilâyet-i Ankara*, defa 3, (1873-1874), s. 66.

³³ İlber Ortaylı, **Osmanlı Mahalli İdareleri**, s. 75, 80. Keldaniler Roma Katolik Kilisesi’nin kilise yargısı altındadır. Bkz.: Baki Adam, “Türkiye’de Dinler”, **Dinler Tarihi**, (Der. Mehmet Katar), Eskişehir, Anadolu Üniversitesi, 1999, s. 170. Daha fazla bilgi için, Bkz.: Jacques M. Vosté O. P., **Fonti Serie II Fascicolo XVII Caldei-Diritto Nuono. Les Actes du Synode Chaldéen, Célébré au Couvent de Rabban Hormizd près d’Alqoche du 7 au 21 juin 1853**, Rome, Romae Typis Polyglottis Vaticanis, 1942, s. 5.

4. Belediyelerin Kurulması ve Gayrı-Müslimlerin Katılımı

Bütün bunların yanında, 1860'larda diğerk bir devlet kurumunun, *belediyenin* yerel yönetim çatısında oluşturulduğunu görüyoruz. Aslında Ortodoks Hıristiyanlar belediyelere 1860'lardan daha önce aşinalardı. Fakat 19. Yüzyılda belediyeler direkt devlet tarafından organize edilip merkezi yönetim sistemine resmen dahil edilmişlerdir. Yukarıdaki yönetim meclisleri gibi belediyelere de yerel pazarların ayarlanmasından sokak aydınlatmasına kadar birçok sorumluluk verilmiştir³⁴.

İlk Kayseri belediyesi 1870'de kurulmuştur³⁵. Burada da Hıristiyan üyeler arasında Ermeniler çoğunluktadır. Mesela 1891'de 11 üyeden 4'ü Ermenidir ve Ermenilerin katılımı üyelik ile sınırlı değıldi. Birinci sekreter Kirog Efendi ve sandık emini Serkez Efendi de görev almaktadır. Belediyelere çeşitli konularda sorumluluklar yüklendiğı için kurum çatısı altında Müslüman ve Hıristiyan doktor ve mühendisler de hizmet veriyordu. Kayseri'deki sosyal yapı ve politik gelişmeleri göz önüne alırsak belediye doktorlarının insan ilişkileri açısından ne derece önemli olduğunu anlarız³⁶.

Yukarıda kısaca değındiğimiz gibi dönemin Kayseri'si sadece üç yerli millet grubundan Müslüman, Ermeni ve Rumlardan oluşmuyordu. Aynı zamanda Protestan ve Katolik misyonerler ve daha sonra din değıştirip Protestan ve Katolik olan yerli halktan meydana geliyordu³⁷. Buradaki misyoner faaliyetleri din ve eğitim ile sınırlı

³⁴ Belediye kurumunun yapısı için ve belediye dairesi örneğı için, Bkz.: **İBDK. Sâlnâme-i Vilâyet-i Ankara**, defa 12, (1891-1892), s. 185; *Sâlnâme-i Vilâyet-i Ankara*, defa12, (1893-1894), s. 216.

³⁵ 19. Yüzyılın başında, belediyelerin sorumluluklarını büyük kısmı ileri gelenlerce desteklenen kadılar tarafından yerine getirilirdi. Kurulan ilk belediyeler İzmir gibi kıyı kentlerinde kurulmuştur. Temel kurulum amaçları gelişen ticari aktivitelerdi, Bkz.: Bilal Eryılmaz, **Yönetimde Modernleşme**, s. 198, 211; Halil İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi**, İstanbul, Eren Yayıncılık, 1993, s. 369-370.

³⁶ **İBDK. Sâlnâme-i Vilâyet-i Ankara**, defa 12, (1891-1892), s. 180-181; Kayseri civarında başka bir belediye örneğı için, Bkz.: **İBDK. Sâlnâme-i Vilâyet-i Ankara**, defa 12, (1893-1894), s. 216. Kayseri devlet bürolarındaki gayrı-Müslim görevliler arasında sayısal olarak Ermeniler Rumlardan fazla da olsa, Protestan misyonerlerine göre 'yerel yönetim' birkaç varlıklı Rumun elindeydi, Bkz.: **SAAK**. Reel 591, folio no. 46, 4.

³⁷ Gülden Sarıyıldız, "Osmanlı Devleti'nde Protestan Ermeni Milleti ve Kilisesinin Tanınması", **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 2(2002), s. 249, 265; Mehmet Alparslan Küçük, 'Anadolu'da Protestan Ermeni Milleti'nin Oluşumu', **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 50/2 (2009), s. 178.

değildi. Halk sağlığını da kapsıyordu. Kaynaklara göre Kayseri'deki ilk misyoner sağlık hizmetleri küçük bir dispanser olarak başlamıştır. Yüzyılın sonuna doğru, Osmanlı otoritelerinin başlangıçtaki reddine rağmen, özellikle ABCFM misyonerlerinin sağladığı yabancı bağışlarla Talas Amerikan Hastanesi kurulmuştur. Zaman içerisinde Amerikan Hastanesi halk arasında öyle bir popülerlik kazanmıştır ki, sadece Kayseri çevresinden değil, Anadolu'nun birçok yerinden hasta kabul eder hale gelmiştir. Böylesi bir durumda, belediye doktorlarının varlığı, misyoner sağlık hizmetlerini gölgeleme açısından önemlidir. Çünkü Amerikan Hastanesi'nin başarılı olması, misyonerler ve yerel halkın daha fazla yakınlaşmasına neden olup buna paralel olarak daha fazla din değiştirmelere yol açabilirdi³⁸.

5. Gayrı-Müslimlerin Yargı Kurumlarında Görev Almaları

5.1 Ticari Mahkemeler

Şimdiye kadar gördüğümüz idari birimler dışında, Tanzimat döneminde yeni kanunlarla hukuk organlarında da düzenlemelere girildi. 1840 yılında kurulan *mahkeme-i ticâret* bu kurumlardan birisidir. Kuruluşundan yedi yıl sonra gayrı-Müslimlerin katılımı sağlanmıştır³⁹. Arşiv kaynakları gayrı-Müslimlerin Osmanlı genelinde

³⁸ Mümtaz Mazıcıoğlu, Nihal Hatipoğlu ve Hasan Basri Üstündağ, "1900'lerin Başında Kayseri Amerikan Hastanesinin Faaliyeti", **Türk Aile Hekimliği Dergisi**, Sayı. 13/2 (2009), s. 99-103, doi: 10.2399/tahd.09.099. zaman içerisinde Kayseri belediyesinden ayrı bir halk sağlığı departmanı (*sıhhiyye dâiresi*) da kurulmuştu, Bkz.: **AKAAM**. Sözlü Tarih Arşivi, dosya: KP 94 Talas-Kayseri, bölüm: Talas'taki Amerikan Misyonerler. Amerikalı misyonerler yukarıda bahsedilen hastanede çalışmaları için kendi personellerini getiriyorlardı, Bkz.: **SAAK**. Reel 587, folio no. 334, s. 2. Talas Amerikan misyoner kliniği ilk başlarda sadece Ermeniler, Rumlar ve misyoner okulu öğrencilerine bakıyordu, Bkz.: Hasan Özsoy, **Kayseri'de Amerikan Misyoner Faaliyetleri ve Talas Amerikan Koleji**, Kayseri, Erciyes Üniversitesi, Doktora Tezi, 1995, s. 110. Kayserili Rum ve Ermenilerle din değiştiren cemaat üyeleri arasındaki ilişkiler gergindi, Bkz.: Ramazan Adıbelli, "19.-20. Yüzyıl Kayseri ve Civarında Hıristiyan Gruplar Arasındaki İlişkiler", **IV. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (10-11 Nisan 2003)**, Kayseri, Erciyes Üniversitesi Yayınları, 2003, s. 12.

³⁹ Ticaret mahkemelerinin kuruluş nedeni direk olarak Osmanlı'nın yabancı devletlerle olan ticari aktivitelerinin gelişmesiyle ilgilidir. Bu durumda şeriye mahkemelerinin yargı alanı bütün talepleri cevaplayamıyordu, çünkü şeriye kanunları bu tür konulara spesifik olarak değinmiyordu. Daha sonraki dönemde bu mahkemeler karma ticaret mahkemesi olarak isimlendirildiler, Bkz.: **İBDK**. *Islahât Fermanı*, Düstur, C. 1 (1293), s. 13; Thomas Thornton, **The Present State of Turkey or a Description of the Political, Civil and Religious, Constitution, Government and Laws of the Ottoman Empire**, C. 1, London, Joseph Mawman 1809, s. 201; Thomas Galland Horton, **Turkey: The People, Country and Government**, London, Mason and Co., 1854, s. 104; Bilal Eryılmaz, **Yönetimde Moder-**

bu mahkemede yer alma istekleri olduğunu gösterir ve bu eğilim Kayseri’de de geçerlidir. 19. Yüzyıl sonu bütün Kayseri ticaret mahkemelerine baktığımızda, Hıristiyanların çoğunlukta olduğunu ve en fazla Ermenilerin görev aldığını görürüz. Bu mahkemenin yapısı hakkında üzerinde durmamız gereken, mesele sadece Rum ve Ermeni Hıristiyan görevlilerin toplam sayısal oranlarınının Ermeniler lehinde ağırlıklı olması değil, genelde Hıristiyan görevli sayısının Müslüman görevlilerle eşit olmasıdır. Hatta 1891-1892 yıllarında Ermeni görevlilerin Müslümanlardan fazla olduklarını görüyoruz⁴⁰.

Daha önce dile getirdiğimiz gibi, incelediğimiz dönemde Ermeniler Müslümanlardan sonra Kayseri’nin ikinci büyük millet topluluğunu oluşturuyordu. Fakat, ticaret mahkemelerinde Ermenilerin sayısal üstünlüğü sadece nüfus yoğunlukları ile açıklanabilir mi? Bu sorunun cevabını bulabilmek için salnamelerden daha farklı kaynaklara bakmamız gerekir. Bu noktada, gezgin kitapları ve Rum arşiv kaynakları önümüze bizi aydınlayabilecek bazı sosyo-ekonomik nedenler sürer. Buna göre, Kayseri ve çevresinin ticareti büyük oranda Hıristiyanların ve en fazla da Ermenilerin elindedir ve bu durum buradaki iki yerleşik Hıristiyan topluluk olan Ortodoks Rum ve Gregoryen Ermeniler arasında rekabete yol açmaktadır⁴¹.

nleşme, s. 234-235. Osmanlı topraklarında yabancılar arasındaki hukuk davaları ya arabuluculuk yöntemiyle çözümlenir ya da konsolosların başkanlık ettiği mahkemeler tarafından görülürdü, Bkz.: Charles MacFarlane, **Constantinople in 1828, a Residence of Sixteen Months in the Turkish Capital and Provinces: With and Account of the Present State of the Naval and Military Power, and of the Resources of the Ottoman Empire**, C. 1, London, Saunders and Otley, 1829, s. 66-67.

⁴⁰ Müslüman ve gayri-Müslim bütün millet topluluğu üyeleri hukuk davaları için ticari mahkemelere başvurabilirdi, Bkz.: **İBDK. Sâlnâme-i Vilâyet-i Ankara** (1891), s. 179.

⁴¹ Osmanlı genelinde Ermeniler, diğer milletlere göre bankacılık ve ticaretle uğraşıyorlardı, Bkz.: Adolphus Slade, **Records of Travels**, s. 309; Julia Pardoe, **The City of the Sultan and Domestic Manners of the Turks in 1836**, C. 1, London, Henry Colburn, 1837, s. 37; Charles B. Elliott, **Travels in the Three Great Empires or, Austria, Russia and Turkey**, C. 1, London, Richard Bentley, 1838, s. 464; John Lloyd Stephens, **Incidents of Travel in Greece, Turkey, Russia and Poland**, C. 1, New York, Harper Brothers, 1838, s. 201; Charles White, **Three Years in Constantinople or the Domestic Manners of Turks in 1844**, C. 2, London, Henry Colburn, 1846, s. 58, 62; James Porter, **Turkey, its History and Progress: From the Journals and Correspondence of Sir James Porter**, C. 1, London, Hurst and Blackett, 1854, s. 339; S. G. W. Benjamin, **The Turk and the Greek or, Creeds, Races, Society and Scenery in Turkey, Greece and the Isles of Greece**, New York, Hurd and Houghton, 1867, s. 24. Bununla birlikte, imparatorlukta bütün Ermeniler ticari faaliyetlerde bulunmuyordu. Bazı bölgelerde hayvancılıkla uğraşan Ermeniler de vardı. Örnek için, Bkz.: William Francis Ainsworth, **Travels and Researches in Asia Minor, Mesopotamia, Chaldea and Armenia**,

5.2 Nizâmiyye ve Bidâyet Mahkemeleri

1869'da evlilik, boşanma, ölüm ve miras dışındaki sivil davalara bakması için kurulan *nizamiye* mahkemelerinde de gayrı-Müslimlerin katılımı sağlanmıştır. Bu mahkeme daha alt kademedeki yönetim birimlerinde farklı organlarla temsil edilmiştir. Örneğin, sancak düzeyinde *bidâyet* mahkemeleri hizmet veriyordu⁴². Ticaret mahkemelerine oranla daha az sayıda Hıristiyanın Kayseri bidayet mahkemesinde çalıştığını saptıyoruz. Bu nedenle bazı yıllarda sadece bir Rum veya bir Ermeni temsilci bulunuyordu⁴³.

Sancaklarda bidayet mahkemelerinin yanı sıra *cezâ' dâiresi*, borç ve icra meseleleri içinse *icrâ' dâiresi* hizmet vermekteydi. Kayseri Hıristiyanları bu kurumlarda sadece temsilci olarak değil, sekreter veya devlet görevlisi olarak, hatta bazen Müslüman çalışanların üstü konumundaki pozisyonlarda bulunuyorlardı⁴⁴. Elbette Osmanlı devlet kademelerinde yüksek rütbeyle görev ya-

C. 2, London, John W. Parker, 1842, s. 379. 19. Yüzyıl Osmanlı Rumlarının genel anlamda ekonomik aktiviteleri için, Bkz.: Edward Daniel Clarke, **Travels in Various Countries of Europe, Asia and Africa**, New York, Fay & Co., 1818, s. 450; Thomas Alcock, **Travels in Russia, Persia, Turkey and Greece in 1828-1829**, London, E. Clarke and Son, 1831, s. 163. Rumların deniz ticareti için, Bkz.: Charles Wilkinson, **A Tour through Asia Minor and the Greek Islands with an Account of the Inhabitants, Natural Productions and Curiosities for the Instruction and Amusement of the Youth**, London, Darton and Harvey, 1806, s. 25-26; Jerome van Crowninshield Smith, **Turkey and the Turks: Travels in Turkey**, Boston, F. Gleason's Publishing, 1852, s. 67. Kayseri sancağının aksine, 19. Yüzyılın ikinci yarısında İstanbul ticaretinin genel itibarıyla Rumların elindeydi, Bkz.: **A Cyclopaedia of Commerce and Commercial Navigation**, ed. J. Smith Homans, New York, Harper & brothers, 1858, s. 402.

⁴² Kasabalar dışında, *nizâmiyye* mahkemelerini destekleyen kurumlar bütün idari kademelerde organize edilmişti. Ayrıca not ediniz, bu tarihten itibaren gayrı-Müslim cemaat ve şeriye mahkemelerine sadece evlilik, boşanma ve miras ile ilgili davalara bakma yetkisi verildi. Yine de pratikte şeriye mahkemelerine ailevi nedenler dışındaki başvurular sıklıkla görülüyordu, Bkz.: Stanford J. Shaw ve Ezel Kural Shaw, **History of the Ottoman Empire and Modern Turkey: Reform, Revolution and Republic. The Rise of Modern Turkey 1808-1975**, C. 2, California: Cambridge University Press, 1977, s. 246; **The Encyclopedia of Islam New Edition**, (Der. C. E. Bosworth, E. van Donzel, B. Lewis, Ch. Pellat), C. 3, Leiden, E. J. Brill, 1986, s. 8; Ferit Develliöğlü, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Ankara, Aydın Kitabevi, 1999, s. 567; Kemal H. Karpat, "The Transformation of the Ottoman State 1789-1908", **Studies on Ottoman Social and Political History: Selected Articles and Essays**, (Der. Kemal H. Karpat), Leiden, Brill, 2002, s. 66.

⁴³ **İBDK. Sâlnâme-i Vilâyet-i Ankara** (1876), s. 78; **Sâlnâme-i Vilâyet-i Ankara** (1882), s. 135; **Sâlnâme-i Vilâyet-i Ankara** (1891), s. 177; Bilal Eryılmaz, **Yönetimde Modernleşme**, s. 236-237.

⁴⁴ Ermeni memurlar üzerine daha fazla örnek için, Bkz.: **İBDK. Sâlnâme-i Vilâyet-i Ankara** (1882), s. 135; **Sâlnâme-i Vilâyet-i Ankara** (1893), s. 215.

pan Hıristiyan ve Museviler zaten vardı. Fakat küçük yerleşim birimlerinde bu tür Hıristiyan görevlilerin bulunması, toplumsal ilişkileri devletin istediği yöne doğru şekillendirebilirdi. Çünkü hangi etno-dini grubun mensubu olursa olsun, insanlar başarılı olduklarında belli pozisyona gelebileceklerini bildiklerinde, zaman içerisinde ‘aynı toplumun üyesi’ oldukları fikrini benimsemeleri kolaylaşabilirdi.

Bu çalışmada şimdiye kadar idari reformların uygulanması sonrasında gerçekleşebilecek toplumsal ilişkileri belirlemeye çalıştık. Ama bazı durumlarda bu reformların uygulama süreçleri de bize Kayseri’deki millet gruplarının ilişkilerine dair bilgi verir. Mesela kaynaklardan, bazı mahkeme meclisi seçimlerinin sorunlu bir süreçten geçtiğini anlıyoruz. 1879’da bidayet mahkeme meclisi seçimi öncesi ayarlamalarına göre, mecliste üç Müslüman ve iki gayrı-Müslim (biri Rum diğeri Ermeni) olmasına karar verilmiş ve seçilmiş üye sayısı dört kişiyle sınırlandırılmıştı. Fakat seçim öncesinde Protestan topluluğu da meclise katılma talebini belirtmişti. Sonunda daha önce seçilmiş Müslüman üyelere birisi elenip yerini Protestan temsilciye bıraktığı halde, meclisin Protestanların talebine cevapları ilk başlarda olumsuzdur. Aslında Protestanların bu mecliste yer almayı istemeleri hukuksal açıdan çelişki ihtiva etmiyordu. Bu nedenle meclisin Protestan talebini reddinin önemli bir nedeni olmalı. Konuyla ilgili Protestan kaynaklarından önemli bilgiler elde ediyoruz. Buna göre, dönemin misyoner mektup ve raporları sıklıkla yerli Müslüman ve Hıristiyan halkın bölgedeki misyoner aktivitelerden hoşnut olmadığından bahseder. Misyonerlerin Kayseri’ye geldikleri ilk yıllardan itibaren Kayseri’nin önde gelenleri sancaktaki misyonerlik faaliyetlerini engelleyebilmek için hem ekonomik hem de politik güçlerini olabildiğince kullanmışlardır. Bazen misyonerlere karşı toplumsal reaksiyon öyle şiddetli oluyordu ki, meydana gelen olaylar kitlesel tepkiye dönüşüyordu⁴⁵.

Tekrar mahkemeler konusuna dönersek, sancakta şeriye mahkemesi ve *istintâk dâiresi* olmak üzere iki mahkeme daha vardı fakat bu kurumlarda Hıristiyanlar görev almıyorlardı. İslam hukukuna dayanan şeriye mahkemeleri gayrı-Müslim temsilci kabul etmiyordu.

⁴⁵ SAAK. Reel 589, folio no: 104 (The Annual Report of ABCFM for the years 1875-1876), s. 13, 16-18; Reel 590, folio nos. 37, 108; Reel 591, folio no. 742.

Aslında istintak dairelerinde böyle bir kısıtlama yoktu. Ama büyük ihtimalle bu kurumun aktivite alanı Kayseri Hıristiyanlarının ilgisini çekmiyordu⁴⁶.

6. Diğer Devlet Bürolarına Gayrı-Müslimlerin Katılımı

Sancaktaki Hıristiyanların, *reji dâiresi*, *ticâret meclisi*, *mâl kalemi*, *emlâk komisyonu* ve *bank şu'besi* gibi finansal kurumlarda yer alma eğiliminde olmaları bu fikri doğrular⁴⁷. İktisadi karakterlerinin dışında bu kurumların bazılarının doğrudan vergi meseleleri ile ilgili olduğunu anlıyoruz⁴⁸. Bu devlet dairelerinde yukarıda örneklerini

⁴⁶ İBDK. *Sâlnâme-i Vilâyet-i Ankara* (1891), s. 178; Kayseri'deki Müslüman ve gayrı-Müslim halkın meslek tercihleri için Bkz.: Mustafa Keskin ve Metin Hülagü, **Geçmişteki İzleriyle Kayseri**, Kayseri, Erciyes Üniversitesi Yayınları, 2007, s. 118-119; Osmanlı'daki Rumların genel mesleki eğilimleri hakkında bilgi için Bkz.: Richard Clogg, **Anatolia: Studies in the Greek East in the 18th and 19th Centuries**, Norfolk, Routledge, 1996, s. 196; Olcay Pullukçuoğlu Yapucu, **Aydın Sancağı 1845-1914 (Sosyal, Ekonomik, İdari, Kültürel Durum)**, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir 2006, s. 60-65.

⁴⁷ İBDK. *Sâlnâme-i Vilâyet-i Ankara* (1873), s. 67; *Sâlnâme-i Vilâyet-i Ankara* (1891), s. 176, 180, 184; *Sâlnâme-i Vilâyet-i Ankara* (1893), s. 208, 215. Bu durum Kayseri'ye özgü bir durum değildi. Osmanlı'nın diğer bölgelerinde de Ermeniler genellikle reji dairesinde çalışıyorlardı. Daha fazla örnek için, Bkz.: Mesrob K. Krikorian, **Armenians in the Service of the Ottoman Empire, 1860-1908**, London, Routledge, 1977, s. 85; A. Gallenga, **Two Years of the Eastern Question**, C. 1, London, London S. Tinsley, 1877, s. 158. Mesrop K. Krikorian'a göre, Diyarbakır eyaletinde yönetim departmanlarının çoğunda Ermeni memurlar çalışıyorlardı, Bkz.: Mesrop K. Krikorian, **Armenians in the Service**, s. 20.

⁴⁸ İBDK. *Sâlnâme-i Vilâyet-i Ankara* (1891), s. 180. Diğer bölgelerin reji dairelerinde de gayrı-Müslimler görev almışlardır, Bkz.: Sia Anagnostopoulou, **Küçük Asya**, s. 352. Kayseri sancağındaki bankacılık faaliyetleri üzerine daha fazla bilgi için, Bkz.: İBDK. *Sâlnâme-i Vilâyet-i Ankara* (1891), s. 184; *Sâlnâme-i Vilâyet-i Ankara* (1893), s. 213, 215. 19. Yüzyıl sonu Kayseri eyaletini içeren Ankara salnameleri banka ismi olarak sadece Zirât Bank Şu'besi'nden bahseder. Osmanlı bankacılığı hakkında daha fazla bilgi için, Bkz.: Stanford J. Shaw, "The Nineteenth-Century Ottoman Tax Reforms and Revenue System", **International Journal of Middle East Studies**, Sayı: 6/4, (1975), s. 433, 425; Donald Quataert dates the establishment of the Bank of Agriculture to 1888, see: Donald Quataert, 'Dilemma of Development: The Agricultural Bank and Agricultural Reform in Ottoman Turkey 1888-1908', **International Journal of Middle East Studies**, Sayı: 6/2 (1975), s. 211-212. Aslında Osmanlı'nın diğer bölgelerinde, İstanbul gibi büyük ticari merkezlerinde bankalarda çalışan ve bankacılıkla uğraşan bir çok Rum vardı. Zarifis ve Zafiroopoulos Rum bankacıların önde gelenlerindendi. Daha fazla bilgi için, Bkz.: Haris Exertzoglou, **Uyum Yeteneği ve Soydaş Liderlerin Politikası. İstanbul'da Rum Bankacılar: 'Zarifis Zafeiroglou' Banka Şubesi, 1871-1881**, Athens, Nefeli, 1989, s. 12. 1860'larda hem Osmanlılar hem de yabacılar (İngiliz ve Amerikalılar) imparatorlukta 'milli' veya 'hükümete ait' bir bankanın kurulması gerekliliğinden bahsediyorlardı, Bkz.: **The Bankers' Magazine, Journal of the Money Market and Commercial Digest**, C. 23, London, Groombridge & Sons, 1863, s. 264; **Message of the President of the United States, and Accompanying**

gördüğümüz gibi bazen Hıristiyanlar Müslümanların üstü olarak çalışıyorlardı. Aslında Kayseri'nin kaza ve kasabalarında Hıristiyanların vergi meseleleri ile ilgilenen gayrı-Müslim görevliler (mesela sadece gayrı-Müslimler tarafından kurulmuş ihtiyar heyeti üyeleri⁴⁹) vardı⁵⁰. Elbette vergilerin düzgün toplanması bütün halk için önemliydi. Ama özellikle bedelli askerlik vergisi ödeyen gayrı-Müslimler için ayrı bir önemi vardı. Mesela, 1870'lere ait salnamelerde, sancağa ait askeri gücün sadece Müslümanlardan oluştuğunu görüyoruz⁵¹. Aynı şekilde devlet kurumlarındaki *mülâzım çâvûş ve kolcu* gibi askeri güçler de sadece Müslümandı⁵².

Aslında sadece Kayseri sancağında değil, imparatorluk genelinde aldıkları eğitim ve yabancı dil bilgileriyle gayrı-Müslimler, ekonomik hayatta baskın durumdaydılar ve ticaretle uğraşmayı askeri kurumlara girmekten daha karlı buluyorlardı⁵³. Fakat, konuya bu açıdan yaklaştığımızda Kayseri'nin güherçile fabrika müdürünün Hıristiyan olduğunu saptamak önemlidir. Çünkü bir taraftan kuru-

Documents, to the Two Houses of Congress, at the Commencement of the First Session of the Thirty-Eighth Congress, C. 2, Washington: Govt. print. off., 1864, s. 1178. Aynı şekilde Kayseri'nin ticari meclislerinde gayrı-Müslimler hem olağan hem de seçilen üye olarak görev alıyorlardı, Bkz.: **İBDK. Sâlnâme-i Vilâyet-i Ankara** (1873), s. 67. 1893'te Develi kasabasındaki banka müdürü Ermeni Hacı Karabet Efendi'ydı. Onun alt kademesinde iki Ermeni ve dört Müslüman memur vardı, Bkz.: **İBDK. Sâlnâme-i Vilâyet-i Ankara** (1891), s. 180, 185; *Sâlnâme-i Vilâyet-i Ankara* (1893), s. 215.

⁴⁹ Hristos Hatziosif, **Sinasos**, s. 164.

⁵⁰ Bahsedilen dönem Rum ve misyoner kaynaklarında zaman zaman hem Müslümanlar hemde Hıristiyanlar için 'fazla vergilendirme' sorunlarına rastlıyoruz. **SAAK**. Reel 590, folio no. 100; **AGDA**. Elyazması no: 206, *Eyalet Toplantıları Tutanakları*, 1871-1874, Kayseri, s. 72.

⁵¹ **AGDA**. Kώδικας no. 205 (Κατάρπεια), s. 15; **İBDK. Sâlnâme-i Vilâyet-i Ankara** (1883), s. 72, 73, 81, 82, 86-89, (ve belki s. 90. Bu sayfada sayfa numarası verilmemiş, sadece bir tablo verilmiştir).

⁵² **İBDK. Sâlnâme-i Vilâyet-i Ankara** (1872), s. 72; *Sâlnâme-i Vilâyet-i Ankara* (1876), s. 94; *Sâlnâme-i Vilâyet-i Ankara* (1891), s. 175-177, 179, 181-182, 185; *Sâlnâme-i Vilâyet-i Ankara* (1893), s. 208, 211; **SAAK**. Reel no. 585, folio no. 161, s. 1, 3. 1850'lerin ortasında gayrı-Müslimlerin askere alınmaları onaylanmıştır, Bkz.: **İBDK. İslahât Fermanı**, Düstur, C. 1 (1293), s. 13; Serafheim N. Rizos, **Sinasos**, C. 2, s. 272-274.

⁵³ Stanford J. Shaw ve Ezel Kural Shaw, **History of the Ottoman Empire and Modern Turkey**, C. 2, s. 100; Charles Issawi, "The Transformation of the Economic Position of the Millets in the Nineteenth Century", **Christians and Jews in the Ottoman Empire: The Central Lands**, (Der. Benjamin Braude, Bernard Lewis), C. 1, London, Cambridge University Press, 1982, s. 262; Haris Exertzoglou, "The Development of a Greek Ottoman Bourgeoisie: Investment Patterns in the Ottoman Empire, 1850-1914", **Ottoman Greeks in the Age of Nationalism**, (Der. Dimitri Gondicas, Charles Issawi), Princeton, Darwin Press, 1999, s. 98.

mun fabrika olması gayrı-Müslimlerin genel eğilimini yansıtırken, fabrikada üretilen malın niteliği (güherçilenin barut üretiminde kullanılması), doğrudan ‘savaşan askeri güç’ olmasalar bile Kayseri Hıristiyanlarının ‘sivil’ olarak askeriye dahil olduklarını gösterir⁵⁴.

Bu durum bize, Kayseri Hıristiyanlarının iş tercihlerindeki yegâne kriterin finansal meseleler olmadığını düşündürür. Salnamelerde gayrı-Müslim isimlerini iktisadi ve yargı organları dışındaki devlet ofislerinde de bulmaktayız. Bu kurumlardan bazıları *telgraf idâresi* ve postanedir. Telgraf idaresinde Hıristiyan memurların *muhâbere me'mûru* veya *musili muharerat* olarak çalıştığını görmek mümkündür⁵⁵. Ekonomik getirisi fazla olmasa da telgraf idaresinde çalışmak bir nedenle önemliydi. Çünkü özellikle 19. Yüzyıl koşullarında iletişim ağının bir parçası olmak bazı avantajları beraberinde getiren bir durumdu. En azından bu tür kurumlarda çalışanların imparatorlukta olup bitenden haberdar olacak kişilerin başında geldiklerini söyleyebiliriz⁵⁶.

Aynı şekilde, bayındırlık işlerinden sorumlu *nafia sandığı*nda da görev almış Hıristiyan memurlar bulunuyordu. Bu devlet bürosu çalışanları buldukları yerdeki karayolu ve demir yolu yapımı gibi birçok kamusal işten sorumluydular. Bu sebeple, aslında bir bakımdan yukarıdaki devlet büroları gibi, nafia sandığının aktivitelerini de ‘iletişim ağı’ çatısında değerlendirebiliriz. Bilindiği gibi, 19. Yüzyılda Osmanlı imparatorluğunda demir yollarının imparatorluğun yüz

⁵⁴ **İBDK. Sâlnâme-i Vilâyet-i Ankara**, defa 2, s. 55; Metin Hülagü, ‘Osmanlı Devleti’nde Güherçile Üretimi ve Kayseri Güherçile Fabrikası’, **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 11 (2001), s. 73; Stanford J. Shaw ve Ezel Kural Shaw, **History of the Ottoman Empire and Modern Turkey**, C. 2, s. 100; Charles Issawi, “Millet in the Nineteenth Century”, s. 262; Haris Exertzoglu, “Greek Ottoman Bourgeoisie”, s. 98. Bazı devlet bürolarında Hıristiyan görevlilerin emri altında Müslüman askeri görevlilerin bulunduğunu da kısaca belirtmemiz gerekir. Örneğin, 1891’de, reji departmanını yöneten Rum Mihalaki Efendi’nin alt kademesinde 29’u asker olmak üzere 35 görevlisi vardı. İki sene sonra, başka bir gayrı-Müslim Yuanaki Efendi’ye (büyük ihtimalle Rum) reji dairesini yönetme sorumluluğu verildi. Alt kadrosunda bir Müslüman ve üç Ermeni (Baraçuti Efendi, Corci Efendi, Artin Efendi) –, 29 piyade ve süvari vardı, Bkz.: **İBDK. Sâlnâme-i Vilâyet-i Ankara**, defa 12, (1891-1892), s. 180, 185; **Sâlnâme-i Vilâyet-i Ankara**, defa 12, (1893-1894), s. 215.

⁵⁵ **İBDK. Sâlnâme-i Vilâyet-i Ankara**, defa 2, (1872-1873), s. 72. Diğer bölgelerde de gayrı-Müslimler telgraf ofisinde görev almışlardır, Bkz.: Sia Anagnostopoulou, **Küçük Asya**, s. 352.

⁵⁶ Rum postacılar merkezi otorite tarafından değil, tamamen Rumlar tarafından kurulan ihtiyar meclisleri tarafından atanıyordu, Bkz.: **AKAAM. Sözlü Tarih Arşivi**, KP 55 Kayseri, bölüm: Çalışanlar ve hizmetliler; KP 104 Talas-Kayseri, bölüm: Meslekler ve mağazalar; KP 52 Kayseri, bölüm: Efkere; Serafheim N. Rizos, **Sinasos**, C.2, s. 270, 272-274.

yüze olduğu ekonomik ve idari sorunlara çözüm olacağı düşünülüyordu. “*demiryolları ayrıca merkezi hükümeti merkezin dışında kalan yerlerin daha büyük kültürel, idari ve politik entegrasyonu aracılığıyla güçlendirir*”⁵⁷. Düzgün karayolları her yerde olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu’nda da Osmanlılık gibi belli başlı fikirlerin yayılıp benimsenmesine yardımcı olup devletin politik birliğini sağlamlaştırabilirdi. İşte bu nedenden dolayı bu tür devlet kurumlarında çalışanlar ideolojik gelişimi kısıtlama-yayma mekanizmasını bir dereceye kadar ellerinde tutacaklarından bölgede politik ve idari açıdan söz sahibi olabiliyorlardı.

Sonuç

Öyle görüyor ki 19. Yüzyıl idari reformlarıyla Osmanlı devleti halkını ‘Osmanlı’ ortak kimliği altında toplamak için, etnik ve dini alanların düzenlendiği, laik ve dini güçlerin etki alanlarının dengelendiği idari bir sistem uygulamaya çalışıyordu. Elbette bu durum, Kayseri’de kilise otoritelerinin kendi millet topluluklarının günlük yaşamları üzerindeki kontrollerinin tamamen elimine edildiği anlamına gelmez. Fakat gayrı-Müslim laik güçlerin yeni uygulanan yerel idarelerde resmen yer almaları *status quo anteyi* değiştirip, güçler dengesini bu yeni grubun lehine çevirmiştir. 19. Yüzyılın sonlarında Kayseri’de birçok ruhban-dışı Hristiyan sancak, kaza ve kasaba yönetimine katılmıştır. Bu durum toplumsal ilişkilere esneklik getirmiş olmalıdır. Çünkü toplumdaki dini farklılıkları silikleştirmiştir.

Yine de geniş çaplı bir değerlendirme yapıldığında anlıyoruz ki gayrı-Müslimlerin Osmanlı yerel yönetimlerine dahil edilmeleri birden bire ortaya çıkmış bir toleransın sonucu değildi. Çünkü, devletin yüksek kademelerinde yüzyıllardır yüksek rütbeli Rum, Ermeni, Musevi vs. milletlerinden birçok kişi dini veya etnik farklılıkları gözetilmeksizin önemli görevlere getirilmişlerdi. Ayrıca, farklılıkların belli bir uyum içerisinde birlikte yaşayışı anlayışı zaten Osmanlı halkında vardı. Öyleyse diyebiliriz ki, 19. Yüzyıl idari reformlarıyla

⁵⁷ İBDK. *Sâlnâme-i Vilâyet-i Ankara*, defa 7, (1878), s. 103. Aslında dünya tarihi boyunca demir yolları (ve karayolları) ile ideolojik sirkülasyon arasında yakın bir bağ vardır. Donald Quataert’e göre demir yolları yapımı devletlere belli başlı politik, ekonomik ve askeri avantajlar sağlamaktadır. Daha fazla tartışma için, Bkz.: Donald Quataert, “19. Yüzyıla Genel Bakış: Islahat Devri 1812-1914”, **Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, 1600-1914**, (Der. Halil İnalcık, Donald Quataert), C. 2, İstanbul, Eren Yayıncılık, 2006, s. 932.

yerel idari otoritelere Osmanlı gayrı-Müslimlerinin de dahil edilmesi, devletin yüksek kademelerinde ve halkta zaten var olan geleneğin bir nevi uygulanmasıdır.

Buna rağmen, uzun vadede sadece gayrı-Müslimler tarafından oluşturulmuş yönetim kurumlarının devlet kurumlarına paralel işlemesi, ortak Osmanlı kimliğinin oluşmasına engel teşkil eder görünüyor. Çünkü milli ideolojileri yaymada devlet kurumlarından daha etkin rol oynamışlardır ve yaşamın birçok alanıyla ilgili kararlar aldıklarından kendi cemaatleri üzerinde oldukça etkili olmuşlardır. İmparatorluğun 20. Yüzyılın başında yıkılması bu gerçeği kanıtlar.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları

Atina Küçük Asya Araştırmaları Merkezi (AKAAM):

El Yazması Biyografiler:

Kontopoulos, Theodoros: **Dila'da Özyönetim**, Farsala, 1962.

Meneksoopoulos, Ioannis: **Ta Sillata: Toplum Kurumu**, Selanik, 1957.

Sözlü Tarih Arşivi:

KP I 4 Göztepe-İzmir, bölüm: Özyönetim.

KP 45-A Kayseri, bölüm: Türk yönetimi.

KP 52 Kayseri, bölüm: Efkere.

KP 55 Kayseri, bölüm: Çalışanlar ve hizmetliler; bölüm: Özyönetim.

KP 94 Talas-Kayseri, bölüm: Talas'taki Amerikan misyonerleri.

KP 104 Talas-Kayseri, bölüm: Meslekler ve mağazalar.

KP 135 Kayseri-Çukur, bölüm: Çalışanlar ve hizmetliler.

Atina Genel Devlet Arşivleri (AGDA):

Elyazması no 205, *Dışarı Çıkan Kayıtlar*, Kayseri, 1871-1915,

Elyazması no: 206, *Eyalet Toplantıları Tutanakları*, Kayseri, 1871-1874,

Elyazması no: 209, *Eyalet Meclisi Tutanak Defteri*, Kayseri, 1875,

Elyazması no: 211, *İhtiyar Heyeti Toplantı Tutanakları*, Sarmısaklı, 1891-1909.

İstanbul Beyazıt Devlet Kütüphanesi (İBDK):

Ferman-ı Adalet, Düstur, C: 3, İstanbul 1292.

Islahât Fermanı, Düstur, C: 1, 1293.

Kanuni Esasi, C: 1, 1293.

Sâlnâme-i Vilâyet-i Ankara, defa 2, (1872-1873).

Sâlnâme-i Vilâyet-i Ankara defa 3(1873-1874).

Sâlnâme-i Vilâyet-i Ankara, defa 5, (1876).

Sâlnâme-i Vilâyet-i Ankara, defa 7, (1878).

Sâlnâme-i Vilâyet-i Ankara, defa 10, (1881-1882).

Sâlnâme-i Vilâyet-i Ankara, defa 11, (1882-1883).

Sâlnâme-i Vilâyet-i Ankara, defa 12, (1891-1892).

Sâlnâme-i Vilâyet-i Ankara, defa 12, (1893-1894).

Selanik Amerikan Anadolu Koleji (SAAK):

Missionary Letter of J. V. Leonard. Kayseri. (Reel 585, folio no. 161).

Reel 587, folio no. 334.

Reel 589, folio nos. 102 (The Annual Report of 1874-1875); 104 (The Annual Report of 1875-1876); 105 (The Annual Report of 1876-1877).

Reel 590, folio nos. 37; 100.

Reel 591, folio nos. 46; 742.

2. Avrupalı Gezgin Kitapları:

Ainsworth, William Francis: **Travels and Researches in Asia Minor, Mesopotamia, Chaldea and Armenia**, C. 2, London, John W. Parker, 1842.

- Alcock, Thomas: **Travels in Russia, Persia, Turkey and Greece in 1828-1829**, London, Clarke and Son, 1831.
- Benjamin, S. W. G.: **The Turks and the Greeks or, Creeds, Races, Society, and Scenery in Turkey, Greece and the Isles of Greece**, New York, Hurd and Houghton, 1867.
- Clarke, Edward Daniel: **Travels in Various Countries of Europe, Asia and Africa**, New York, T. Cadell and W. Davies, 1818.
- Chantre, B: **1893 Kapadokya Seyahati**, (Çev. Maria Papadopoulou), Athens, Τροχάλια, 1999.
- Couples John O. ve Smith Thomas: **The Origins and History of Missions**, C. 2, New York, Robert Carter, 1848.
- Elliott, Charles B.: **Travels in the Three Great Empires or, Austria, Russia and Turkey**, C. 1, London, Richard Bentley, 1838.
- Gallenga, A.: **Two Years of the Eastern Question**, C. 1-2, London, London S. Tinsley, 1877.
- Galland, Horton Thomas: **Turkey: People, Country, and Government**, London, Mason, 1854.
- Leake, William Martin: **Journal of a Tour in Asia Minor With Comparative Remarks on the Ancient and Modern Geography of that Country**, London, John Murray, 1824.
- MacFarlane Charles: **Constantinople in 1828, a Residence of Sixteen Months in the Turkish Capital and Provinces: With and Account of the Present State of the Naval and Military Power, and of the Resources of the Ottoman Empire**, C. 1, London, Saunders and Otley, 1829.
- Murray John: **A Hand Book of Travellers in the Ioanian Islands, Greece, Turkey, Asia Minor and Constantinople: Being a Guide to the Principle Routes in Those Countries, Including a Description of Malta, with Maxims and Hints for Travellers in the East**, London, John Murray, 1845.
- Oskanyan, C.: **The Sultan and his People**, New York, Derby & Jackson, 1857.
- Pardoe, Julia: **The City of the Sultan and Domestic Manners of the Turks in 1836**, C. 1, London, Henry Colburn, 1837.

Porter, James: **Turkey, its History and Progress: From the Journals and Correspondence of Sir James Porter, C. 1.** London, Hurst and Blackett, 1854.

Slade, Adolphus: **Records of Travels in Turkey, Greece & c. and of a Cruise in the Black Sea with the Capitan Pasha in the Years 1829, 1830 and 1831,** London, Saunders and Otley, 1833.

Smith, Jerome van Crowninshield: **Turkey and the Turks: Travels in Turkey,** Boston, F. Gleason's. Stephens, John Lloyd, 1852.

Stephens John Lloyd: **Incidents of Travel in Greece, Turkey, Russia and Poland,** C. 1, New York, Harper Brothers, 1838.

Thornton Thomas: **The Present State of Turkey or a Description of the Political, Civil and Religious, Constitution, Government and Laws of the Ottoman Empire,** C. 1. London, Joseph Mawman, 1809.

Ubicini, M. A.: **Letters on Turkey: An Account of the Religious, Political, Social and Commercial Condition of the Ottoman Empire, the Reformed Institutions, Army, Navy &c.,** C. 1, London, John Murray, 1856.

White, Charles: **Three Years in Constantinople or the Domestic Manners of Turks in 1844,** C. 2, London, Henry Colburn, 1846.

Wilkinson, Charles: **A Tour through Asia Minor and the Greek Islands with an Account of the Inhabitants, Natural Productions and Curiosities for the Instruction and Amusement of the Youth,** London, Darton and Harvey, 1896.

3. Basılı Misyoner Kaynakları:

The Missionary Herald, Containing the Proceedings of the American Board of Commissioners for Foreign Missions. With a View of Other Benevolent Operations, C. 50, Boston, T. R. Marvin, 1854.

The Missionary Herald, Containing the Proceedings of the American Board of Commissioners for Foreign Missions. With a View of Other Benevolent Operations, C. 54, Boston, T. R. Marvin, 1858.

The Missionary Herald, Containing the Proceedings of the American Board of Commissioners for Foreign Missions. With a View of Other Benevolent Operations, C. 57, Boston, T. R. Marvin & Son, 1861.

The Missionary Herald, Containing the Proceedings of the American Board of Commissioners for Foreign Missions. With a View of Other Benevolent Operations, C. 62, Boston, Riverside, 1866.

4. Diğer Basılı Birincil Kaynaklar:

A Cyclopaedia of Commerce and Commercial Navigation, (Der. J. Smith Homans), New York, Harper & brothers, 1858.

Message of the President of the United States, and Accompanying Documents, to the Two Houses of Congress, at the Commencement of the First Session of the Thirty-Eighth Congress, C. 2, Washington, Govt. print. off, 1864.

Boulanger, Nicolas: **The Origin and Progress of Despotism: In the Oriental and Other Empires of Africa, Europe and America**, Amsterdam, Woodbridge, 1764.

Montesquieu, Baron de: **The Spirit of Laws, trans., M. de Secondat**, C. 2, Dublin, G. A. Ewing ve G. Faulkner, 1751.

The Bankers' Magazine, Journal of the Money Market and Commercial mōDigest, C. 23, London, Groombridge & Sons, 1863.

5. Literatür:

Adam, Baki: "Türkiye'de Dinler", **Dinler Tarihi**, (Der. Mehmet Katar), Ankara, Anadolu Üniversitesi, 1999.

Adıbelli, Ramazan: "19.-20. Yüzyıl Kayseri ve Civarında Hıristiyan Gruplar Arasındaki İlişkiler", **IV. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (10-11 Nisan 2003)**, Kayseri, Erciyes Üniversitesi Yayınları, 2003, s. 12.

Aktan, Ali: "Osmanlı Belgelerine Göre Kayseri'de Gayrimüslim Tebaanın Durumu", **III. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (06-07 Nisan 2000)**, Kayseri, 2000.

Anagnostopoulou, Sia: **Küçük Asya 19. Yüzyıl-1919: Rum Milletinden Yunan Ulusuna Yunan-Ortodoks Cemaatler**, Athens, Ellinika Grammata, 1997.

Antonopoulos, Andreas Ath.: **Osmanlı İmparatorluğu Rumları ve Doğu Sorunu 1866-1881: İstanbul ‘Neologou’sunun Tanıklığı**, Athina, Ekdoseis Çoukatou, 2007.

Benlisoy, Stefo: **Education in the Orthodox Community of Nevşehir During the 19th Century**, Boğaziçi University, Master Tezi, İstanbul 2002.

Bingöl, Sedat: **Tanzimat Devrinde Osmanlı’da Yargı Reformu: Nizamiye Mahkemeleri’nin Kuruluşu ve İşleyişi 1840-1876**, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi, 2004.

Clogg, Richard: **Anatolica: Studies in the Greek East in the 18th and 19th Centuries**, Norfolk, Routledge, 1996.

Çadırcı, Musa: **Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1991.

Çelebi, Çağdaş Lara: **Ottomanism and Inter-Communal Relations: Sanjak of Kayseri in the Decade of 1870-1880**, Berlin, Lambert Academic Publishing, 2011.

_____ : **The Educational Developments in the Sanjak of Kayseri (1870-1880): From the Prism of Inter-Communal Relations**, Berlin, VDM, 2011.

Devellioğlu, Ferit: **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Ankara, Aydın Kitabevi, 1999.

Dumont, Paul: “La Période des Tanzîmât (1839-1878).” **Histoire de l’empire Ottoman**, (Der. Robert Mantran), 459-515. Lille: Fayard, 1989.

Durkheim, Emile: **The Division of Labor in Society**, London, Free Press, 1964.

Eryılmaz, Bilal: **Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme**, İstanbul, İşaret Yayınları, 2006.

Exertzoglou, Haris: **Uyum Yeteneği ve Soydaş Liderlerin Politikası. İstanbul’da Rum Bankacılar: ‘Zarifis Zafeiroglou’ Banka Şubesi, 1871-1881**, Athens, Nefeli, 1989.

- _____ : “The Development of a Greek Ottoman Bourgeoisie: Investment Patterns in the Ottoman Empire, 1850-1914”, **Ottoman Greeks in the Age of Nationalism**, (Der. Dimitri Gondicas, Charles Issawi), 89-115. (Princeton: Darwin Press, 1999).
- Gibb H. A. R. ve Bowen Harold: **Islamic Society and the West. A Study of the Impact of Western Civilization on Moslem Culture in the Near East. Islamic Society in the Eighteenth Century**, C. 1, Oxford 1963.
- Gülenç, Özlem: **Tanzimat’ın İlk Yıllarında Yapılan Yasal Düzenlemeler**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Yakın Çağ Tarihi) Anabilim Dalı, Master Tezi, Ankara 2002.
- Gürler, Necmettin: **212 Numaralı Şer’iyye Sicili (H. 1270-1273/1853-1856)**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Master Tezi, Kayseri 2001.
- Hristos, Hatziosif: **Sinasos: Tarihsiz Bir Yerin Tarihi**, Heraklion, Panepistimiakes Ekdoseis Kritis, 2005.
- Hülagü, Metin: “Osmanlı Devleti’nde Güherçile Üretimi ve Kayseri Güherçile Fabrikası”, **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 11 (2001), s. 73-93.
- Marten, Michael: **Attempting to Bring the Gospel Home, Scottish Missions to Palestine 1839-1917**, New York, Tauris Academic Studies, 2006.
- Muhittin, Aydoğan: **91/1 Numaralı Sicil (1683)**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Master Tezi, Kayseri 2002.
- Rizos, Serafheim N.: **İ Sinasos**, C. 2, Athens, KMS, 2007.
- Shaw, Stanford J.: “The Nineteenth-Century Ottoman Tax Reforms and Revenue System”, **International Journal of Middle East Studies**, Sayı: 64, (1975), s. 421-459.
- Quataert, Donald: “Dilemma of Development: The Agricultural Bank and Agricultural Reform in Ottoman Turkey 1888-1908”, **International Journal of Middle East Studies**, Sayı: 62, (1975), s. 210-227.
- _____ : “19. Yüzyıla Genel Bakış: Islahat Devri 1812-1914”, **Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, 1600-1914**, C. 2, (Der. Halil İnalcık, Donald Quataert), 885-1041. İstanbul: Eren Yayıncılık, 2006.

- Iliou, Philippos: **Toplumsal Mücadeleler ve Aydınlanma. İzmir Vakası (1819)**, Athens, Etaireia Meletis Neou Elinismou-Mnimon, 1986.
- İnalçık, Halil: **Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi**, İstanbul, Eren Yayıncılık, 1993.
- Issawi, Charles: "The Transformation of the Economic Position of the Millets in the Nineteenth Century." **Christians and Jews in the Ottoman Empire: The Central Lands**, (Der. Benjamin Braude, Bernard Lewis), C. 1, 261-279. London, Cambridge University Press, 1982.
- Kalfoglous, Ioannis: **Küçük Asya Yarımadası'nın Coğrafi Tarihi** (Der. Stavros Th. Anestides), Athens, Kentro Mikrasiatikon Spoudon, 2002.
- Kapucu, Naim ve Palabıyık, Hamit: **From Tradition to Modern Age: Handbook of Turkish Public Administration**, Ankara, International Strategic Research Administration, 2008.
- Karpat, Kemal H.: "The Transformation of the Ottoman State 1789-1908", **Studies on Ottoman Social and Political History: Selected Articles and Essays**, (Der. Kemal H. Karpat), 243-282. Leiden: Brill, 2002.
- Keskin Mustafa ve Hülagü Metin, **Geçmişteki İzleriyle Kayseri**, Kayseri, Erciyes Üniversitesi Yayınları, 2007.
- Kostis, Kostas: "İslahatlar Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nun 'Rum' Bölgelerinde Cemaatler, Kilise ve Millet", **Mnimon**, Sayı: 13, (1991), s. 57-76.
- Krikorian, Mesrob K.: **Armenians in the Service of the Ottoman Empire, 1860-1908**, London, Routledge, 1977.
- Küçük, Mehmet Alparslan: "Anadolu'da Protestan Ermeni Milleti'nin Oluşumu", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 50/2 (2009), s. 153-186.
- Lameras K. "Osmanlı Hakimiyeti Zamanındaki İhtiyar Heyetleri Kurumu Üzerine", **Mikrasiatika Hronika**, Sayı: 3 (1940), s. 1-70.
- Mardin, Şerif: "Power, Civil Society and Culture in the Ottoman Empire." **Comparative Studies in Society and History**, Sayı: 113, (1969), s. 258-281.

- Mazıncıoğlu Mümtaz, Hatipoğlu Nihal ve Üstündağ, Hasan Basri: “1900’lerin Başında Kayseri Amerikan Hastanesinin Faaliyeti”, **Türk Aile Hekimliği Dergisi**, 13/2 (2009), s. 99-103, doi: 10.2399/tahd.09.099.
- Ortaylı, İlber: **Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2000.
- Özsoy Hasan, **Kayseri’de Amerikan Misyoner Faaliyetleri ve Talas Amerikan Koleji**, Kayseri, Erciyes Üniversitesi, Doktora Tezi, 1995.
- Sarıyıldız, Gülden: “Osmanlı Devleti’nde Protestan Ermeni Milleti ve Kilisesinin Tanınması”, **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 2 (2002), s. 253-273.
- Shaw Stanford J. ve Shaw Ezel Kural, **History of the Ottoman Empire and Modern Turkey: Reform, Revolution and Republic. The Rise of Modern Turkey 1808-1975**, C. 2, California, Cambridge University Press, 1977.
- Şaşmaz, Musa: “İngiliz Kaptan Cooper’ın Kayseri Konsolosluğu (1879)”, **Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri**, 473-482, Kayseri, Erciyes Üniversitesi, 1998.
- The Encyclopedia of Islam New Edition**, (Der. C. E. Bosworth, E. van Donzel, B. Lewis, Ch. Pellat), C. 3, Leiden, Brill, 1986.
- Tongal, M.: **Geçmişten Günümüze Karaman Türkleri**, Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Master Tezi, Gebze, 2007.
- Vassiadis, George A.: **The Syllagos Movement of Constantinople and Ottoman Greek Education 1861-1923**, Athens, Center for Asia Minor Studies, 2007.
- Vosté, O. P. Jacques M. : **Fonti Serie II Fascicolo XVII Caldei-Diritto Nuono. Les Actes du Synode Chaldéen, Célébré au Couvent de Rabban Hormisd près d’Alqoche du 7 au 21 juin 1853**, Rome, Romae Typis Polyglottis Vaticanis, 1942.
- Vryonis Jr., S.: “Religious Change and Continuity in the Balkans and Anatolia from the Fourteenth Through the Sixteenth Century.” **Islamization and Cultural Change in the Middle Ages**, (Der. Speros Vryonis), 127-140. Wiesbaden, Otto Harrassowitz, 1975.

Yapucu Pullukçuoğlu O.: **Aydın Sancağı 1845-1914 (Sosyal, Ekonomik, İdari, Kültürel Durum)**, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir 2006.

Zachs Fruma ve Bawardi, Basilius: "Ottomanism in Syrian Patriotism in Salim al-Bustani's Thought", **Ottoman Reform and Muslim Regeneration**, (Der. Itzhak Weismann and Fruma Zachs), 111-126. London, I. B. Tauris, 2005.

Zürcher, Erik Jan: **Turkey: A Modern History**, London, Palgrave, 1994.

BEŞAR VE CEMİL ÇETO KARDEŞLERİN GARZAN BÖLGESİNDEKİ EŞKIYALIK FAALİYETLERİ (1888-1920)

Said OLGUN*

Özet

Bu çalışmada Osmanlı döneminde Garzan olarak anılan bugünkü Siirt'in Kurtalan ilçesinde iskân edilmiş olan Peñınar aşireti reisleri Beşar ve Cemil Çeto kardeşlerin eşkıyalık faaliyetleri ve devletin bunları engellenmek için almış olduğu tedbirler üzerinde durulmuştur.

Oldukça kalabalık bir aşiretin başında bulunan Beşar Çeto, öldüğü 1915 yılına kadar yaptığı gasplar ve işlediği cinayetlerle bölgenin meşhur eşkıyalarından biri olmuştur. Üzerine defalarca askerî birlikler gönderilmiş olmasına rağmen bir türlü yakalanması mümkün olmamıştır.

Beşar Çeto'nun ölümünden sonra Peñınar aşiretinin başına geçen kardeşi Cemil Çeto, ağabeyinden devraldığı mirası devam ettirmiş ve eşkıyalık faaliyetlerini sürdürmüştür. Millî Mücadele dönemindeki isyanıyla tanınan Cemil Çeto, hem Birinci Dünya Savaşı sırasında hem de mütareke döneminde eşkıyalık yapmaya devam etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Beşar Çeto, Cemil Çeto, Eşkıyalık, Garzan, Kurtalan.

Abstract

BANDITRY ACTIVITIES OF BEŞAR AND CEMİL ÇETO BROTHERS IN GARZAN REGION (1888-1920)**

This study investigated the illegal activities of Beşar and Cemil Çeto brothers, leaders of Peñınar tribe inhabiting in Kurtalan province of today's Siirt, which was called Garzan during the Ottoman period; and measures taken by the government to stop them.

Beşar Çeto, who was the leader of a very crowded tribe, became one of the famous bandits of the region with robberies and homicides he committed until his death in 1915. Although several military units were sent to seize Beşar Çeto, it was not possible to catch him.

* Yrd. Doç. Dr., Siirt Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.
E-mail: saidolgun@hotmailcom; saidolgun@siirt.edu.tr

** Makalenin Geliş Tarihi: 05.01.2017

Makalenin Kabul Ediliş Tarihi: 06.05.2017

Beşar Çeto's brother, Cemil Çeto, who became the leader of Peñınar tribe after his brother's death, inherited his brother's legacy by sustaining illegal activities. Cemil Çeto, who is also known with his insurgency during the War of Independence, continued banditry throughout the World War I and the ceasefire period.

Key Words: *Beşar Çeto, Cemil Çeto, Brigandage, Garzan, Kurtalan.*

Giriş

XIX. yüzyılın sonlarında Bitlis Vilâyeti'nin Siirt Sancağı'na bağlı bulunan Garzan Kazası, doğuda Başur nehri; batıda Kulb ve Diyarbakır Vilâyeti'nin Silvan kazasıyla Beşiri nahiyesi; güneyde Rızvan nahiyesi; kuzeyde Mutki ve Sason kazalarıyla çevrilmiştir. Rızvan, Melfan ve Barınç isimlerinde üç nahiyeden oluşan Garzan kazasına bağlı yüz yetmiş üç köy bulunuyordu¹.

Bölgenin en eski sakinleri Babus aşireti denilen Comani kabilesi olup, Peñınar, Reşkotan, Piran, Alikan, Maladiv ve Melikşan aşiretleri ise yaz mevsiminde sürekli hareket halinde olmuştur. Kaza nüfusunun yaklaşık üçte birini tahrire tabi tutulan Peñınar, Alikan, Reşkotan, Piran ve Melkişan aşiretleri oluşturmaktadır². Bunlardan Peñınar, Alikan ve Reşkotan aşiretleri oldukça kalabalık aşiretler olup iskân edilmeden önce Muş ve Garzan'daki yaylak ve kışlaklar arasında göç etmişlerdir. Yaklaşık dört yüz çadırdan oluşan Peñınar aşireti bölgenin en kalabalık aşireti olup³, Ferhikan, Mala Şemdin, Mala Faro, Musikan, Kurdikan, Veliyan ve Miradan isimlerindeki yedi kabileden oluşmaktaydı.

XIX. yüzyılın sonlarına doğru farklı etnik ve dinî grupların bir arada yaşadığı Garzan'da Cuinet'in vermiş olduğu rakamlara göre 8.800 Müslüman, 3.600 Ermeni, 258 Yakubi ve 342 Yezidi olmak üzere toplam 13.000 kişi yaşıyordu⁴.

Garzan XIX. yüzyılın sonlarında oldukça üretken bir ekonomiye sahipti. Kazada terzilik ve demircilik gibi sanatların yanı sıra bez, kilim, halıçe, keçe, hasır, çorap, aba ve kuşak dokumacılığı ile kaşık, desti ve maşrapa imalatı oldukça yaygındı. Bunların yanı sıra çiftçi-

¹ *Salnâme-i Vilâyet-i Bitlis*, Birinci Def'a, H. 1310 (1892/1893), s. 238. *Salnâme-i Vilâyet-i Bitlis*, İkinci Def'a, Bitlis Vilâyet Matbaası, H. 1316 (1898/1899), s. 257.

² *1310 Salnâme-i Vilâyet-i Bitlis*, s. 239-240.

³ Vital Cuinet, *La Turquie d'Asie*, Cilt: II, Paris, 1891, s. 614.

⁴ *A.e.*, s. 613.

lik için lâzım olan alet ve edevat da kaza dâhilinde imal edilmektedir. Özellikle Melfan, Çay ve Salha memlehaları bölgedeki önemli tuz üretim merkezleri arasında yer almaktaydı. Bu memlehalardan uzun süre Duyun-i Umumiyye tarafından işletilmiştir⁵.

Garzan'a bağlı birçok köyde usul-i atik tarzında eğitim veren sibyan mektebine rastlanırken, Zok ve Comani köyleriyle kazaya bağlı Rızvan, Barınç ve Melfan nahiyelerinde birer tane iptidai mektep bulunuyordu⁶.

1. Beşar ve Cemil Çeto'nun Ailesi

Pençinar aşiretinin Mala Faro kabilesinden Çeto Ağa bin İskân bin Kasım, kestiği yollar, yaptığı gasplar ve işlediği cinayetlerle Garzan bölgesinin meşhur eşkıyalarından biri olmuştur. 1880 yılında Kürdistan Serkomiseri Abidin Paşa'nın emriyle yaşadığı Aynkasr köyünden alınarak önce Diyarbakır'a daha sonra da Sivas'a gönderilmiştir. Buradan da ailesiyle birlikte Şam'a sürgün edilmesi söz konusu olmuşsa da bu gerçekleşmemiştir. Bu süreç esnasında vermiş olduğu arzuhalde geçen ifadelerden anlaşıldığına göre o tarihlerde ailesi otuz yedi kişiden oluşmaktaydı⁷. 1890 yılında Siirt hapishanesinde vefat eden Çeto Ağa'nın Susin isimli nikâhlı bir eşi; Beşar, Cemil, Genco ve Abdülmecid isimlerinde dört oğlu; Nesibe, Nuriye ve Hasen Cemale isimlerinde de üç kızı vardır⁸. Çeto Ağa'nın Beşar ve Cemil isimli oğulları hem Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde hem de Cumhuriyetin ilk yıllarında bölgenin meşhur eşkıyaları arasında yer almışlardır.

2. Beşar ve Cemil Çeto'nun Eşkivalık Faaliyetleri (1888-1915)

Pençinar aşireti reisi Çeto'nun oğlu Beşar, Siirt Sancağı'na bağlı Garzan Kazası'nın Aynkasr isimli köyünde ikamet etmiştir. Burada yaptırmış olduğu mazgallı kâgir konağı oldukça korunaklıdır. Baba-

⁵ *Salnâme-i Vilâyet-i Bitlis*, Üçüncü Def'a, Bitlis Vilâyet Matbaası, H. 1317 (1899/1900), s. 203-204.

⁶ *Salnâme-i Vilâyet-i Bitlis*, Dördüncü Def'a, Bitlis Vilâyet Matbaası, H. 1318 (1900/1901), s. 203-206.

⁷ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)*, Yıldız Perakende Evrakı Şûrâ-yı Devlet Maruzâtı (Y.PRK.ŞD.), 1/13, 16 M 1298 (19 Aralık 1890).

⁸ İsmail Duygu, *426 Numaralı (H. 1302-1317 / M. 1885-1900) Siirt Şer'iyeye Sicili Mehtin Çevirisi ve Değerlendirme*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir, 2012, s. 212.

sı hayattayken eşkıyalığa başladığı anlaşılan Beşar, babasının ölümünden sonra onun mirasını devam ettirmiş hem Pençinar aşiretinin hem de babasının geride bıraktığı çetenin başına geçmiştir.

Beşar ile ilgili olarak Başbakanlık Osmanlı Arşivinde tespit edebildiğimiz en eski tarihli belge 1888 yılında Beşar Çeto'nun verilen bazı teminat ve nasihatler neticesinde yakalanarak Garzan Kaymakamlığı'na teslim edilmesiyle ilgilidir. Ancak nasıl olduğu bilinmeyen bir şekilde serbest bırakılmış ve Bitlis'ten kendisini tutuklamakla görevlendirilerek Garzan'a doğru yola çıkarılan Bitlis Zabtiye Alayı bölük ağalarından Hacı Hasan Ağa'yı katletmiştir. Yaşanan bu olayın mahallî mülkiye memurlarının yolsuzluk ve ihtimamsızlıkları neticesinde meydana gelmesi üzerine bunlar hakkında tahkikat yapılmasına karar verilmiştir⁹.

II. Abdülhamid, Beşar Çeto'nun yakalanabilmesi için yapılan çalışmalarla yakından ilgilenmiştir. Siirt Mutasarrıflığı'nın Beşar Çeto'nun yakalanabilmesi için yeterli sayıda asker sevk edilmesi yönündeki talebini içeren mazbatası üzerine Seraskeriyyeye (Genelkurmay Başkanlığı) gönderilen bir irâde-i seniyye ile takviye askerî birlikler görevlendirilmiştir. 9 Ağustos 1888'de Seraskeriyye tarafından Yıldız'a gönderilen yazıda Beşar Çeto'nun üzerine yeterince asker sevk edildiği ve bunun neticesinde de etrafının sarıldığı bildirilmiştir¹⁰.

Üzerine bir bölük asker sevk edildiği halde Beşar Çeto'nun bir türlü yakalanamaması halkı korku ve endişeye sevk etmiştir. Kardeşi ve birkaç akrabası Beşar tarafından katledilen Garzan'ın Aynkasr köyünde yaşayan Mehmed adlı bir kişi, 1889 yılının Ocak ayında Beşar ve çetesini takip eden bölüğün geri çekileceği yönündeki haberlerin yayılması üzerine hayatlarının tehlikeye düşeceğini ifade ederek başka bir yere göç etmelerine izin verilmesi talebinde bulunmuştur¹¹. Beşar'ın şerrinden korkan halk, çareyi memleketlerini terk etmekte bulmuştur.

⁹ BOA, Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemi (DH.MKT.), 1498/87, 21 B 1305 (3 Nisan 1888).

¹⁰ BOA, Yıldız Perakende Askerî Maruzât (Y.PRK.ASK.), 48/85, 1 Z 1305 (9 Ağustos 1888).

¹¹ BOA, DH.MKT., 1589/66, 28 Ca 1306 (30 Ocak 1889).

Beşar'ın eşkıyalığından mustarip olan yalnızca bölge halkı değildir. Beşar, bölgedeki diğer eşkıyaların da yakalanamamasından cesaret alarak Düyun-i Umumiyye İdaresi'nce işletilen memlehalara musallat olmaya başlamıştır. Ambarlara yapılan nakiller esnasında memlehalara yollarını keserek tuzları, müşterilerin ve kolcuların para ve eşyalarını gasp etmiştir. Bu durum, memurları ve müşterileri bölgenin güvenli olmadığı düşüncesine sevk etmiştir. Bu da ister istemez bölgenin ekonomik hayatını olumsuz yönde etkilemiştir. Dâhiliye Nezâreti tarafından 7 Mart 1889 tarihinde Bitlis vilâyetine gönderilen yazıyla Siirt Düyun-i Umumiyye Müfettişini yaralayarak kaçan Malakanlı Ali ve Beşar gibi eşkıyaların kısa süre içerisinde yakalanması için daha fazla gayret sarf edilmesi istenmiştir¹².

Yakalanmaları çok da kolay olmayan Beşar ve altı adamı 1889 yılında yakalanarak tutuklanmış ve mahkemeye sevk edilmişlerdir. Gasp ve cinayet suçundan yargılanan Beşar ve adamları, yapılan yargılama neticesinde on sene kürek cezasına çarptırılmıştır. Yerel mahkemenin vermiş olduğu bu ceza temyiz mahkemesi tarafından bozulmuş ve dava Van Vilâyet Mahkemesine verilmiştir. Van Vilâyet Mahkemesi, ilginç bir şekilde eşkıyalığıyla nam salmış Beşar ve adamlarının beratlarına karar vererek tahliye etmiştir. Mahkemenin berat kararı Beşar'ın zulmüne uğrayan halk tarafından şaşkınlıkla karşılanırken verilen kararın temyizi yönündeki İstinaf Müdde-i Umumiliği'nin itirazları da 15 Eylül 1889 tarihinde reddedilmiştir¹³. Serbest kalan Beşar ve adamları, eşkıyalıklarına devam etmişlerdir.

Beşar Çeto'nun Garzan'da inşa ettirmiş olduğu korunaklı evin duvarlarına pencere yerine mazgallar yaptırılmıştır. Evi kuşatan askerlere karşı da bu mazgallardan ateş etmekten geri durmamışlardır. Özellikle 1901 yılında Beşar ve beraberindeki Mehmed, Halil, Ali Yunus, Halid, Derviş, Hüseyin, Ömer ve Cemil isimlerindeki on - on beş kadar eşkıyanın evin mazgallarından "*kuvve-i tenkiliyyeye silah atmaya cüret etmeleri*"¹⁴ hükümeti daha etkin bir mücadeleye sevk etmiştir. İsteklerini yerine getirmeyen halkın mal, can ve namuslarına saldıran bu eşkıyalara karşı Bitlis Alay Kumandanı Garzan'a

¹² BOA, DH.MKT., 1602/71, 5 B 1306 (7 Mart 1889).

¹³ BOA, Dahiliye Nezâreti Tesrî-i Muamelât ve Islahat Komisyonu Muamelât (DH. TMİK.M.), 105/5, 27 S 1319 (15 Haziran 1901).

¹⁴ BOA, Dahiliye Nezâreti Şifre Kalemi (DH.ŞFR.), 266/104, R. 26 Eylül 1317 (9 Ekim 1901).

gönderilmiş ve burada bulunan bölük sayısı Siirt'ten gönderilen iki yeni bölükle birlikte üçe çıkarılmıştır¹⁵.

Beşar Çeto'nun ısrarlı takibata rağmen bir türlü yakalanamaması Bitlis Valisi Hasan Beyi meseleyi siyaseten çözmeye sevk etmiş ve itaate alınması için bazı kolaylıklar sağlanması yönünde adımlar atılmaya başlanmıştır. Bunun bir neticesi olarak Beşar Çeto'nun aşiret içerisindeki rakiplerinden ve hasımlarından Mehmed Beşar, 1902 yılının Ocak ayında teslim olmuştur¹⁶. Daha önce Bitlis Valiliği'ne göndermiş olduğu bir telgrafla teslim olup af dileyeceğini bildiren Beşar Çeto, 1902 yılının Şubat ayında Garzan'da teslim olmuştur. Diğer eşkıyaları ürkütmek için padişah tarafından affedilinceye kadar hakkında adlî takibat yapılmamasına karar verilmiştir¹⁷. Hatta 1902 yılında Siirt Mutasarrıflığı bir yandan Beşar Çeto'nun Pençinar aşiretinin ağnam tadadında (küçükbaş hayvan sayımı) istihdam edilmesi durumunda devletin bu aşiretten aldığı ağnam resminin ikiye katlanacağını ifade ederek Beşar'ın bu iş için görevlendirilip görevlendirilmeyeceğini sorarken, bir yandan da bölge halkının Pençinar aşiretinin tasallutundan korktuğu için askerî müfreze tarafından korunma talebinde bulduklarını valiliğe bildirmiştir¹⁸.

Beşar ve kardeşi Cemil'in halka yapmış olduğu zulüm ve işkenceleri tahkik etmek üzere görevlendirilen memurlar, yanlarına Beşar'ı alarak halkla görüşmeler yapmışlardır. Karşılarında Beşar'ı gören insanlar, onun kendilerine yaptığı kötülüklerden ve işlediği cinayetlerden bahsetmeye cesaret edememişlerdir. Bu nedenle yapılan tahkikattan bir neticeye ulaşılması mümkün olmamıştır. Bölge halkını saldırdığı korku ile her geçen gün biraz daha sindiren Beşar ve kardeşi Cemil, insanların mal ve mülklerini gasp ederek onları başka yerlere göç etmeye zorlamıştır. Mağdurlardan biri de Beşar tarafından çiftliği gasp edilerek ailesiyle birlikte Siirt'e göçe mecbur edilen Garzan'ın Rızvan nahiyesi sakinlerinden Şakir isimli bir kişi olmuştur. Şakir, Sadarete göndermiş olduğu bir arzuhalle Beşar'ın zulmünden bölge halkının tümünün rahatsız olduğunu, ama korktukları için

¹⁵ BOA, DH.ŞFR., 266/18, 18 E 1317 (1 Ekim 1901).

¹⁶ BOA, DH.ŞFR., 274/111, R. 12 Kanunusani 1317 (25 Ocak 1902).

¹⁷ BOA, DH.ŞFR., 277/82, R. 7 Şubat 1317 (20 Şubat 1902).

¹⁸ BOA, DH.ŞFR., 278/97, R. 18 Şubat 1317 (3 Mart 1902).

şikâyetlerini dile getiremediklerini, ancak tutuklanırsa bütün kaza halkının şikâyetçi olacağını ifade etmiştir. Şakir'in Beşar'ın tutuklanarak hayatının korunması talebini de içeren bu dilekçesi üzerine Dâhiliye Nezâreti tarafından Bitlis Vilayeti'ne gönderilen 18 Mart 1902 tarihli bir yazıyla gerekli tahkikatın yapılması istenmiştir¹⁹.

Pençinar aşiretinin önde gelen isimlerinden ve Beşar Çeto'nun en güçlü rakibi olan Mehmed Beşar ile Pençinar aşiretiyle sürekli çatışma halinde bulunan Alikan aşireti reisi Osman, 1901 yılının sonlarında aman dileyerek teslim olmuşlardır. Ancak beklemiş oldukları af kararını alamamışlardır. Bunu gören ve kendisi de af bekleyen Beşar ve adamları, Sason civarında askerî birliklerin giremeyecekleri bölgelere kaçmışlardır. Bitlis Valiliği'nin merkezî hükümete ısrarlı bir şekilde göndermiş olduğu yazılarda alınan askerî ve mülkî tedbirlere ve amansız takibata rağmen Beşar Çeto ve avnesinin yakalanamamasının sebebi, mensubu bulunduğu Pençinar aşiretinin oldukça kalabalık olması ve onlar tarafından himaye edilmesi gösterilirken, affedilmelerinin takiplerinden daha hayırlı olacağı ifade edilmiştir. Ancak Bitlis Valiliği'nin affedilmeleri yönündeki teklifleri, hükümet tarafından yakalanmaları için birçok masraf yapıldığı gerekçesiyle reddedilmiştir²⁰.

1902 yılının Haziran ayında Beşar, Halil, Ali Yunus, Hamid, Deriş, Hasan, Cemil ve Mecid'in yakalanması için Garzan bölgesine bir tabur askerî birlik gönderilmiştir. Tüm çabalara rağmen Beşar, kardeşleri ve yakın adamlarının yakalanması mümkün olmamıştır. Fakat bunları himaye ederek yanlarında yer alan bazı kişiler yakalanmış; mal ve eşyalarına el konulmuştur²¹. Muş ve civarında Ermeni olaylarının yaşanması üzerine taburun iki bölümü Garzan'da bırakılırken iki bölümü de Muş'a gönderilmiştir. 1903 yılının Nisan ayında Garzan'da Beşar Çeto'ya karşı mücadele etmesi amacıyla bir bölük asker, elli jandarma bulunuyordu.

Beşar Çeto ve avnesinin tüm çabalara rağmen bir türlü yakalanamaması zihinlerde cevaplanması gereken bir soru olarak beklerken 1902 yılının Ekim ayında Sadarete gönderilen bir ihbar mektubu dikkatlerin devlet memurları üzerine çevrilmesine neden olmuştur.

¹⁹ BOA, DH.MKT., 454/22, 8 Z 1319 (18 Mart 1902).

²⁰ BOA, DH.TMIK.M., 124/41, 10 S 1320 (19 Mayıs 1902).

²¹ BOA, DH. ŞFR., 290/75, R. 12 Ağustos 1318 (25 Ağustos 1902).

Garzanlı Abdullah ve Ahmet imzalarıyla Babîâlî'ye gönderilen mektupta Garzan kazası eski kâtibi Siirtli Bekir Efendi'nin Beşar Çeto ve avenesinin yakalanması için hükümetçe yapılan planları gizli bir şekilde Beşar'a haber verdiği ve onları tutuklanmaktan kurtardığı; Bekir'in daha önce başka bir yere memur olarak gönderildiği halde tekrar becayişle dönerek eşkıyalara yardıma devam ettiği; Beşar'ın eniştesi Mustafa ile kardeşi Siirt Belediye Başkanı Sami Efendi tarafından da himaye edildiği bilgilerine yer verilmiştir²².

7 Kasım 1902 gecesi Beşar'ın Garzan civarında bir dağda çadırdaki kaldığının haber alınması üzerine Garzan kaymakam vekili ve nizamîye binbaşısı yanlarına bir askerî birlik alarak Beşar ve beraberindekileri yakalamak için harekete geçmiştir. Sabaha doğru çadıra yapılan baskın neticesinde Beşar ve bir adamı yakalanmaktan son anda kurtulurken silahlarıyla birlikte iki adamı ve bir at ele geçirilmiştir. Yapılan takibat neticesinde Beşar'ın bir adamı daha öldürülürken Beşar, bir kez daha kaçarak yakalanmaktan kurtulmuştur²³.

1903 yılının Mart ayında Beşar Çeto ve kardeşlerinin firar etmesi ve uzun süredir yakalanamaması üzerine onları korkutmak ve teslim olmalarını sağlamak amacıyla ailesinden kadın ve çocuklardan oluşan yirmi kişilik bir grup Garzan kaza merkezine getirilerek mahkeme-i şeriyenin gözetimine alınmıştır. Ancak Garzan'daki memurların "*gaflet ve müsamahasından*" istifade eden Beşar, ailesini kaçırmıştır. Beşar'ın ailesini kaçırmada ihmali bulunan memurlar mahkemeye sevk edilmiştir²⁴.

22 Kasım 1903 tarihinde Beşar Çeto'nun avenesiyle birlikte bir köyde bulunduğu haber alınması üzerine Siirt Jandarma Binbaşısı ile Garzan Kaymakamı köye baskın yapmışlardır. Çıkan çatışmada bir jandarma yaralanmış, bir jandarma da şehit olmuştur. Garzan Kaymakamının atının da telef olduğu bu şiddetli çatışma, gecenin karanlığından istifade eden Beşar ve adamlarının kaçmasıyla sona ermiştir²⁵. Meydana gelen bu olay üzerine Bitlis'ten muktadir bir za-

²² BOA, DH.MKT., 600/44, 20 B 1320 (23 Ekim 1902).

²³ BOA, DH.ŞFR., 296/105, R. 27.08.1318 (9 Kasım 1902). BOA, DH.TMIK.M., 105/5, 27 S 1319 (15 Haziran 1901).

²⁴ BOA, DH.MKT., 680/16, 6 M 1321 (4 Nisan 1903).

²⁵ BOA, DH.TMIK.M., 153/19, 21 C 1321 (14 Eylül 1903). BOA, DH.ŞFR. 317/2, R. 24.08.1319 (6 Kasım 1903). BOA, Babialı Evrak Odası (BEO), 2238/167834, 4 L 1321 (24 Aralık 1903). BOA, Şûrâ-yı Devlet Belgeleri (ŞD.), 1890/28, 19 Za 1321 (6 Şubat 1904).

bitin komutasında on beş kişilik bir jandarma birliğiyle Malazgirt'te bulunan seyyar taburun Garzan'a sevk edilmesine karar verilmiştir. Ancak zihinlerde Beşar Çeto'nun kısa bir süre önce üzerine bir tabur nizamiye askeri sevk edildiği halde kaçmayı başardığı gerçeği vardır ve bundan dolayı da yakalanabileceğinden kimsenin çok da ümidi yoktur²⁶. 1903 yılının Aralık ayında Siirt Mutasarrıfı'nın katılımıyla Seyyar Jandarma Taburu tarafından yapılan bir takip neticesinde Beşar ve adamları Garzan'da sıkıştırılmıştır. Çıkan çatışmada Beşar'ın adamlarından dördü öldürülürken dördü de yaralı olarak yakalanmışsa da Beşar tekrar kaçmıştır²⁷.

Haklarında diri veya ölü ne şekilde olursa olsun yakalanarak etkisiz hale getirilmeleri hususunda irâde-i seniyye çıkarılmış olan Beşar ve kardeşi Cemil, tüm çabalara rağmen bir türlü yakalanamamıştır. Beşar ve Cemil'in yakalanamadıkları bir ortamda Garzan Kaymakamı Ali Kemal ile görüştükleri; aralarında ittifak yaptıkları ve bundan sonra halk üzerindeki baskılarını artırdıkları yönünde Rızvan nahiyesinden Abdurrezzak imzasıyla Sadarete gönderilen bir ihbar mektubu üzerine tüm gözler kaymakama çevrilmiştir. Dâhiliye Nezâreti'nin emriyle Bitlis Valiliği tarafından kaymakam Ali Kemal Bey hakkında tahkikat başlatılmıştır²⁸. Yapılan tahkikat neticesinde isnat edilen suçların hiç birinin doğru olmadığı ortaya çıktığı gibi Ali Kemal Bey'in Beşar ve Cemil ile görüşmesinin gerçek olsa dahi abes karşılanmaması gerektiği ifade edilmiştir. Çünkü Ali Kemal Bey'in şakileri sulha ve itaate davet etmekten başka bir gayesi olmamıştır. 19 Ocak 1904 tarihinde Dâhiliye Nezâreti tarafından Bitlis Vilayeti'ne gönderilen bir yazıyla Beşar Çeto'nun affedilmiş olması da göz önünde bulundurularak Ali Kemal Bey'in görevine iadesi istenilmiştir²⁹.

Hem yukarıda bahsettiğimiz Garzan Kaymakamı Ali Kemal Bey hakkında yürüten tahkikatla ilgili yazışmalardan hem de Beşar Çeto'nun 2 Mart 1906 tarihinde Sadaret'e göndermiş olduğu telgraftan anlaşıldığı kadarıyla Beşar Çeto, 1903 yılı sonuyla 1904 yılı başlarında affedilmiş olmalıdır. Ancak bu affin hangi şartlar altında ve ne zaman gerçekleştiğini ortaya koymak mümkün olmamıştır.

²⁶ BOA, ŞD., 1890/28, 19 Za 1321 (6 Şubat 1904). BOA, DH.ŞFR., 318/21, R. 12.09.1319 (25 Kasım 1903).

²⁷ BOA, DH.ŞFR., 319/1, R. 03.10.1319 (16 Aralık 1903).

²⁸ BOA, DH.MKT. 747/23, 10 Ca 1321 (4 Ağustos 1903).

²⁹ BOA, DH.MKT. 812/11, 3 Za 1321 (21 Ocak 1904).

Öyle anlaşılıyor ki Beşar, affedilmiş olmasına rağmen eşkıyalığa devam etmiştir. Bunun bir neticesi olarak Beşar Çeto, kardeşi Cemil Çeto ve bir başka Kürt kabilesi reisi Sasonlu Ali Yunus'a karşı yürütülen en ciddi takibattan biri, 1905 yılında yapılmıştır. 1904 yılının yaz aylarında iki askeri katletmelerinden dolayı yapılan tahkikat neticesinde üç yüzden fazla adamlarıyla beraber Garzan'ın Malkan köyü ile Mala-şeref köyü önlerinde sıkıştırılan eşkıyanın kendilerini takip eden askerî birliğe ateş açması üzerine çatışma başlamıştır. Çatışma sonucunda gerilerinde bir ölü ve dört yaralı bırakan eşkıya gurubu, kaçmaya devam ederek Mutki ve Sason kazalarının birleştiği Mirkan köyüne kaçmış, kendilerini takip eden askerî birlikle burada da çatışarak kaçışlarını sürdürmüşlerdir. Köyde yapılan aramada daha önce eşkıya tarafından katledilen bir askere ait kasatura bulunmuştur. Her ne kadar askerin ısrarlı takibi ciddi bir sonuç vermemiş olsa da yakalanan dört eşkıyayla Ali Yunus'un kabilesinden teslim olanlar Garzan'a sevk edilmişlerdir³⁰. Peñınar aşiretinin Muskan kabilesinden Resul ve Halid isimli eşkıyalar ile onlarla beraber hareket eden arkadaşları, 1905 yılında Mehmet Said isimli bir tüccarı öldürüp üzerindeki yüz lirayı gasp etmiş ve cesedini de Dicle Nehrine atmışlardır. Peñınar aşiretine mensup bu eşkıya, Beşar ve Cemil Çeto kardeşlere katılarak bazen Mutki bazen de Diyarbakır'ın Beşiri kazasının Kîl mevki ve Midyat civarındaki köylerdeki mağaralarda yaşamışlardır³¹.

Affedildiği halde eşkıyalığa devam eden Beşar Çeto, gayri hukuki hiçbir işe tevessül etmediğini ifade ederek hükümet ve askerî birlikler tarafından aleyhinde yapılan takibattan şikâyetçi olmanın geri durmamıştır³². Beşar Çeto, 2 Mart 1906 tarihinde Dâhiliye Nezâreti'ne göndermiş olduğu telgrafında affedildiğinden beri Garzan'da hükümet tarafından kendisine verilen tüm emirleri cansiperane bir şekilde yerine getirmeye çalıştığını, büyük bir günahı ve suçu olmadığı halde Bitlis Alay kumandanının beraberindeki üç dört yüz kişilik süvari birliğiyle köyelerine baskın düzenleyerek mallarını ve eşyalarını yağma ve talan ettiklerini, ellerindeki hayvanların ve hububatın alınarak halkın açlığa terk edildiğini ifade etmiştir. Telgrafında devlete hizmet için canını feda etmeye hazır olduğunu ifade

³⁰ BOA, DH.TMIK.M., 196/18, 15 S 1323 (21 Nisan 1905).

³¹ BOA, DH.MKT., 1067/11, 14 S 1324 (9 Nisan 1906).

³² BOA, DH.TMIK.M., 218/9, 14 M 1324 (10 Mart 1906).

eden Beşar, kendisi gibi biçare halka yapılan eziyetlere son verilmesini ve bölgeye bir müfettiş sevk edilmesini istemiştir³³. Beşar'ın kendisini ve aşiretini masum ve mazlum gösterip devlete olan bağlılığını ifade ederek bölgeye bir müfettiş gönderilmesi yönündeki talebi, Hükümet tarafından olumlu karşılanmadığı gibi tenkili için daha yoğun bir gayret sarf edilmeye başlanmıştır.

Beşar Çeto'nun oldukça sağlam ve korunaklı bir şekilde inşa ettirmiş olduğu mazgalı kâgir konağı, üzerine sevk edilen askerî birlikler karşısında en önemli savunma aracı olmuştur. Adamlarıyla beraber çekildiği bu yapı vasıtasıyla dışarıdan gelebilecek her türlü saldırıya karşı emniyetini sağlamış, böylece askerî birliklerin kendisini yakalamaya yönelik faaliyetlerini de engellemiştir. Beşar Çeto'nun sığındığı bu yapı karşısında eli kolu bağlanan Siirt Mutasarrıflığı ve Bitlis Valiliği Sadarete başvurarak kendilerine ya küçük bir top gönderilmesini yahut Beşiri ve Kulp kazalarına iki bölük takviye asker gönderilmesini talep etmişlerdir. Bu talep 7 Mart 1906 tarihinde Sadaret makamınca uygun bulunmuş ve Seraskerlikten söz konusu talebin karşılanması istenmiştir³⁴. Bu dönemde Beşar Çeto ve avanesine karşı yürütülen takibat neticesinde ağır bir darbe vurulmuştur. Beşar'ın on adamı öldürülürken on adamı da yakalanmıştır. Bölgedeki diğer eşkıyaya karşı yürütmüş oldukları etkin mücadele ve Beşar Çeto'ya vurmuş oldukları bu son darbe üzerine Bitlis Valiliği, Sadarete gönderdiği bir yazıyla Siirt Mutasarrıfına ikinci, Garzan Kaymakamına üçüncü dereceden Mecidî nişan-ı zişân verilerek taltif edilmelerini talep etmiştir³⁵.

Beşar Çeto, 1906 yılının Nisan ayında kendisini tenkille görevlendirilen Binbaşı Hüsnü Efendi ile bir görüşme yapmıştır. Görüşmede affedilmesi halinde teslim olacağını bildirmiştir. Ancak bir yandan da eşkıyalıktan geri durmamıştır. Beşar Çeto'nun affedilmesi yönündeki talebi Dördüncü Fırka ve Sekizinci Ordu Komutanlığı tarafından olumsuz karşılanmıştır. Uzun yıllardır yakalanması için büyük miktarda masraflar yapıldığı ve şehitler verildiği ifade edilerek eninde sonunda yakalanacak bir eşkıyanın affedilmesinin uygun

³³ BOA, DH.TMIK.M., 221/21, 4 Ra 1324 (28 Nisan 1906).

³⁴ BOA, BEO, 2775/208118, 11 M 1324 (7 Mart 1906).

³⁵ BOA, DH.TMIK.M., 209/51, 16 N 1323 (14 Kasım 1905).

olmayacağı ifade edilmiştir³⁶. İki koldan yapılan takibat neticesinde 1906 yılının Mayıs ayında Beşar'ın avanesinden birçok cinayet işlemiş olan Reşkotanlı Halil Abdi ve dokuz şaki yakalanmıştır³⁷. Temmuz ayında ise bu kez Beşar'ın adamlarından olup gıyaben idam cezasına çarptırılmış olan Ramazan ve Reşo isimli şakiler yakalanarak adliye sevk edilmişlerdir³⁸.

1907 yılının Eylül ayında Beşar Çeto ve Sasonlu Ali Yunus'un Garzan'da bir köye baskın düzenleyerek hayvan gasp edeceklerinin haber alınması üzerine Bitlis'te hazırlanan ve iki aydır Siirt'te sevk edilmeyi bekleyen iki bölük askerî birliğin Siirt'e sevkine karar verilmiştir³⁹. II. Meşrutiyetin ilanına değin geçen süre zarfı içerisinde Çeto kardeşlere yönelik takibata devam edilmiştir.

Meşrutiyetin ikinci kez ilanından sonra hükümete şirin görünmek isteyen Beşar Çeto, 4 Aralık 1908'de merkezî hükümete göndermiş olduğu bir telgrafında 1904 yılında Alikan aşiretinin tenkiline Garzan Kaymakamı Ali Kemal Bey'in emriyle askerlerle birlikte memur edildiğini, göstermiş olduğu yararlılığın kendisine verilen resmî bir evrakla da ortaya konulduğunu ancak Bitlis eski valisi Ferit Paşa'nın bu evrakı kendisinden aldığını, kendisini tehdit ederek üç yüz lirasına da el koyduğunu, üzerine asker sevk ederek evinin tahrip edilmek istenmesi üzerine dağa çıkmak zorunda kaldığını ifade etmiştir. Devamında, Meşrutiyetin ilanı ile birlikte adaletin tesis edileceğine inandığını söyleyen Beşar, Ferit Paşa'nın kendisinden aldığı üç yüz liranın tahsil edilerek Osmanlı milletinin mutluluğunu sağlayan Niyazi ve Enver Bey adına alınacak kruvazörler için açılan yardım sandığına verilmesini talep etmiştir⁴⁰. 19 Aralık 1908 tarihinde Siirt Mutasarrıflığı'ndan Bitlis Valiliği'ne gönderilen bir yazıda Beşar'ın gerçekten de Alikan aşiretinin tenkilinde görev aldığı, Ferit Paşa'nın Beşar'dan üç yüz lira aldığı hususunda kesin bir bilgileri olmasa da öteden beri bu konunun konuşulduğu ifade edilmiştir⁴¹. Konu Dâhiliye Nezâreti tarafından tetkik edilmek üzere 2 Ocak 1909 tarihinde Şura-yı Devlete intikal ettirilmişse de burada verilen 1 Şubat 1909

³⁶ BOA, BEO, 2824/211788, 15 Ra 1324 (10 Mayıs 1906).

³⁷ BOA, DH.TMIK.M., 222/29, 23 Ra 1324 (17 Mayıs 1906).

³⁸ BOA, DH.TMIK.M., 226/91, 29 Ca 1324 (21 Temmuz 1906).

³⁹ BOA, BEO, 3136/235177, 25 B 1325 (3 Eylül 1907).

⁴⁰ BOA, DH.MKT., 2686/96, 25 Za 1326 (19 Aralık 1908).

⁴¹ BOA, DH.MKT., 2699/38, 9 Z 1326 (2 Ocak 1909).

tarifli bir kararla konunun Bidâyet Müdde-i Umumiliği'ne gönderilmesinin uygun olacağı belirtilmiştir⁴². Konunun bu aşamadan sonraki akıbeti hakkında bir bilgiye ulaşılması mümkün olmamıştır.

Her ne kadar Beşar'ın yakalanması mümkün olmasa da Garzan ve çevresindeki eşkıyalık olaylarına karşı başarı gösteren Garzan Kaymakamı Cevdet Bey, halk tarafından takdir edilmiştir. Tayininin İstanbul'a çıkması üzerine Garzan Belediye Başkanı Kazım Bey ile muhtarlar, şeyhler, Süryani ve Ermeni milletlerinin temsilcilerinden oluşan on bir kişi tarafından Dâhiliye Nezâreti'ne bir telgraf gönderilmiştir. 12 Kasım 1908 tarihli telgrafta Cevdet Bey kaymakam olarak atanıncaya kadar Garzan'da yetmişe yakın köyün eşkıyalar tarafından tahrip edildiği, insanlara çok büyük eziyetler edildiği, halkın memleketlerini terk etmek zorunda kaldıkları ifade edilmiştir. Telgrafın devamında tüm bunlara karşı Cevdet Bey'in cansiperane bir şekilde eşkıyalığa karşı mücadele etmeye başladığı ve bunun neticesinde de kazada asayiş ve güvenliğin tesis edildiği ifade edilmiştir. Telgrafta imza sahipleri Kanun-i Esasi'nin ilanıyla tüm zulümlerin sona ereceğini, tahrip olan köylerini tamir ederek memleketlerini terk eden insanların geri dönmelerini temin edeceklerini ümit ederken Kaymakam Cevdet Bey'in tayininin çıkmasının kendilerini üzdüğünü bundan dolayı Kanun-i Esasinin hükümleri ve Meclis-i Mebusan'ın kararları uygulanıncaya kadar hiç olmazsa bahara kadar tayinin ertelenmesini istemişlerdir. Bu talep üzerine Dâhiliye Nezâreti tarafından 15 Kasım 1908 tarihinde Bitlis Vilayeti'ne gönderilen bir yazıyla yerine münasip bir vekil bulununcaya kadar, Kaymakam Cevdet Bey'in görevinde kalmasına karar verildiği bildirilmiştir⁴³.

Balkan Harbi'nin başlaması ve Osmanlı ordusunun cephelerde ardı ardına mağlubiyetler yaşamasına Beşar Çeto kayıtsız kalamamıştır. 15 Aralık 1912 tarihinde "*Peñinarî Çetozâde Beşar*" imzasıyla Sadaret makamına göndermiş olduğu telgrafında bin Kürt "*silahşoruyla*" vatan topraklarını savunmak için hazır olduğunu şu ifadelerle dile getirmiştir:

"Her noktası beş vakti farz-ı ayn olan namaz kadar mukaddes ve muhterem olan vatanımıza Rumeli cihetinden tecâvüz eden düşmanları Garzan kazasındaki Kürd kavmi

⁴² BOA, DH.MKT., 2739/71, 25 M 1327 (16 Şubat 1909).

⁴³ BOA, DH.MKT., 2660/76, 22 L 1326 (17 Kasım 1908).

necibi ve tebaa-i sadıka o koca Osmanlı İmparatorluğunun en sadık ve fedâkâr evlâdı olduğu ve vatanın yalnız bulunmadığını öyle alçak düşmanlara göstermek için pür-heyecan kalbleriyle azimperver ve hükümet-i mukaddesemizin her bir emrine hazır ve mütevekkilen bin silahşor Kürd şecaâtle düşman karşısına geçmek üzere Garzan kazasında arş emrine muntazır(dır)...”

Beşar Çeto'nun bu telgrafına 17 Aralık 1912 tarihinde cevap veren Sadaret makamı, cephe ile Siirt arasındaki mesafenin uzaklığı nedeniyle söz konusu silahlı kuvvetlerin sevkinin zor olacağını ifade etmiş ve Beşar Çeto'ya göstermiş olduğu hamiyetten ötürü teşekkür etmiştir⁴⁴. Aşağıda görüleceği üzere eşkıyalığa devam edecek olan Çeto kardeşlerin harbe gönderilmemelerinin bir hata olduğu söylenebilir.

Balkan Harbi'ne katılmak yönündeki talebi olumsuz karşılanan Beşar Çeto, 1913 yılının Şubat ayı sonlarında Beşiri'nin Bazuyan isimli Müslüman köyünü basarak burada bir adamı öldürmüş ve hayvanlarını gasp etmiştir. Beşar Çeto ve avenesinin bu son eşkıyalığı için de Diyarbakır ve Bitlis Valilikleriyle Dâhiliye Nezâreti arasında bir takım yazışmalar yapılmış ve bir takım tedbirler alınmışsa da yakalanmaları mümkün olmamıştır⁴⁵.

Beşar ve Cemil Çeto kardeşler, 16 Haziran 1913 tarihinde Sadarete göndermiş oldukları bir telgrafla eğitimsiz olmalarından kaynaklanan cahilliklerinin ve kabalıklarının etkisiyle bazı suçlar işlediklerini ve kendilerine isnat edilen cinayetlerle “*en âdi bir mahlûk*” gibi görünmeye başladıklarını; üzerlerine gönderilen takip kuvvetlerinin kendileriyle beraber çocuklarına da zarar verdiğini ifade etmiş ve “*bu derdin devası mahvetmek değil afv ile ıslâh-ı nefis*” ettirmektir sözleriyle af talebinde bulunmuşlardır⁴⁶. Beşar ve Cemil'in af talebi üzerine Sadaret makamı tarafından Bitlis Valiliği'nden konu hakkında görüş bildirmesi istenmiştir. Bitlis Valiliği tarafından 1 Temmuz 1913 tarihinde Sadarete gönderilen yazıyla Beşar ve Cemil'in esas amacının zaman kazanmak olduğu, kısa bir müddet olsa haklarında yürütülen takibattan kurtulmak amacıyla af talebinde bulundukla-

⁴⁴ BOA, BEO, 4125/309308, 7 M 1331 (17 Aralık 1912).

⁴⁵ BOA, DH.SYS., 28/8, 26 Ra 1331 (5 Mart 1913).

⁴⁶ BOA, Dahiliye Nezâreti Emniyet-i Umumiyye Müdüriyeti Emniyet Kalemi Belgeleri (DH.EUM.EMN.), 110/14, 9 Ş 1331 (14 Temmuz 1913).

rı bundan dolayı da itimat edilmemesi gerekliliği ifade edilmiştir⁴⁷. Ancak Bitlis Valiliği'nin şüpheli yaklaşımı kısa bir süre içerisinde değişmiş ve vilâyette asayişin temin edilebilmesi için hakkındaki davalar saklı kalmak üzere hükümetin şan ve şerefini ilan etmek için kanunî takibat yapılmamasının uygun olacağını 7 Temmuz 1913 tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen bir yazıyla bildirmiştir⁴⁸. Bitlis Valiliği'nin bu kanaatiyle birlikte Garzan'a bağlı bazı köylerin muhtarları ile Ermeni ve Süryani milletlerinin temsilcilerinden oluşan otuz kişinin imzalayarak 7 Eylül 1913 tarihinde Sadarete gönderdikleri bir telgrafta Beşar'ın Meşrutiyetin ilanından bu yana kimseye zarar vermediği, zalim olmadığı, aksine masum ve mazlum olduğu ifade edilerek affedilmesi istenmiştir⁴⁹. Dâhiliye Nezâreti, 13 Ekim 1913 tarihinde Sadarete gönderdiği yazıda bölgedeki asayişin temin edilmesi için daha önce bazı örneklerinde olduğu gibi hukuk-ı şahsiye ve davası baki kalmak şartıyla adli takibatın askıya alınarak ertelenmesinin uygun olacağını ifade etmiştir⁵⁰. Nihayet 19 Kasım 1913 tarihinde Meclis-i Vükela tarafından alınan kararla da Beşar Çeto hakkında yürütülen adli takibat ertelenmiştir⁵¹. 4 Mart 1914 tarihinde Meclis-i Vükela, Beşar için alınan adli takibatın tecili kararını kardeşi Genco, yeğeni Ahmed ve akrabaları Ramazan, Osman ve Ali Yunus oğlu Mehmed için de almıştır⁵². Hatta ismi listede yer almayan Beşar'ın diğer kardeşi Cemil için 22 Nisan 1914 tarihinde yeni bir Meclis-i Vükela kararı alınmış ve isminin sehven unutulduğu onun da listede yer aldığı ifade edilmiştir⁵³.

Beşar ve Cemil Çeto kardeşler için adli takibatın tecili yönünde bir karar alınması onların şımararak faaliyetlerini sürdürmelerine sebebiyet vermiştir. Garzan Güzeldere Ermenilerinden Keşişzâde Haço, Çeto kardeşlerin eşkıyalık faaliyetlerinden muzdarip olduklarını hem Dâhiliye Nezâreti'ne hem de Ermeni Patrikhanesi'ne 17 Haziran 1914'te göndermiş olduğu bir telgrafla dile getirmiştir. Haço,

⁴⁷ BOA, DH.EUM.EMN., 110/14, 9 Ş 1331 (14 Temmuz 1913).

⁴⁸ BOA, DH.EUM.EMN., 100/6, 22 Z 1331 (23 Ekim 1913).

⁴⁹ BOA, DH.EUM.EMN., 110/14, 9 Ş 1331 (14 Temmuz 1913).

⁵⁰ BOA, BEO, 4225/316870, 25 Za 1331 (26 Ekim 1913).

⁵¹ BOA, BEO, 4236/317663, 4 M 1332 (13 Aralık 1913).

⁵² BOA, Meclis-i Vükela Mazbataları (MV), 186/8, 06 R 1332 (4 Mart 1914). BOA, BEO, 4265/319848, 7 R 1332 (5 Mart 1914).

⁵³ BOA, MV., 187/72, 26 Ca 1332 (22 Nisan 1914). BOA, BEO, 4278/320779 22 Ca 1332 (18 Nisan 1914). BOA, BEO, 4280/320939, 29 Ca 1332 (25 Nisan 1914).

Beşar ve Cemil'in şimdide değin yaptıklarının yanlarına kâr kaldığını, bundan dolayı da pervasızca gasp ve cinayete devam ettiklerini, kaza genelinde Müslim ve gayr-i Müslim çiftçilerin üretim yapamaz hale geldiğini, yollarının kesildiğini, korkularından dolayı kimsenin Çeto kardeşleri şikâyete cesaret edemediğini, Cemil'in 1914 Bitlis Olayı'nda Ermenilerin Kürtleri desteklemediklerini bahane ederek kendilerine zulmettiğini ve bundan dolayı artık dayanamayan birçok Ermeni'nin hasat zamanı olmasına rağmen ailelerini geride bırakarak Siirt'e kaçmak zorunda kaldıklarını dile getirmiş ve "*Elaman! Bir kaza iki haine feda edilmesin. Merhamet!*" ifadeleriyle telgrafını sonlandırmıştır⁵⁴. 17 Temmuz 1914'te Ermeni Patrikhanesi'ne Siirt Ermeni Reisi Basmacıyan imzasıyla bir başka telgraf daha gönderilmiştir. Basmacıyan'ın telgrafı, Haço'nun göndermiş olduğu telgrafla hemen hemen aynı cümlelerle yazılmışsa da Beşar ve Cemil Çeto'nun Ermenilere karşı girişmiş oldukları talanın Alikan aşireti tarafından engellendiğini ve bunun neticesinde de aşirete mensup dört kişiyi öldürdüklerini ve Beşar ile Cemil'in hükümet aleyhine haince telkinde bulduklarını ayrıca ifade etmiştir⁵⁵. Basmacıyan, 21 Temmuz 1914'te Ermeni Patrikhanesi'ne göndermiş olduğu telgrafında ise şikâyet edildiğini duyan Beşar'ın kardeşi Cemil'i görevlendirecek Güzeldere'de kalan ailelere zulmettiğini haber vermiştir⁵⁶.

Beşar ve Cemil Çeto kardeşlerin Ermenileri korumak isteyen Alikan aşireti mensuplarından bazı kişileri öldürmeleri ve Siirtli tüccarların yollarını keserek mallarını gasp etmeleri nedeniyle üzerlerine gönderilen jandarmaya karşı koymalarıyla 22 Haziran 1914 günü bir çatışma meydana gelmiştir. Çatışma sonucunda iki jandarma yaralanırken bir jandarma da kaybolmuştur. Bunun üzerine Siirt Jandarma Tabur Komutanı Hacı Kazım Efendi, duruma vaziyet etmek üzere Garzan'a gitmiştir. Hacı Kazım Efendi Garzan'ın Bağ Köyü'ne ulaştığında ça-

⁵⁴ 1914 yılının Mart ayında başlayan Bitlis Olayı, Molla Selim, Seyid Ali ve Şeyh Şahabeddin gibi bölgenin tanınan din adamlarıyla Rusya'nın kışkırtmaları neticesinde İttihat Terakki yönetiminin politikalarına karşı patlak vermiştir. Kürt isyancıların talepleri Şeriatın yeniden tesisi, Osmanlı idarecilerin "Kürdistan"dan atılması ve Ermeni reformlarının durdurulması şeklinde olmuştur. 2 Nisan 1914 tarihinde eli silahlı yaklaşık 1200 isyancı Bitlis'e girmişse de isyan Nisan ayının sonunda bastırılmıştır. Tibet Abak, "Rus Arşiv Belgelerinde Bitlis İsyanı (1914)", **Toplumsal Tarih**, Sayı: 208 (Nisan 2011), s. 1-11. **BOA**, DH.EUM.EMN., 87/35, 24 Ş 1332 (18 Temmuz 1914).

⁵⁵ **BOA**, DH.EUM.EMN., 87/35, 24 Ş 1332 (18 Temmuz 1914).

⁵⁶ **BOA**, DH.EUM.EMN., 87/35, 24 Ş 1332 (18 Temmuz 1914).

tışma başlamış ve sonunda Hacı Kazım Efendi yaralı bir şekilde eşkıyanın eline düşerken beraberindeki askerî birlik de dağılmıştır. Takviye olarak gelen müfrezeler köyde toplanmışlarsa da sayıları yüzden fazla olan eşkıya firar etmiştir. Hakkındaki takibatın ertelenmesinden istifade ederek etraftaki aşiret ve halka saldıran, askerî birliklerle çatışan Beşar ve Cemil Çeto kardeşler ile başında buldukları Peñınar aşiretinin şiddetli ve katı bir şekilde tedibine karar verilmiştir⁵⁷.

Beşar Çeto ve Peñınar aşiretine karşı başlatılan mücadelede ilk etapta bazı tedbirler alınmıştır. 23 Haziran 1914 tarihinde alınan tedbirlere göre Bitlis'ten 33. Nişancı Taburu ile 101. Alay'ın 3. Taburu'nun iki bölümünün ve Cebel Bataryası'nın ve Mitralyöz Bölüğü'nün Garzan'a sevk edilmesine; Bitlis'ten yola çıkarılan askerî birlik Garzan'a ulaşınca idare-i örfiye uygulanması ve bunun gerekirse Siirt ve Sason'da da uygulanmasına; askerî birlik ulaşınca kadar Siirt, Garzan, Şirvan ve Bitlis'ten gönderilen jandarma kuvvetlerinin Jandarma Alay Komutanı İhsan Bey'in kumandasında öncü kuvvet vazifesi yapması ve Hacı Kazım Efendi'nin kurtarılması için eşkıya ile temas kurmasına; Peñınarluların Midyat'a girmesinin engellenmesi için gereken tedbirlerin alınmasına karar verilmiştir. Alınan bu tedbirlerin yanı sıra şimdiye kadar devlete karşı isyankâr bir tavır içerisinde bulunan Peñınar aşiretinin faaliyetlerine son verilmesi yönünde kesin bir kararlılık da ifade edilmiştir⁵⁸.

Yaralı bir şekilde eşkıyanın eline düşen Siirt Jandarma Tabur Komutanı Hacı Kazım Bey, yarasının etkisiyle çatışmadan iki gün sonra Garzan'ın Aynkasr köyünde şehit düşmüş⁵⁹ ve üzerindeki eşya ve parası da Beşar Çeto ve adamları tarafından gasp edilmiştir⁶⁰. Başlayan takibatla birlikte Beşar Çeto ve avenesi Mutki civarından Hizan, Garzan ve Şirvan taraflarına kaçmaya başlamışlardır. Yapılan takibatla izlerine rastlananlar yakalanarak tutuklanmış ve Beşar'ın Garzan'da bulunan tüm malı müsadere edilerek ailesi de Bitlis'e gönderilmiştir⁶¹.

⁵⁷ BOA, DH.EUM.EMN., 87/35, 24 Ş 1332 (18 Temmuz 1914).

⁵⁸ BOA, DH.EUM.EMN., 87/35, 24 Ş 1332 (18 Temmuz 1914). BOA, DH.ŞFR., 431/70, R. 10.04.1330 (23 Haziran 1914). BOA, DH.ŞFR., 431/71, R. 10.04.1330 (23 Haziran 1914).

⁵⁹ BOA, DH.ŞFR., 432/81, R. 20.04.1330 (3 Temmuz 1914).

⁶⁰ BOA, DH.EUM.EMN., 89/5, 5 N 1332 (28 Temmuz 1914).

⁶¹ BOA, DH.EUM.EMN., 87/35, 24 Ş 1332 (18 Temmuz 1914).

Yaşanan tüm bu olaylar üzerine Meclis-i Vükela tarafından tenkillerinin kaçınılmaz olduğuna kanaat getirilerek 22 Temmuz 1914 tarihinde daha önce ertelenen adlî soruşturmanın tekrar başlatılmasına karar verilmiştir⁶².

3. Beşar Çeto'nun Ölümü ve Cemil Çeto'nun Faaliyetleri (1915-1920)

Hakkındaki adlî soruşturma tekrar başlatılan Beşar Çeto'nun ismi bu defa Ermeniler tarafından hazırlanan bazı raporlarda ve iddianamelerde görülmeye başlamıştır. Van Milletvekili Viramyany Onnik Dersakyan, 4 Ocak 1915 tarihinde bir kopyasını İstanbul'daki Ermeni Patrikhanesi'ne gönderdiği bir rapor hazırlayarak Van Valiliği'ne sunmuştur. Viramyany, söz konusu raporda Osmanlı Devleti'nin bölgenin meşhur eşkıyası Beşar Çeto, Mehmed Emin ve Seyyid Ali'nin oğlu Selahaddin'i harbe göndermek bahanesiyle Ermeni köylerini yağma ve tahrip ettirmek üzere silahlandığını iddia etmiştir. Van'ın bir diğer milletvekili Vahan Papazyany da İstanbul'daki Ermeni Patrikhanesi'ne göndermiş olduğu mektubunda "*Beşar Çeto ve Mehmet Emin gibi adamların, son zamanlarda Bitlis'in asayiş ve emniyetinin korunmasıyla görevlendirilmeleri sebebiyle Ermenilerin felakete maruz kaldıkları...*" ifadelerine yer vererek Osmanlı Devleti'nin bu kişiler aracılığıyla Ermenileri tedip etmek istediği iddiasında bulunmuştur. Viramyany'nın söz konusu raporundaki iddialara karşı cevap yazısı kaleme alan Gevaş Kaymakamı Şükrü Bey, bu kişilerin af talebini savaşa katılmaları şartıyla kabul ettiğini ancak hiçbir zaman Ermenilere musallat edilmeleri gibi bir gayenin güdülmediğini ifade ederek cevap vermiştir⁶³. Bununla birlikte Papazyany ve Ermeni Patrikhanesi'nin iddialarını araştırmak amacıyla soruşturma yapılmasına karar verilmiştir. Yapılan soruşturmanın neticesi, 8 Nisan 1915 tarihinde 3. Ordu Komutanlığı'ndan Başkomutanlığa gönderilen yazıyla bildirilmiştir. Söz konusu yazıda Beşar Çeto ve Mehmet Emin'in, Bitlis'in asayişini temin için görevlendirildikleri iddiasının asılsız olduğu; Beşar Çeto'nun seferberlik başlangıcında, emrindekilerle birlikte gönüllü olarak Azerbaycan'a gittiği ve

⁶² BOA, MV., 190/48, 29 Ş 1332 (23 Temmuz 1914). BOA, BEO, 4301/322559, 3 N 1332 (26 Temmuz 1914).

⁶³ Ahmet Tetik, "Portre (2): Viramyany", **Türk-Ermeni İhtilâfı Makaleler**, (Ed. Hikmet Özdemir), Ankara, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yay., Nisan 2007, s. 144.

bu tarihten üç ay evvel Hoy Muharebesi'nde şehit olduğu; Mehmet Emin'in ise üç ay evvel Azerbaycan'a giderken yolda Ermeniler tarafından pusuya düşürüldüğü ve yaralı olarak evine döndüğü ve hala tedavisine devam edildiği bildirilmiştir⁶⁴. Beşar Çeto, devlet kurumları arasındaki resmî yazışmalarda yıllar boyunca iflah olmaz bir eşkıya olarak işlemiş olduğu cürümlerle anılırken bu kez asılsız Ermeni iddialarından dolayı hakkı savunulan ve vatan toprakları uğruna şehit düşen bir vatanperver olarak yer almıştır.

Yukarıda da kısmen değinildiği üzere Beşar Çeto, I. Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine firari olduğu halde af talebinde bulunmuştur. Savaşa katılması şartıyla af talebi kabul edilen Beşar Çeto, beraberindeki dört yüze yakın gönüllüyle birlikte İran'a geçmiş ve burada Van Valisi Cevdet Bey'e iltihak ederek savaşa katılmıştır. Beşar Çeto, 26 Ocak 1915 günü meydana gelen bir çatışmada şehit düşmüştür⁶⁵.

Beşar'ın ölümünden sonra Pençinar aşiretinin başına geçen Cemil Çeto, eşkıyalık faaliyetlerini savaş boyunca sürdürmüştür. 1917 yılının sonlarına doğru üzerindeki baskının artması üzerine yakalanacağını anlayan Cemil, af talebinde bulunarak hükümete şirin görünmenin çarelerini aramaya başlamıştır. Aradığı çareyi yıllar boyunca Hıristiyan ve Müslüman köylerini basarak edindiği servet vasıtasıyla milis yazılmakta bulmuştur. Cemil Çeto gibi bir eşkıyanın milis olarak kabul edilmesi ve hakkındaki idam kararının dahi uygulanmamasının esas sebebi hükümetin içinde bulunduğu zor şartlar nedeniyle iaşe temininde yaşanan güçlük olmuştur. Diyarbakır Valisi Haydar Bey tarafından 17 Şubat 1918 tarihinde Dâhiliye Nezâreti'ne gönderilen bir yazıda Cemil Çeto gibi “cani bir katilin, doymak bilmez bir gaspçının” milis olarak yazılmasının ve himaye edilmesinin bölgedeki diğer eşkıyaları da teşvik ettiği ifade edilerek bunun önünün alınması ve Cemil'e dikkat edilmesi gerekliliği ifade edilmiştir⁶⁶.

Cemil Çeto'nun eşkıyalık faaliyetleri mütareke döneminde de devam etmiştir. Bir yandan milis yazılmak için uğraşan Cemil Çeto,

⁶⁴ Hikmet Özdemir, “Çatışmalar”, **Türk-Ermeni İhtilâfî Makaleler**, (Ed. Hikmet Özdemir), Ankara, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yay., Nisan 2007, s. 167, 182-183.

⁶⁵ BOA, DH.ŞFR., 459/76, R. 16.11.1330 (29 Ocak 1915).

⁶⁶ BOA, Emniyet-i Umumiye Müdüriyet, Altıncı Şube (DH.EUM.6.Şb.), 31/36, 6 Ca 1336 (17 Şubat 1918).

bir yandan da 1919 yılının bahar aylarında dört yüz adamıyla birlikte Beşiri'deki Raman aşiretiyle ittifak kurarak bölgedeki diğer aşiretlere karşı saldırı hazırlığına girişmiştir. Bu girişimin haber alınması üzerine Dâhiliye Nezâreti tarafından Bitlis Valiliği'ne gönderilen bir yazıyla meselesinin sulh yoluyla çözümlenmesi ve bir daha böyle bir olayın meydana gelmesini engellemek için Cemil Çeto'nun dönmek üzere Garzan bölgesinden çıkarılması istenmiştir⁶⁷. Yapılan nasihatler neticesinde aşiretler arasında sulh temin edilerek Cemil ve adamlarının bir çatışmaya mahal verilmeden Garzan'a dönmeleri sağlanmıştır⁶⁸. Ancak Bitlis vilayetinin dışına çıkarılmaları yönündeki düşüncenin devletin içerisinde bulunduğu zor şartlar altında yerine getirilmesinin ve takibinin mümkün olmadığı anlaşılmaktadır.

Halkın evlerini ve çiftliklerini basarak mallarını gasp etmeye devam eden Cemil Çeto'nun tehditlerinden yılan halk, uzun yıllardır yaşadıkları baba ocaklarını terk ederek Siirt'e yerleşmek zorunda kalmışlardır. Bunlardan biri de Fethipaşazade Mehmed isimli biridir. Cemil Çeto'nun köylerini basarak malını mülkünü gasp etmesi ve tehditlerinin sürmesi üzerine çiftini çubuğunu geride bırakarak ailesiyle birlikte Siirt'e göç etmek zorunda kalmıştır. Sokaklarda yatıp kalkmaya başlayan Fethipaşazade Mehmed, Bitlis Valiliği'ne yaptığı müracaatlardan bir netice alamaması üzerine Saraya göndermiş olduğu bir telgrafla durumunu padişaha duyurabilmiştir. 28 Mayıs 1919 tarihinde çıkarılan bir irâde ile hükümetin hızlı bir şekilde konuyla ilgilenererek gerekeni yapması ve halkın hukukunun ihlaline ve huzurunun bozulmasına meydan verilmemesi istenmiştir⁶⁹.

Mütareke döneminde Pençinar aşireti reisi Cemil Çeto'nun uzun süredir ülke için zararlı olduğu, birçok cinayete ve eşkıyalık faaliyetine katıldığı bu yüzden yalnızca kendisinin değil ailesi ve akrabalarının da Bitlis Vilayeti'nden çıkarılarak cezalandırılmaları gerekliliği daha yoğun bir şekilde dile getirilmeye başlanmıştır. Cemil Çeto ve aşiretinin tedip edilmesinin eşkıyalık yapan diğer aşiretler

⁶⁷ BOA, DH.ŞFR., 98/21, 1 B 1337 (2 Nisan 1919). BOA, DH.ŞFR., 623/99, R. 31.03.1335 (31 Mayıs 1919).

⁶⁸ BOA, DH.ŞFR., 624/67, R. 03.06.1335 (3 Haziran 1919). BOA, DH.ŞFR., 625/31, R. 09.04.1335 (9 Haziran 1919).

⁶⁹ BOA, Dosya Usulü İradeler (İ.DUİT.), 118/58, 27 Ş 1337 (28 Mayıs 1919). BOA, BEO, 4576/343185, 1 N 1337 (31 Mayıs 1919). BOA, Dahiliye Nezâreti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Asayiş Kalemi (DH.EUM.AYŞ), 11/48, 4/9/1337 (3 Haziran 1919).

üzerinde de etki yapacağı kanaati oldukça hâkimdir. Ancak bir yandan Cemil Çeto'nun uzun süredir yakalanamamasının sebebi ciddi bir şekilde takip edilmemesi ve bunun neticesinde yapılan askerî harekâtların başarısızlıkla sonuçlanması görülürken bir yandan da yeni bir askerî harekâtın icrasına içerisinde bulunulan durumun ve zamanın müsait olmadığı ifade edilmiştir. Bu nedenle bölgedeki asayişin devamı için askerî bir harekâta girişmenin çok uygun olmayacağı kanaati oluşmuştur. 25 Mayıs 1919 tarihinde Bitlis Valiliği'nin bu doğrultudaki kanaati, 24 Temmuz 1919 tarihinde Dâhiliye Nezâreti tarafından olumlu karşılanmış ve Cemil Çeto'ya karşı askerî bir harekât uygulanmamıştır⁷⁰.

Cemil Çeto, eşkıyalık faaliyetlerini merkezî otoritenin yokluğundan istifade ederek artırırken Mustafa Kemal Paşa, 13 Ağustos 1919 tarihinde “*Garzan'da Rüesadan Cemil Çeto Bey'e*” hitabıyla göndermiş olduğu mektup vasıtasıyla Cemil'i Millî Mücadele saflarına çekmeye çalışmıştır. Öteden beri bölgede yapmış olduğu eşkıyalıkla tanınan bir kişiye Mustafa Kemal Paşa'nın hitabı oldukça naziktir. Mustafa Kemal Paşa, Erzurum Kongresi'nden sonra Cemil Çeto'ya hitaben göndermiş olduğu mektubunda bölgeden gelen insanlardan hilafete ve devlete bağlı olduğunu öğrendiğini ve vatan topraklarını düşmana karşı savunmak için yaptığı büyük fedakârlıkların bunun en büyük nişanesi olduğunu ifade etmiştir. Mektubun devamında Cemil Çeto'nun Erzurum Kongresi ile oluşturulan Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin önemli üyelerinden biri olduğu ifade edilerek bölgede cemiyetin teşkilatlanması temennisinde bulunulmuştur⁷¹.

Mustafa Kemal Paşa'nın bu çağrısına olumlu ya da olumsuz nasıl bir cevap verdiğini tespit edemediğimiz Cemil Çeto, kısa bir müddet sonra Millî Mücadele'nin karşısında yer almıştır. Cemil Çeto, Haydaran Aşireti Reisi Hüseyin Paşa'nın aracılığıyla İstanbul merkezli faaliyet gösteren Kürt Teali ve Teavün Cemiyeti ile ilişki kurmaya başlamış ve ileride kurulması tahayyül edilen Kürt Devleti için çalışmalar yapmaya başlamıştır. Haydaran Aşireti Reisi Hüseyin Paşa, 1920 yılının Mayıs ayında Cemil Çeto'yu ziyaret ederek İs-

⁷⁰ BOA, DH.EUM.AYŞ., 16/71, 25 L 1337 (24 Temmuz 1919).

⁷¹ Kemal Atatürk, **Nutuk**, Cilt: III, 10. Baskı, İstanbul, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1969, s. 944-945.

tanbul'daki Kürt Teali ve Teavün Cemiyeti tarafından hazırlanan beyannameleri vermiştir. Beyannamelerde Paris Barış Konferansı'nda bağımsız bir Kürdistan'ın kurulması için karar alındığı, yakında Millî Mücadele'nin mağlup edileceği ve bunun uçaklardan atılacak beyannamelerle duyurulacağı, bu haberi alan Kürtlerin silaha sarılarak harekete geçecekleri ifade edilip bunun için şimdiden hazırlık yapılması istenmiştir⁷². Bölgede bir Kürt devleti kurmayı planlayan Cemil Çeto, İngiliz ve Fransızların kışkırtmasıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne ve yürütülen Millî Mücadele'ye karşı yaklaşık üç yüz silahlı adamıyla 20 Mayıs 1920 tarihinde bir ayaklanma başlatmıştır. İsyanı bastırmak üzere 13. Kolordu'ya bağlı 2. Tümen Komutanı Yarbey Akif Bey (Erdemgil) görevlendirilmiştir. İsyanın ilk günlerinde Garzan bölgesinde hâkimiyet kurmayı başaran Cemil Çeto, üzerine gönderilen askerî birlikler karşısında daha fazla direnemeyerek 7 Haziran 1920 tarihinde dört oğluyla birlikte teslim olmak zorunda kalmıştır⁷³.

Sonuç

Pençinar aşireti reisleri Beşar ve Cemil Çeto kardeşler, Osmanlı Devleti'nin sona doğru sürüklendiği XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başlarında eşkıyalık faaliyetlerinde bulunmuşlardır. İncelenen dönemde bölgenin en kalabalık ve güçlü aşiretinin başında bulunan kişilerin hangi sâiklerle eşkıyalık yaptıklarını izah etmek oldukça güçtür. Cevaplandırılması gereken bu sorunun muhtemel cevapları arasında oldukça yeni bir tarihte iskân edilmiş bu aşiretin reis ve halkının devletin kontrolü altına girmek istememeleri, kısa süre içerisinde daha fazla zenginliğe, güce ve iktidara sahip olma düşünceleri vardır.

Tedip ve tenkilleri için hem merkezî hükümet tarafından hem de mahallî yöneticiler tarafından çok yoğun çaba harcanmış olmasına rağmen uzun süre yakalanmaları mümkün olmamıştır. Bölgenin merkeze olan uzaklığı, haberleşme ve özellikle de ulaşım imkânlarının darlığı, bölgenin coğrafî ve sosyal yapısı, ülkenin içerisinde bulunduğu siyasî ve askerî buhranlar, askerî ve mülkî memurların bir

⁷² Abdulhalûk M. Çay, **Her Yönüyle Kürt Dosyası**, (e-kitap) 8. Baskı, İstanbul, İlgi Kültür Sanat Yay., Temmuz 2010, s. IX/38-39.

⁷³ Yalçın Tokar, **Millî Mücadele İç İsyanlar**, İstanbul, Tokar Yay., 2009, s. 117-118. Çay, a.g.e., s. 39.

kısımının aymazlıkları uzun süre yakalanamamalarının arkasındaki önemli nedenlerdir.

Beşar Çeto ve Cemil Çeto'nun değişen şartlara göre merkezî otoriteyle olan ilişkilerini düzenlemeleri ve bunun için Sadaret makamına telgraflar göndererek bir takım taleplerde veya tekliflerde bulunmaları oldukça dikkat çekicidir. Beşar'ın Balkan Harbi esnasında bir yandan eşkıyalığa devam ederken bir yandan affını talep ederek emrindeki silahlı adamlarıyla savaşa katılma isteğini dile getirmesi; Cemil'in Birinci Dünya Savaşı sırasında bir yandan eşkıyalık yapması bir yandan da milis olarak yazılması bunun en çarpıcı örneklerindedir. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesiyle birlikte savaşa katılması şartıyla affedilen Beşar Çeto, cepheye giderek Ruslara karşı savaşırken şehit olmuştur. Buna karşılık olarak Mustafa Kemal Paşa tarafından Millî Mücadele'ye katılması için davet edilen Cemil Çeto, İngiliz ve Fransız işgalciler tarafından desteklenen ve bağımsız bir Kürt devleti kurmak için çalışan Kürt Teali ve Teavün Cemiyeti ile birlikte hareket etmiştir.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA),

Babıâli Evrak Odası (BEO)

Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Altıncı Şube (DH.EUM.6.Şb.)

Dahiliye Nezâreti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Asayiş Kalemi (DH.EUM.AYŞ)

Dahiliye Nezâreti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Emniyet Kalemi Belgeleri (DH.EUM.EMN.)

Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemi (DH.MKT.)

Dahiliye Nezâreti Siyâsî Kısım Evrakı (DH.SYS.)

Dahiliye Nezâreti Şifre Kalemi (DH.ŞFR.)

Dahiliye Nezâreti Tesrî-i Muamelât ve Islahat Komisyonu Muamelât (DH.TMIK.M.)

Îrâde Dosya Usulü (İ.DUİT.)

Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.)

Şûrâ-yı Devlet (ŞD.)

Yıldız Perakende Askerî Maruzât (Y.PRK.ASK.)

Yıldız Perakende Evrakı Şûrâ-yı Devlet Maruzâtı (Y.PRK.ŞD.)

2. Resmî Yayınlar

Salnâme-i Vilâyet-i Bitlis, Birinci Def'a, H. 1310 (1892/1893).

Salnâme-i Vilâyet-i Bitlis, İkinci Def'a, Bitlis Vilâyet Matbaası, H. 1316 (1898/1899).

Salnâme-i Vilâyet-i Bitlis, Üçüncü Def'a, Bitlis Vilâyet Matbaası, H. 1317 (1899/1900).

Salnâme-i Vilâyet-i Bitlis, Dördüncü Def'a, Bitlis Vilâyet Matbaası, H. 1318 (1900/1901).

3. Kitap ve Makaleler

Abak, Tibet: "Rus Arşiv Belgelerinde Bitlis İsyanı (1914)", **Toplumsal Tarih**, Sayı: 208 (Nisan 2011), s. 1-11.

Atatürk, Mustafa Kemal: **Nutuk**, Cilt: III, 10. Baskı, İstanbul, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1969.

Cuinet, Vital: **La Turquie d'Asie**, Paris, 1892.

Çay, Abdulhalûk M.: **Her Yönüyle Kürt Dosyası**, 8. Baskı, İstanbul, İlgî Kültür Sanat Yay., Temmuz 2010 (e-kitap).

Duygu, İsmail: **426 Numaralı (H. 1302-1317 / M. 1885-1900) Siirt Şer'iyeye Sicili Metin Çevirisi ve Değerlendirme**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir, 2012.

Özdemir, Hikmet: "Çatışmalar", **Türk-Ermeni İhtilâfî Makaleler**, (Ed. Hikmet Özdemir), Ankara, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yay., Nisan 2007, s. 155-210.

Tetik, Ahmet: "Portre (2): Viramyan", **Türk-Ermeni İhtilâfî Makaleler**, (Ed. Hikmet Özdemir), Ankara, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yay., Nisan 2007, s. 133-154.

Toker Yalçın: **Millî Mücadele İç İsyancılar**, İstanbul, Toker Yay., 2009.

ATATÜRK DÖNEMİNDE EĞİTİMDE MİLLİLİK ve MODERNLEŞMEYE DAİR TARTIŞMALAR

Erhan KANBOLAT*

Özet

1923 yılında kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin eğitim politikaları "Millilik", "Modernleşme-Batılılaşma" ve "Laiklik" kavramları etrafında şekillenmiştir. 1920'li yılların sonlarına doğru kesinleşen bu politikalara karşı ciddi bir muhalefet yaşanmamakla birlikte 1930'lu yıllarda bu kavramlardan ne anlaşılması gerektiği konusunda bazı tartışmalar yaşanmıştır. Bu tartışmalarda eğitimde yabancı etkisi ve eğitimin manevi yönüne dair eleştiriler dile getirilmekle birlikte dönemin yöneticileri "Millilik-Modernleşme-Laiklik" kavramlarını teorik olarak birbirleriyle uyumlu olarak ele almış ve bu yönde yürüttükleri politikalarından ödün vermemişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet, Eğitim, Millilik, Modernleşme.

Abstract

NATIONALIZATION AND MODERNIZATION DISCUSSIONS IN EDUCATION IN ATATURK ERA**

Educational policies of Turkish Republic, established in 1923, were formed around "Nationalization", "Modernization-Westernization" and "Secularism" concepts. Even though there was no significant opposition to those policies that became definite towards the end of 1920s, some discussions on what should be understood from these concepts occurred in 1930s. Although criticisms regarding foreign effect in education and spiritual aspect of education were mentioned in these discussions, rulers of that era handled "Nationalization-Modernization-Secularism" concepts in harmony with each other theoretically and made no compromises from these policies pursued in this direction.

Key Words: Republic, Education, Nationalization, Modernization.

* Dr., E-mail: ekanbolat@yahoo.com

** Makalenin Geliş Tarihi: 09.11.2016

Makalenin Kabul Ediliş Tarihi: 15.04.2017

Giriş

1923 yılında kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin eğitim politikalarının “*Millilik*” ve “*Modernleşme-Batılılaşma*” kavramları etrafında şekillendiği bilinmektedir. Bu çalışmada, bu kavramlar etrafında yapılan tartışmalar, bunlardan ne anlaşıldığı ve birbiri ile nasıl bağdaştırıldığı ele alınacaktır. Bu güne kadar yapılan araştırmalarda bu kavramlar sık sık ele alınmış olmakla birlikte bu çalışmaların 1924 tarihli Tevhid-i Tedrisat Kanunu etrafındaki tartışmalara yer vermekle sınırlı kaldığı görülmektedir. Bu durum, sözü edilen tartışmaların erken Cumhuriyet döneminde gerçekleşip sonuçlandığı algısını oluşturmaktadır. Oysa, bu çalışmada ortaya konduğu gibi 1930’lu yıllarda da sürdürülmüştür.

Cumhuriyet döneminin politikalarını belirleyen aktörlerin yüzünün Batı’ya dönük olduğu bilinmektedir. Muasır medeniyete ulaşmak için Batılı toplumların geçtiği yolu izlemek gerektiği konusunda bazı kararsızlıklar olmakla birlikte hemfikirdirler. Bu yolda en önemli araçlardan biri laikleşmek ve yanı sıra millileşmek olacaktır. Bu yolda ilk somut adım da Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nun kabulüyle gerçekleşecektir.

Bir ulus-devlet hedefiyle yola çıkan ve 1930’lu yıllarda Kemalizm kavramıyla sistemleştirilmeye çalışılan dönemin kurucu felsefesine göre okullar Batılı kültürel formlara sahip yurttaşlar yetiştirmelidir. Osmanlı modernleşmesinden farklı olarak Kemalist modernleşme düşüncesinde Batı’yı taklit etmekten öte Batılı düşünce tarzının benimsenmesi öne çıkacaktır. Bu ideolojik formülasyon özellikle 1930’lu yıllarda başta ders kitapları olmak üzere eğitim sisteminin bütün alanlarında kendini hissettirecektir.¹

1. Milli Eğitim, Modernleşme ve Uluslaşma

Cumhuriyet döneminin eğitim politikalarını tanımlarken kullanılan kavramlar arasında en başta “*Milli Eğitim*” ifadesi gelmektedir. Yine, eğitimin amaçlarından bahsederken “*Modernleşme-Batılılaşma*” ve “*Millilik*” kavramlarına sık sık başvurulmaktadır. Bu kavramların ifade ettiği anlamlardaki belirsizlikler süreç içinde giderilmiş ve aralarındaki çelişkiler ortadan kaldırılmıştır.

¹ İsmet Parlak, *Kemalist İdeoloji’de Eğitim: Erken Cumhuriyet Dönemi Tarih ve Yurt Bilgisi Ders Kitapları Üzerine Bir İnceleme*, Ankara, Turhan Kitabevi, 2005, s. 132-136.

1923 yılında yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla ön plana çıkan Türklük esasına dayalı uluslaşma politikası ülkenin bütünlüğünü sağlama amacını gütsede aynı zamanda geri kalmışlığa bir tepki olarak da kendini göstermiştir. Diğer bir ifadeyle uluslaşma politikası bir taraftan yekpare bir millet olmayı amaçlarken diğer taraftan Batılılaşmayı da içinde barındırmaktadır.

Cumhuriyet'in önde gelen politika belirleyicisi olan Atatürk'e göre Türk milletinin geri kalmışlığının sebeplerinin başında "*milli*" olmayan bir eğitim sistemi gelmektedir.² Yine, İslam dünyasının içinde bulunduğu sefalet ve Batıya karşı yenik düşmesinin nedeni de aynıdır. Atatürk'ün "*milli*" eğitimden ne kastettiğini anlamak açısından 1924 yılında yaptığı şu tespit önem arz etmektedir: "*Üçyüz milyon İslam var, aldıkları manevi terbiye esaret zincirlerini kırabilecek bir meziyeti verememiştir, çünkü terbiyenin hedefi milli değildir.*"³

Görüldüğü gibi Atatürk, İslam dünyasının asırlardır aldığı eğitimin onda siyasi ve ekonomik bağımsızlık hissini uyandıracak "*milli*" bir şuur oluşturmadığı görüşündedir. Bunu sağlayacak olan ise yabancı kültürlerin tesirinden uzak "*milli*" bir eğitim sistemidir. Atatürk, Cumhuriyet'in hemen başlarında yaptığı konuşmalarda eğitimin bağımsızlaştırıcı işlevine ve milli olması gerektiğine sık sık vurgu yapmıştır.⁴ Atatürk'e göre, bir topluluğun "*millet*" olarak vasıflandırılabilmesi için öncelikle ona yekpare bir kültür kazandıran, onu tek bir kültür potasında eriten "*milli*" bir eğitimden geçmesi gerekmektedir.⁵

Bir milletin oluşumunda dilin, kültürün ve mefküre birliğinin önemini vurgulayan Atatürk 1924 yılındaki bir konuşmasında: eğitimde "*millilik*" esas alındıktan sonra onun dili, yöntemi ve araçlarının da milli olmasının tartışılmaz bir zorunluluk olduğunu belirtmektedir. Bu görüşler doğrultusunda, Türk dili ve Türk tarihi üzerinde derinlemesine yapılacak araştırmalarla ortaya çıkacak kültürel değerlerin "*milli şuur*" uyandırmadaki etkisi dikkate alınmıştır.⁶ Nitekim 1920'li yıllar boyunca eğitim sisteminin genel çerçevesi belirlenir-

² Gazi Mustafa Kemal Atatürk: Eğitim Politikaları Üzerine Konuşmalar, Haz: Kemal Aytaç, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1984, s.27-28

³ A.e., s. 55-60.

⁴ Ayten Sezer, "Atatürk, Cumhuriyet, Eğitimde Millilik ve Bütünlük", Erdem, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi, Cilt:11, Sayı:33, s. 873-882.

⁵ Gazi Mustafa Kemal Atatürk: Eğitim Politikaları Üzerine Konuşmalar, s. 67.

⁶ Sezer, a.g.e., s. 873-882.

ken, takip eden yıllarda ise eğitimin içeriğine yönelik niteliksel değişimler yaşanmıştır. Özellikle alfabe değişikliği, dilde Türkçeleştirme çalışmaları, törensel faaliyetler ve müfredat programlarındaki değişim Türk eğitim sistemine yeni bir şekil vermiştir.⁷

Eğitimde “*millilik*” prensibi Cumhuriyet döneminde ortaya atılmış bir fikir olmayıp başta Ziya Gökalp olmak üzere pek çok Meşrutiyet aydını bu fikri benimsemiştir. Gökalp de Atatürk gibi Türk milletinin geri kalmışlığını eğitimin “*milli*” olmayışına bağlamaktaydı.⁸ Ancak, “*millet*” ve “*milli eğitim*” tanımlarında Atatürk’ü Gökalp’ten ayıran bazı farklılıklar vardır. Örneğin Atatürk, din birliğini millet teşkilinde etkili ve şart olarak görmemekte, Türklerin İslam dinini kabul etmeden önce de büyük bir millet olduğunu belirtmektedir.⁹ Yine Atatürk, “*milli eğitim*”i “*dini eğitim*”in bir alternatifi olarak görürken, Gökalp bu ikisini birbirinden kesin hatlarla ayırmaktadır. Gökalp, “*tahsil*” yani öğretimin konusu olan bilgileri ithal edilebilir görürken, “*terbiye*” yani eğitim açısından daha gelenekçidir.¹⁰ Ona göre, milli terbiye toplumun içinde yaşattığı değerlerin yeni nesle aktarılması faaliyetidir ki, bu değerler arasında dini ve ahlaki değerler önemli bir yer tutmaktadır.¹¹

Diğer taraftan Ziya Gökalp’in dilde Türkçeleştirme ve Türkleşmek konusunda yazdıklarına bakıldığında ne Harf Devrimi ne de devamındaki dil devriminin ipuçlarını tam olarak görmek mümkündür. Dönemin eğitimcilerinden Sadrettin Celal Antel, Cumhuriyet döneminde yapılan eğitim reformlarının Gökalp’in ortaya attığı prensiplere göre şekillendiğini söylemenin imkansız olduğunu ileri sürmektedir. Antel’e göre Gökalp’in fikirleri doğrultusunda hareket edilmiş olsaydı laiklik esası, Latin harfleri, medrese ve tekkelerin kapatılması ve şapka kanunu kabul edilmez; bu dönemde yapılan inkılaplar asırlarca sürerdi.¹²

⁷ Bkz: Erhan Kanbolat, “Harf Devriminden Köy Enstitülerine Türkiye İlköğretim (1928-1940)”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2015, s. 99-314.

⁸ Ziya Gökalp, “Maarif Meselesi-2”, **Makaleler V**, (Haz. Rıza Kardaş), Ankara, Kültür Bakanlığı Yay., 1981, s.161-169.

⁹ **Atatürk’ün Bütün Eserleri**, Cilt: 23 (1929-1930), İstanbul, Kaynak Yay., 2008, s.19-20.

¹⁰ Ziya Gökalp, “Terbiye ve Milliyet: Milli Terbiye-I”, **Makaleler V**, (Haz. Rıza Kardaş), Ankara, Kültür Bakanlığı Yay., 1981, s. 29-37.

¹¹ Gökalp, **a.g.e.**, Ayr. Bkz: Ziya Gökalp, “Terbiye ve Milliyet: Milli Terbiye-III”, **Makaleler V**, (Haz. Rıza Kardaş), Ankara, Kültür Bakanlığı Yay., 1981, s. 47-55.

¹² Sadrettin Celal Antel, **Maarifimiz ve Meseleleri**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1939, s.142-145.

Cumhuriyet öncesinde “*millilik*” kavramı dini eğitimi de içinde barındırmaktayken Cumhuriyet’in ilanından sonra bu kavram “*dini eğitimin*” alternatifi olarak kullanılmaya başlanmış, Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nun gündeme gelmesiyle birlikte eğitimin “*dini*” mi yoksa “*milli*” mi olacağı yönünde tartışmalar yapılmıştır. Bu tarihlerde Sadrettin Celal Antel gibi din derslerinin tamamen kaldırılmasından yana olanlar olduğu gibi, bu derslerin yerini korumasında bir sakınca görmeyenler de mevcuttur.¹³ Bu tartışmaların devamında din dersleri eğitimdeki yerini kısmen korumuş olmakla birlikte 1929-30 öğretim yılından itibaren bu dersler okutulan dersler arasından kaldırılacaktır.¹⁴

1924 tarihli Tevhid-i Tedrisat Kanunu “*milli eğitim*” prensibinin benimsenmesi açısından önemli bir dönüm noktasıdır. Kanunun gerekçesinde “*dini eğitim*” ifadesi geçmemekte; ancak iki türlü eğitimin de iki türlü insan yetiştireceği, bir milletin duygu ve düşünce itibarıyla yekpare bir bütün olabilmesi için tek tip bir eğitim görmesi gerektiğine vurgu yapılmaktadır. Hasan Ali Yücel, gerekçesine de atıf yaparak bu kanunun dini eğitimden “*dünyevi*” eğitime geçişin dönüm noktası olduğunu belirtmektedir. Yine İsmet İnönü de bu kanuna atıfla “*Milli Terbiye ne demektir?*” sorusunu bunun karşısının “*dini terbiye*” olduğunu belirterek benzer bir yaklaşım ortaya koymaktadır.¹⁵ Benzer şekilde reformcu Maarif Vekili Mustafa Necati de “*milli eğitim*” kavramını “*dini eğitim*”e bir alternatif olarak kullanmakta ve yeni eğitim sisteminin modern yönüne vurgu yapmaktadır.¹⁶

¹³ Recai Doğan, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Tevhid-i Tedrisat Çerçevesinde Din Eğitimi-Öğretimi ve Yapılan Tartışmalar”, **Cumhuriyetin 75. Yılında Türkiye’de Din Eğitimi ve Öğretimi İlimi Toplantısı (4-6 Aralık 1998)**, Ankara, Türk Yurdu Yay., 1999, s. 227-288.

¹⁴ Bazı kaynaklarda Din derslerinin şehir ilkokullarında 1936, köy okullarında ise 1939’a kadar okutulduğu belirtilmektedir. İlkokul Programının 1930 yılı basımında din dersine yer vermekle birlikte 28.10.1930 tarihli genelgeyle “*Din derslerinin ilknektep programlarında münderiz müfredatın arzu eden talebeye Perşembe günleri öğleden sonra tedris edilmesi*” bildirilmiştir. Köy okulları için de benzer şekilde Perşembe öğleden sonra yarım saat konferans mahiyetinde verilmesi öngörülmüştür. Ancak, şehir ve köy okullarında bu uygulamanın fiilen devam etmediği döneme ait bazı kaynaklardan anlaşılmaktadır. Müfettiş raporları, arşivlerdeki okul imtihan cetvelleri, faaliyet raporları ve Müfettiş Kongreleri detaylı incelendiğinde Din derslerinin en son 1928-29 öğretim yılında okutulduğu anlaşılmaktadır. Ayrıntılar için bakınız: Kanbolat, **a.g.e.**, s.169-171

¹⁵ Hasan Ali Yücel, **Türkiye’de Orta Öğretim**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yay., 1994, s. 23.

¹⁶ **T.B.M.M.Z.C.**, İ: 51, 12.04.1927, C: 1, s. 91

Cumhuriyet'in politika belirleyicileri “*milli eğitim*”den bahsederken, Meşrutiyet aydınından farklı olarak geçmişe değil geleceğe vurgu yapmaktadırlar. Onlara göre; geçmişin hurafelerle dolu kültürel mirasını eğitim yoluyla çocuklara aktarmak yerine, Batı uygarlık ailesi içinde yer alması gereken yarının Türk kültürünü çocuklara benimsetmek gerekir. Bu düşünce, önemli bir politika belgesi olan ve “*Maarif Misakı*” olarak adlandırılan 1923 tarihli belgede açıkça belirtilmektedir. Belgede, Doğu'nun yaşlı düşünce tarihinin geri kalmışlığa neden olduğu belirtilmekte ve Cumhuriyet'in eğitim politikasını hedefi yarının düşünsel, hukuksal ve özellikle ekonomik inanışlarına göre vatandaş yetiştirmek biçiminde tanımlanmaktadır.¹⁷

Görüldüğü gibi millilik ile modernleşme, diğer ifadesiyle Türkleşme ve Batılılaşma düşüncesi birbiriyle paralel olarak ele alınmış, Meşrutiyet döneminden devralınan “*millet olma*” hedefi, Cumhuriyet dönemine gelindiğinde “*Batı medeniyetinin bir parçası olan medeni bir millet*” olma hedefine dönüştürülmüştür. Türkleşme ve Batılılaşma hedefleri birbiriyle çelişmekle beraber Cumhuriyet kadroları bu iki ana hedef arasında teorik bir uyum sağlamışlardır. Her şeyden önce bu iki hedef üzerinde yürümek bir tercih değil bir zorunluluk olarak görülmektedir. Atatürk 1925 tarihli bir konuşmasında bu zorunluluğu şöyle anlatmaktadır:

*“Fikrimiz ve zihnimiz medeni olacaktır. Şunun bunun sözüne ehemmiyet vermeyeceğiz. Medeni olacağız. ... Bütün Türk ve İslam alemine bakınız. Zihinleri medeniyetin emrettiği şümül ve tealiye uymadıklarından ne büyük felaketler, ne ıstıraplar içindendirler. Bizim de, şimdiye kadar geri kalmamız ve nihayet felaket çamuruna batışımız bundandır.”*¹⁸

Yine Atatürk, 1930 yılına ait bir konuşmasında birbirine çelişik gibi görünen bu iki kavram arasındaki uyumu şöyle izah etmektedir;

“Türk milleti, milli hissi dini hisle değil, fakat insani hisle yan yana düşünmekten zevk alır.... Çünkü Türk milleti bilir ki, bugün medeniyet yolunda bağımsız ve fakat kendi-

¹⁷ Cavit Binbaşoğlu, *Türk Eğitim Düşüncesi Tarihi*, Ankara, Anı Yay., 2005, s. 235-236.

¹⁸ *Gazi Mustafa Kemal Atatürk: Eğitim Politikaları Üzerine Konuşmalar*, s.63.

lerine paralel yürüdüğü bütün medeni milletlerle karşılıklı insani ve medeni münasebet, elbette gelişmemizde devam için lazımdır ... Türk milleti medeniyet aleminin samimi bir ailesidir.”¹⁹

Anlaşıldığı gibi, 1920’lerin başlarında Batı medeniyeti erişilmesi gereken bir hedef olarak görülürken kısa bir süre sonra Türk milletinin medeni Batı dünyasının bir parçası olduğu ileri sürülerek “*milli eğitim*” yoluyla “*millet*” olma hedefi yine eğitim yoluyla Batılılaşma hedefiyle uyumlu hale getirilmiştir.

Cumhuriyet’in başlarında Batılılaşma, uluslaşma ve eğitimi bu amaçlara yönelik olarak kullanma konusunda kararsızlıklar yaşandığı, 1924’e kadar yönetici kadrolar ve eğitimciler arasında farklı görüşler ileri sürüldüğü görülmüştür. Örneğin Hasan Ali (Yücel) 1924 yılında yazdığı bir makalede Batılılaşma konusundaki tereddütlerini dile getirmekte, bu kavramdan anlaşılanın net olmadığını ileri sürmektedir. Yücel’e göre: mevcut eğitim sistemi yeni nesle millet olma şuurunu aktarabilecek durumda değildir. Ona göre bunu yapabilmek için öncelikle ülke şartlarının iyi incelenmesi, Türk milletinin geçmişi ve bugünüyle iyi tanınması gerekmektedir. Yücel, ülkenin coğrafi, sosyolojik yapısı ve tarihine dair özgün çalışmaların bulunmadığına; böyle olunca da Türk milletine özgü eğitim ve kültür politikaları yürütmenin zorluğuna işaret etmektedir.²⁰ Yücel’in

¹⁹ **Atatürk’ün Bütün Eserleri**, Cilt:23 (1929-1930), İstanbul, Kaynak Yay., 2008, s. 21.

²⁰ “...Bu gün yani kurulmuş bir şekli devletle tahkiki ahs amelimiz olan bir mefkürenin devamını istiyorsak peşinen kabul etmeliyiz ki maarif müessiatımız mustakbel nesle bu ruhu verebilecek halde değildir. Bizde mektep turfanda meyve yetiştirmekte olan bir seradır. Coğrafya okuturuz, memleketimizi bilmeden, tarih okuturuz kendi tarihimiz henüz meçhüldür, edebiyat okuturuz esersiz, kimya okuturuz tatbikatsız, nebatat okuturuz, maydanozu tanıtmayı, hayvanat okuturuz evimizdeki kedinin kaç sene yaşadığını bilmeyiz..ilh...

Talim hususunda hal böyle de terbiye meselesi daha mı düzgün? Bu gün irfan memleketi idare selahiyetini fiilen, fikren, kalimen kendisinde görenlerin kaç, muayyen bir terbiye mefküresinin (daussulasını) duyuyor. Garb medeniyetini temessülü lazım geldiğini söyleyenler acaba tayin etmişler mi ki? Almanlar gibi İngilizler gibi Fransızlar gibi mi olacağız yahut bunların hiç birisine benzemeyeceğiz? Ancak kendimiz gibi olacağız” O halde kendimiz nedir? Bu gün Anadolunun Etnografyasını bilmiyoruz. Tarihi meçhül, hele milletimizin ruhiyat ve içtimaiyatı hakkından fkrimiz yok! Bilinmeyen bir şeyiyyetin islahına imkan var mıdır?

...Milletimizi mesut etmek istiyorsak milletimizi mazisiyle haliyle tanımak lazımdır. Meçhülün saadeti için çalışmak, havanda su dövmek gibidir...

Yüzümüzü kızartarak itiraf edelim ki bu türlü ilim memleketimizde henüz doğmamış, bir rüşeym halindedir.”, **Hasan Ali**, “İlim Düşmanları”, **Mihrab**; 1 Nisan 1340, Sayı:10, s. 308-310.

burada işaret ettiği ülkenin kendine özgü şartlarının araştırılması gerekliliği ilerleyen yıllarda yabancı uzmanlar konusunda yapılan tartışmalarda tekrar gündeme gelecektir.

Dönemin önde gelen eğitim bürokratlarından Mehmet Emin Bey 1925 yılında Doğu vilayetlerinde çıkan dini ve etnik içerikli isyanlar dolayısıyla yazdığı bir yazıda: Türk kitlesine dayanılarak bir inkılap yapıldığını, ancak Doğu'da etnik olarak farklı ve cahil bir kitle bulunduğunu; etnik unsurların Türkleştirilmesi ve Türk gibi düşünmesi gerektiğini belirtmektedir.²¹

Benzer şekilde İsmet İnönü de 1925 yılında Muallimler Birliği'nde öğretmenlere hitaben yaptığı konuşmasında bu amacı açıkça ortaya koymaktadır. İnönü: Türklük esasına dayanılarak bir devlet kurulduğunu, bu topraklarda bir Türk çoğunluğu olduğunu, ancak içinde yabancı kültürler olduğundan henüz yekpare bir millet manzarası göstermediğini ve bu kitleyi “*Milli Terbiye*” ile tek bir potada eritip yekpare bir millet yapabilmek için öğretmenlerden beklentilerinin büyük olduğunu belirtmektedir.²²

Eğitimden beklenen “*Türkleştirme*” misyonunun temelinde Osmanlı Devleti'nin yıkılması, Osmanlıcılık akımının iflas etmesi ve buna karşın Türkcülük akımının ön plana çıkması yatmaktadır. Cumhuriyet dönemine gelindiğinde Türkcülük Osmanlılığa bir tepki şeklinde kendini gösterecek, yeni kurulan devletin siyasi bütünlüğünü sağlamanın ön şartı olarak görülecektir. Örneğin, Dahiliye Vekili Şükrü Kaya'ya göre Osmanlı Devleti gittiği yerlerde Türkleştirme politikası gütseydi Türkiye'nin sınırları hala Tuna nehrinden başlıyor olacaktı. Kaya, bazı vatandaşlara Kürt Mehmet, Çerkes Hasan,

²¹ Mehmet Emin, “*İrtica Karşısında Gençlik*”, *Anadolu Mecmuası*, Mayıs 1341, Sayı: 9-10-11, s. 356-358.

²² İnönü: “*Bugün bu topraklarda siyasî Türk milleti kahir bir ekseriyettir. Bütün bu topraklara Türk mahiyetini veren bir Türk var. Fakat bu millet henüz istediğimiz yekpare millet manzarasını göstermiyor. Eğer bu nesil şuurla, ilmin ve hayatın rehberliğiyle, ciddî olarak, bütün ömrünü vakfederek çalışırsa siyasî Türk milleti; harsî, fikrî ve içtimâî tam ve kâmil bir Türk milleti olabilir. Bu yekpare milliyet içinde yabancı harsler hep erimelidir. Bu millet kütlesi içinde ayrı ayrı medeniyetler olamaz. Dünya üzerinde her millet mutlaka bir medeniyet temsil eder. Kendilerini Türk milletinin medeniyetinden başka camialara bağlı görenlere işte açıkça teklif ediyoruz: Türk milletle beraber olsunlar. Fakat halita halinde değil, “konfedere” olmuş medeniyetler halinde değil, bir tek medeniyet halinde...” İsmet İnönü: *Eğitim Öğretim Üzerine*, (Haz. İlhan Turan), Türk Eğitim Derneği-İnönü Vakfı, Aralık 2002 – Ankara. www.ismetinonu.org.tr*

Laz Ali diye hitap edilmesini eleştirmekte ve etnik unsurların okullarda verilecek eğitimle Türkleşeceğini belirtmektedir.²³

Eğitimin Batılılaşmaya hizmet etmesi gerektiği yönünde resmi sayılabilecek bir belge olması açısından 1927 yılında Maarif Vekâlet'inin emri ile hazırlanan bir rapor dikkat çekicidir. Raporunda, eğitimin amacının halkın kültürel seviyesini yükseltmek olduğu, burada kastedilen kültürel seviyenin de Avrupa medeniyeti olduğu; Türk halkının bir an evvel Avrupa yaşam tarzını öğrenmesi gerektiği belirtilmektedir.²⁴

Yücel'in 1924'de kaleme aldığı makalesinde Batılılaşma konusunda ortaya koyduğu kararsızlıkların Harf Devrimi'nin hemen sonrasında yazdığı makalede artık yer almadığı görülmektedir. "*Orta Tedrisatta Edebiyat*" adlı makalesinde Yücel: "*kültür*" ve "*medeniyet*" ayrımı yapılmasının artık gereksiz olduğunu, milli kültürle Batı medeniyeti arasında derin bir bağ olduğunun anlaşıldığını; medeniyet bir duygu ve düşünüş biçimi olduğundan dolayı Batılı gibi düşünmek ve Batı kültürünü hazmetmek gerektiğini belirtmektedir. Aynı makalede Yücel; bu zihinsel dönüşümün ve kararsızlık halinin ortadan kalkmasının Atatürk'ün liderliği sayesinde olduğunu vurgulamaktadır.²⁵

Görüldüğü gibi Cumhuriyetin ilk yıllarında yaşanmakta olan "*Milli Eğitim*" ve "*Batılılaşma*" konusundaki kararsızlık ve çelişki 1920'lerin sonlarına doğru ortadan kalkmış; medenileşmek ve uluslaşmak için Batı kültürünün bir parçası olunması fikri tartışmasız kabul edilmiştir. Dönemin aydınları da bu yöndeki fikirlerini artık daha açık dile getireceklerdir.

Bu düşünceye göre modernleşebilmek için Türklerin özüne dönmesi gerekmektedir. 1930'ların başlarından itibaren ortaya konan Türk Tarih tezinin de verdiği özgüvenle Türklerin tarih sahnesine çıkışının çok eski olduğu ve Türk medeniyetinin bugünkü Batı medeniyetinin temeli olduğu; Batı medeniyetinin bir parçası olabilmek için -1931 CHP programında belirtildiği gibi- "*yurttaşların Türkün derin tarihini bilmesi*" gerektiğine sık sık vurgu yapılacaktır.²⁶

²³ T.B.M.M.Z.C., İ:71, 21.6.1934, C:1, s. 245-249.

²⁴ "Halk Mektepleri Hakkında Layihalar", *Maarif Vekaleti Mecmuası*, Kanunievvel 1927, Sayı: 14, s. 298.

²⁵ Hasan Ali, "Orta Tedrisatta Edebiyat", *Hayat*, 1 Eylül 1929, Cilt:6, Sayı:138, s. 2.

²⁶ İsmet Parlak, *Kemalist İdeolojide Eğitim*, Ankara, Turhan Kitabevi Yay., 2005, s. 120.

Dönemin aydınlarından Falih Rıfki Atay bu sentezi; “*garplılaşmak aynı zamanda Araplaşmaktan kurtulmak, Türkleşmek demektir*” şeklinde ifade etmiştir. Atay: eğitim yoluyla şehirlerde ve köylerde yaşayan insanların yaşam tarzlarıyla bir bütün olarak “*Avrupalı Türk*” haline getirilmesi gerektiğini; aksi durumda eğitim kurumlarının görevlerini yerine getirememiş sayılacağını belirtmektedir.²⁷

Mehmet Saffet Ergin ise Batı’yı skolastik zihniyetten kurtaran unsurlara değinmekte ve “*Bu evrensel hakikati kabul ettiğimiz takdirde, Türk terbiyesindeki büyük inkılabı başaracağız*” diyerek eğitim kurumlarına Türk rönesansını gerçekleştirme görevi vermektedir.²⁸

Yakup Kadri ise eğitimin amacını “*Mazi ile hiçbir alakası olmayan*” nesiller yetiştirmek olarak tanımlamaktadır. Ayrıca Yakup Kadri: “*...çorak Asya’yı hatırlatacak tek bir iz, tek bir gölge*” kalmaması gerektiğini; bunun da en etkin yolunun “*milli eğitimden*” geçtiğini vurgulamaktadır.²⁹

Görüldüğü gibi dönemin aktörleri eğitime rol biçerken uluslaşma ve Batılılaşma hedeflerini birbiriyle paralel olarak ele almaktadır. Eğitim sisteminin bütün unsurlarında “*modernleşme*” ve “*Türklük*” vurgusunu aynı oranda görmek mümkündür. Dönemin aydınları, eğitimin modernleştirici etkisine inanmanın yanı sıra eğitim yoluyla uluslaşma konusunda da hemfikirdirler. Onlara göre bu bir tercih değil, aynı zamanda dönemin siyasi şartlarının dayattığı bir zorunluluktur.

Eğitim sisteminin ana unsurları olan müfredat programları, yönetmelikler, ders kitapları ve ders dışı faaliyetlerde Türklük ve modern yaşam tarzı ön plandadır. Ancak, söz konusu Türklük vurgusuyla, halkı “*Türk vatandaşlığı*” çatısı altında toplamak, birlik ve bütünlüğü sağlama amacının güdüldüğü anlaşılmaktadır. Demografik açıdan bir etnik unsuru azaltmak veya yok etmekten ziyade eğitim yoluyla dil ve kültür birliği gerçekleştirerek modern bir toplum meydana getirmek amaçlanmaktadır.

²⁷ Falih Rıfki, “Taşra”, **Hakimiyeti Milliye**, 27 Haziran 1932, Sayı: 3932, s.1.

²⁸ M.Saffet Ergin, “İnkılap Terbiyesi: Şark ve Garp Medeniyeti Arasındaki Farklar”, **Cumhuriyet**, 26 İkindiye 1936, Sayı: 4505, s. 5.

²⁹ “Yakup Kadri, “Yeni İnsan”, **İkdam**, 18 Eylül 1929, Sayı: 11637, s. 1.

2. Eğitime Biçilen Siyasi Misyon ve Buna Dair Tartışmalar

Eğitimde “*millilik*” kavramı aynı zamanda yeni kurulmuş olan devletin siyasi bütünlüğünü sağlama ve rejimin temellerini sağlamlaştırma amacını da ifade etmektedir. Eğitime biçilen uluslaşma misyonu kaçınılmaz olarak onun tek tipleşmesini beraberinde getirecektir. Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nun gerekçesini de oluşturan merkezileştirilmiş bir eğitim sistemi zaman içinde “*tek tip eğitim*” anlayışını da beraberinde getirmiştir. Kazım Nami “*tek mektep*” kavramıyla ele aldığı bu politikayı şu şekilde izah etmektedir:

“Biz varlık mücadelesi yaparken, umumi harpten yeni çıkmış milletler ortaya “tek mektep” nazariyesini attular. Bilhassa Ruslar, tek mektebi fiilen tatbiki başlamıştı. Tek mektep sistemi tam manasıyla demokrat bir devlet idaresinin prensiplerine dayanıyordu. Çünkü çeşitli sosyal sınıflar arasında büyük savaşın getirdiği anlaşma ve kaynaşmanın yeni bir eğitim sistemiyle esaslaştırılması zaruri görülüyordu.”³⁰

Eğitimden beklenen bu siyasi işlevin ve tek tip eğitim anlayışının resmi bir ifadesi olarak Maarif Vekili Esat Bey 13.12.1931 tarihli genelgesinde eğitimin amacını; her Türk çocuğunu rejimin psikolojisi ve ideolojisini tamamen kavramış, Cumhuriyet için fedakarlık yapabilecek unsurlar olarak yetiştirmek şeklinde tanımlamaktadır.³¹

Dönemin etkin siyasi figürlerinden Mahmut Esat Bozkurt da milli eğitimi devletin siyasi bütünlüğü ile ilişkilendirmektedir. Bozkurt’a göre “*inkılabı vatandaşlarının ruhunda yaşatacak kuvvet, milli terbiye ve milli kültür*”dür.³² Bu yaklaşım tarzının kaynağını yeni devletin kurucu önderi Atatürk’ün “*Türkiye Cumhuriyetinin temeli kültürdür*” ve “*Öğretmenler, yeni nesil sizlerin eseri olacaktır*” gibi vecizelerinde aramak mümkündür.

Dönemin eğitimcilerinden Zeki Mesut bu politikanın gerekçesini açıklarken; liberal sistemlerin eğitimde tekelci anlayışı kabul etmediğini; ancak “*mefkûre birliğini*” kurmak isteyen Türkiye gibi inkılap yapan ülkelerde durumun böyle olamayacağını belirtmektedir. Zeki Mesut’a göre devrim bir hayat tarzından başka bir hayat tarzına

³⁰ Kazım Nami, “Maarif Sistemimiz”, **Hakimiyeti Milliye**, 9 Nisan 1930, Sayı: 3140, s. 2.

³¹ **B.C.A.**, f:180.09, k:57, d:285, s:1-32

³² “Milli Terbiye ve Milli Tarih Yolunda Gazi”, **Milliyet**, 8 Temmuz 1932, Sayı: 2301, s.1.

geçişi ifade eder ve bu devrimi yapan otorite en büyük silahı olan eğitim alanında itiraz ve rekabet kabul edemez.³³

Bu politikaya karşı ciddi bir muhalefet olmamakla birlikte meseleye farklı yaklaşımlar da yok değildir. Dönemin aydınlarının büyük çoğunluğu devlet eliyle biçimlendirilen eğitime toplumu dönüştürücü bir rol vermekteyken, İsmail Hakkı Baltacıoğlu meseleyi daha gerçekçi bir açıdan ele almaktadır. Baltacıoğlu 1932’de yayınlanan “*Mürebblere*” isimli eserinde bu iddiasını şu ifadelerle dile getirmektedir:

*“Mektep her şey değildir; sadece mekteptir: Fikir ve tahsil yeridir, o kadar. Her kusuru, her vazifeyi ona yüklemek, mektebin asıl vazifesini anlamamaktır....Kadınlara yeni kudretler, yeni itiyatlar kazandıracak olan halik kimdir? Muhittir: Edebiyatı, ticareti, sanayii, kanunları, matbuatiyle...bütün şiddetiyle bu halik muhittir.”*³⁴

Dönemin eğitimcilerinden Mehmet Ali Şevki de Baltacıoğlu gibi Türk toplumunun realitelerine göre eğitime rol biçilmesi gerektiğini düşünmektedir. Şevki “*Yanlış Vaz’edilen Meselelerden Biri İlk Tahsil*” isimli eserinde: okulun siyasi bir amaç için kullanılması ihtiyacının özellikle Fransa deneyiminden ileri geldiğini ve modern bir toplumun ölçütü olarak Fransa örneğinin alınmasının yanlış olduğunu; eğitimi tamamen devlet tekeline almamış olan Anglosakson ve İskandinav ülkelerinin deneyimlerinin göz ardı edildiğini vurgulamaktadır.³⁵

Mehmet Ali Şevki ve Baltacıoğlu, devlet tarafından belirlenmiş tek yönlü bir ilerleme teorisine karşı çıkmakta, eğitimin toplumu dönüştürmekteki etkisinin zannedildiği gibi olmayacağını; hali hazırda yaşanmakta olan hayatın da okula ve eğitime etki ettiği gerçeğinin göz ardı edilmemesini istemektedirler.

1940 yılında yazdığı bir makalede Agah Sırrı Levent ise meseleyi biraz daha farklı ele alarak milletin birlik ve bütünlüğü meselesinde Ziya Gökalp’in “*Fert yok cemiyet var*” düsturunun yanlış yorumlandığını belirtmektedir. Ona göre bireyi toplum içinde tamamen eritmek yerine onu kendi başına da iş başarabilecek bir şekilde yetiştirmek gerekir. Levent, eğitimin devletin siyasi karakterine göre

³³ Zeki Mesut, “Tahsil ve Terbiye”, *Milliyet*, 9 Teşrinievvel 1929, Sayı: 1314, s. 1.

³⁴ İsmail Hakkı, *Mürebblere*, İstanbul, Sühulet Kütüphanesi, 1932, s. 143.

³⁵ Mehmet Ali Şevki, *Yanlış Vaz’edilen Meselelerden Biri İlk Tahsil*, İstanbul, Türkiye Matbaası, 1934, s. 1-15.

şekillenmesini onaylamakla beraber, bu konudaki bir birine zıt iki politikanın gerekçelerini söyle açıklamaktadır:

“Siyasi sahada taşkın emeller besleyen bir devlet için kuvvet her şeyden üstündür. Yüksek bilgi ve bu bilginin temin edeceği şahsiyet farkı pek aranmaz. Ferdden istenen en ileri vasıf, disiplin ve emre itaattir. ... Böyle bir milletin terbiye sistemi, ...sert ve haşin olacaktır...

Buna mukabil, refah ve saadetini iktisadi hakimiyetle temin etmek isteyen bir millet için de, iş adamı en beğenilen tip tir. ...Böyle bir millet te, ameli zekaya sahip pratik iş adamı yetiştirmek için ferde azami hürriyet verecek ve ondan kendiliğinden iş başarma kabiliyetini geliştirmesini istiyecektir.”³⁶

Levent’in belirttiği iki farklı tipte eğitim anlayışının da izlerini incelenen dönemin eğitim sisteminde görmek mümkündür. Dönemin eğitim mevzuatında öğretim yöntemleri açısından pragmatist bir anlayış söz konusudur. Bununla birlikte, gerek mevzuatta ve gerekse politikacıların demeçlerinde son derece ideolojik bir söylem hakimdir. Eğitim alanındaki bu ideolojik söylem yoğunluğu özellikle parti-devlet oluşumuna gidilen 1930’lu yılların ortalarından itibaren artış göstermiştir.³⁷

Yine bu dönemde, siyasi bütünlüğü koruma endişesinin bir sonucu olarak yabancı ve azınlık okulları konusunda bir dizi gelişmeler meydana gelmiştir. Bu okullar sıkı bir kontrol mekanizmasına tabi tutularak Türkçe, Tarih, Coğrafya ve Yurt Bilgisi derslerinin müfredatı ve öğretmenleri bakanlık tarafından belirlenmiştir.³⁸ Azınlıklar da dahil olmak üzere bütün etnik unsurların aynı çatı altında eğitim almaları hedeflenmiştir. Bu amaca uygun olarak 1931 yılında Türk vatandaşı çocukların ilköğretimi yalnızca Türk okullarında yapmaları kanuna bağlanacaktır. Bu konundan sonra azınlık okullarının ilk kısımlarında öğrenim gören azınlık mensubu çocuklar Türk okullarına nakledilmiştir.³⁹

³⁶ Agah Sırrı Levend, **Maarifimiz ve Milli Terbiyemiz**, ., İstanbul, Eminönü Halkevi Yay1940, s. 88-90.

³⁷ Bkz. Kanbolat, **a.g.e.**, s.130-167.

³⁸ **Azınlık ve Yabancı Okullarında Kültür Dersleri**, İstanbul, Türkiye Basımevi, 1938, s. 14.

³⁹ “Türkiyede İlk Tahsillerini Mektepte Yapacak Türk Vatandaşı Çocukların Türk Mekteplerine Girmelerine Dair ve 23 Eylül 1329 Tarihli Tedrisatı İptidaiye Kanununa Müzeyyel Kanun”, **Resmi Gazete**, 29.03.1931, Sayı: 1760.

Siyasi bütünlüğü ve rejimi koruma endişesinin arka planında ise yakın tarihte yaşanan acı tecrübeler yatmaktadır. Cumhuriyetin hemen başlarında yaşanan etnik ve dini ayaklanmaların da etkisi olmakla birlikte bu düşünce tarzının temelleri Meşrutiyet dönemine dayanmaktadır. Örneğin, 1912’de yaşanan Balkan bozgunu Türk aydını ve siyasetçilerinin eğitime bakışını değiştiren önemli olaylardır. Bu yenilginin nedenleri Türk nüfusundaki eğitimsizlikte aranmış, Osmanlı Devleti’nin dağılmasının nedenleri arasında “*milli*” bir eğitim sisteminin olmayışı gösterilmiştir.

3. “Milli Eğitim” Kavramı Etrafındaki Tartışmalar

Eğitimin dönüştürücü etkisine ve eğitim yoluyla “*yekpare bir millet*” olunabileceğine dair inanç genel kabul görmektedir. Bu bağlamda eğitimin “*milli*” olması gerektiği konusunda da bir itiraz söz konusu değildir. Ancak, “*milli eğitim*” kavramından ne anlaşıldığı konusunda az sayıda olmakla birlikte eleştirilerini dile getirenler mevcuttur. Örneğin, Elazığ Milletvekili Fazıl Ahmet Bey meclis bütçe görüşmeleri sırasında üç yıl üst üste söz almış; üçünde de eğitimin milliği konusuna temas etmiş ve bundan ne anlaşıldığını sorgulamıştır.

Fazıl Ahmet Bey: milli eğitimden ne anlaşıldığını yetkililere sorduğunu, net bir cevap alamadığını ve aldığı cevabın da kendisini tatmin etmediğini belirtmekte; ayrıca bu konuya bir açıklık getirilmediği sürece eğitimden verim alınamayacağını vurgulamaktadır.⁴⁰

Fazıl Ahmet Bey, “*milli eğitim*” kavramından Batının eğitim tekniklerini kullanmak suretiyle sentez yaparak Türk milletinin kendi milli bünyesine uygun bir sistem geliştirmeyi anlamaktadır. Ona göre mevcut eğitim sisteminde çocukların yalnız aklına hitap edilmektedir; buna karşın ahlak eğitimi noktasında ise büyük bir açık bulunmaktadır.⁴¹

Aynı görüşmelerde söz alan Mazhar Müfit Kansu da “*milli eğitim*” kavramından ne anlaşıldığı konusunda tereddütü olanlardandır. Kansu, bu tereddüdünü şöyle ifade etmiştir:

“Maarif vekili Beyefendiden bir ricam var, anlamadığım bir mesele var, milli terbiye, milli terbiye diyoruz. Mili

⁴⁰ “Maarif Vekaleti Bütçesi”, **T.B.M.M.Z.C.**, İ:70, 25.6.1932, C:2, s. 313-325.

⁴¹ **A.e.**

terbiye nedir, bunun esas ve anasırı nedir, rica ederim anlatsınlar. Binaenaleyh bunun bir anasırı, bir esası olacak bu nedir sorarım? Maatteessüf bugün benim gördüğüm bir şey var ki her mektepte müttehit bir terbiye yoktur.”⁴²

Bu sorulara cevap veren Maarif Vekili Esat Bey, konuyla ilgili yerterince söz söylendiğini, söz söylemenin zamanının çoktan geçtiğini belirterek “*milli eğitim*” kavramının “*medeni bir devlet, medeni bir millet*” olmak bağlamında ele alınması gerektiğini belirtmiştir. Esat Bey’e göre milli eğitim: Türk çocuklarını bencillikten uzak ve milleti için fedakarlık yapabilen insanlar olarak yetiştirmektir.⁴³

Fazıl Ahmet Bey, 1933 yılı bütçe görüşmelerinde milli eğitimden ne anlaşıldığı yönündeki sorusunu tekrarlamıştır. Ona göre milli eğitim politikalarında bazı “*inhiraf*” noktaları yani sapmalar vardır. Daha çok akla hitap eden pozitif bilimler bakımından öğrencileri güçlü yetiştirilirken onların karakterini etkileyecek olan metafizik boyutu ihmal edilmektedir. Fazıl Ahmet Bey, “*metafizik*”den kastının hurafeler olmadığını; vefakarlık, yardımseverlik, alicenaplık gibi karakter eğitimine dair melekeler olduğunun da altını çizmektedir. Maarif Vekili Reşit Galip Bey, bu soruya karşılık net bir cevap vermeyip yapılan izahattan payına düşeni aldığını belirtmekle yetinmiştir.⁴⁴

1935 yılı bütçe görüşmelerinde meseleyi tekrar gündeme getiren Fazıl Ahmet Bey, “*yeni bir şey söylemeyeceğim. Çünkü maalesef eski davalar, eski teessürler, hepsi yerli yerinde durmaktadır*” ifadeleriyle konuya girerek “*Milli terbiye*”den ne anlaşılması gerektiğinin hala net bir şekilde ortaya konmadığını belirtmiştir. Ona göre milletin geçmişten getirdiği cismani, ahlaki, manevi varlığında mevcut değerlerin toplamına milli eğitim denilmelidir; buna karşın Fazıl Ahmet Bey, Maarif Vekaleti’nin bu yönde bir bakış açısının olmadığını ileri sürmektedir.⁴⁵

Esasen eğitim mevzuatı incelendiğinde “*Milli Eğitim*” kavramıyla kastedilenin çocukları “*milli cemiyet*”e intibak ettirmek olduğu görülmektedir. Bu bağlamda Son Posta gazetesinde çıkan bir makede bu tartışmaya aşağıdaki şekilde katkı sunulduğunu görüyoruz;

⁴² A.e.

⁴³ A.e.

⁴⁴ “Maarif Vekaleti Bütçesi”, **T.B.M.M.Z.C.**, İ:52, 17.5.1933, C:1, s. 140.

⁴⁵ “Maarif Vekaleti Bütçesi”, **T.B.M.M.Z.C.**, İ:29, 25.5.1935, C:1, s. 252-261.

*“İlkmektepler talimatnamesininin 21. ve 22. Maddeleri ...
Bu maddelerin istinat ettiği nokta evvela milli cemiyettir.
“Mili cemiyet”ten murat nedir? Lisanı Türk, harsı Türk,
vicdanı Türk olan cemiyettir; tam istiklale kıymet veren ve
bu uğurda ölmeyi bilen cemiyettir. Cumhuriyet idaresini can
metaı edinen cemiyettir. Başka nasıl cemiyet olabilir!”⁴⁶*

Eğitimin amaçları sıralanırken sık sık başvuru olan “*milli hayat*” ifadesiyle kastedilen şey dil, tarih ve diğer alanlarda yapılan reformlarla oluşturulmak istenen modern yaşam biçimi olduğu anlaşılmaktadır.

İsmail Hakkı Baltacıoğlu’na göre milli eğitim denildiğinde: çocukların, gerçekte yaşanmakta olan toplum hayatına; yani o toplumun hukuk, ahlak, sanat, dil, felsefe gibi sosyal kurumlarına uyum sağlaması ve bu toplumun milli idealini benimseyen insanlar olarak yetiştirilmesi anlaşılmalıdır.⁴⁷

Baltacıoğlu’nun bu tanımlamasıyla yürümekte olan eğitim politikaları arasında farklılık vardır. Cumhuriyet’in kurucu kadroları gerçekte var olan yaşam biçimini eğitim yoluyla yeni bir forma dönüştürmek istemektedirler. Bu dönüşüm, kanun yoluyla gerçekleştirilen reformların eğitim yoluyla yaygınlaşması ve benimsetilmesiyle gerçekleşecektir. Böyle olunca, geçmişten getirilen kültürün çocuklara aktarımı yerine gelecek için tasarlanan modern yaşam biçiminin çocuklara benimsetilmesi eğitimin temel işlevi olacaktır. Yine bu bağlamda “*milli eğitim*” ve “*modernleşme*” kavramları da birbirine paralel olarak ele alınacaktır.

Batı tarzı modern yaşam biçiminin eğitim yoluyla topluma benimsetilmesi politikasına karşı doğrudan bir eleştiri olmamakla birlikte dönemin süreli yayınlarda yeni neslin ahlaki açıdan iyi yetiştirilmediği yönünde şikayetler söz konusu olmuştur. Bu türden şikayetlere muhatap olan dönemin Maarif Vekilleri, ahlak yoksunluğu iddiasını reddetmiş; zamanın değiştiğini, öğrencilerin eski neslin davranış kalıplarını sürdürmesinin beklenmemesi yönünde cevaplar vermişlerdir. Örneğin Maarif Vekili Cemal Hüsnü Bey, okullarda çocuklara ahlak eğitimi verilmediği iddiasının doğru olmadığını be-

⁴⁶ “Milli Hayata İntibak”, **Son Posta**, 25 Şubat 1932, Sayı: 570, Muallim Sayfası.

⁴⁷ İsmail Hakkı Baltacıoğlu, **Toplu Tedris**, İstanbul, Sebât Basımevi, 1938, s. 9.

lirtmiş, çocuklara verilen ahlak eğitimini “*laik ahlak*” kavramıyla isimlendirmiştir. “*Laik Ahlak*” kavramı ise Durkheim’in ortaya attığı ve Batı’da genel kabul gören bir düşünce olup dini referanslardan arındırılmış temel insani değerlerin eğitimi anlamına gelmektedir.⁴⁸

4. Türkiye’nin Kendine Özgü Şartları

Eğitimden beklenen ana hedeflerden biri olarak “*Türkleştirme*” kavramı farklı kültürel ve etkin yapılardan oluşan kitlenin Türk kültürü çatısı altında toplanmasını ifade etmektedir. Ancak, burada karşı karşıya kalınan realite Türkiye’de yaşayan farklı kültürel yapılarla ilgili bilimsel araştırmaların yapılmamış olmasıdır.

Türkiye’nin kendine özgü şartlarının araştırılması ve yapılacak reformların bu araştırmalara dayandırılması yönündeki düşünce Cumhuriyetin hemen başlarında dillendirilmiş olmakla birlikte 1920’lerin sonlarında Harf İnkılabı gibi büyük bir reformun etkisiyle unutulmuştur. Bu konu ancak 1939 yılında resmi bir çalışmaya konu olarak Maarif Şurası’nda tekrar gündeme gelecektir. Eğitim politikalarının tartışıldığı bu ilk kapsamlı toplantıda anadili Türkçe olmayan köylere öğretmen gönderilmesi konusu tartışılmıştır. Tartışmanın sonunda doğu bölgesinin iktisadi, tarımsal, coğrafi, kültür ve iskan bakımlarından çok detaylı bir etüde tabi tutulması, bu iş için bir enstitü kurulması, bu kurumun ortaya koyacağı çalışmaların sonuçlarına göre bir politika belirlenmesi yönünde karar alınmıştır.⁴⁹ Ancak, sonraki yıllarda bu kararın uygulandığına dair bir bilgi mevcut değildir.

Eğitim yoluyla uluslaşma politikasında Doğu’daki farklı etnik unsurlar söz konusu olduğunda bazı kararsızlıklar yaşandığı anlaşılmaktadır. Gerek Atatürk’ün ve gerekse İsmet İnönü’nün yurt gezilerine dair notlarında bu tereddüdü dile getirdikleri görülmektedir.⁵⁰ Eğitim yoluyla uluslaşma amacı güdülürken pratikteki bazı güçlüklerden de endişe edilmekte olduğu anlaşılmaktadır.⁵¹

⁴⁸ Ahlak eğitimi konusundaki tartışmalara ait detaylar için Bkz. Kanbolat, **a.g.e.**, s. 173-177.

⁴⁹ **Birinci Maarif Şurası (17-29 Temmuz 1939)**, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1991, s. 333-334.

⁵⁰ **Atatürk’ün Bütün Eserleri: (26 Ocak 1931-28 Eylül 1932)**, İstanbul, Kaynak Yay., 2009, s. 38, Bkz: Saygı Öztürk, **İsmet Paşa’nın Kürt Raporu**, İstanbul, Doğan Yay., 2007.

⁵¹ Örneğin, Dördüncü Umumi Müfettişliğinin yazdığı bir raporda, ana dili Kürtçe olan bazı öğretmenlerin köylerindeki okullarda göreve başladıktan kısa bir süre sonra ana dillerini

Esasen bu kararsızlık ülke genelindeki dağılık köy yapısı dolayısıyla köy eğitimi konusunda da yaşanmıştır. Köy okulları için farklı sistem taleplerine rağmen uzun süre şehirlerde olduğu gibi vatandaş yetiştirme odaklı ve kültür aktarımına dayalı klasik eğitimde ısrar edilmiştir. Bu ısrarın arka planındaki düşünce 1927 sayılı bir genelde; köylü için ayrı şehirliler için ayrı bir eğitimin söz konusu olmayacağı, ülke çocuklarının hepsinin tek tip bir eğitimden geçmesi gerektiği şeklinde ifade edilmektedir.⁵²

Doğu vilayetleri konusunda bir kararsızlık olmakla birlikte dönem içinde bazı lokal uygulamalara da rastlanmaktadır. Eğitimin uluslaşma aracı olarak kullanılmasına bir örnek olarak 1938 tarihli bir arşiv belgesinde Seyhan CHP İl Başkanlığı bünyesinde kurulan Hars Komitesi'nin çalışmaları ilginçtir. Tarsus'taki Alevi köylerinde yapılan çalışmaların bizzat CHP Hars Komitesi tarafından planlandığı ve yürütüldüğü, ilkokul öğretmenleri aracılığıyla yapılan bu çalışmalar için bakanlıktan onay alındığı anlaşılmaktadır. Yapılan çalışmalara dair raporda: Seyhan ve İçel vilayetindeki “*Eti Türklere-rinden*” oldukları söylenen Alevi vatandaşlarının Türk dili ve kültürüne bağlanmaları için yapılan çalışmaların iyi sonuçlar verdiği, özellikle gençler üzerinde yapılacak çalışmalarla bu kitlenin büyük kitleye bağlanması gerektiği belirtilmektedir. Yine bu unsurların konuştukları dili terk etmeleri ve unuttukları Türk dilini öğrenmeleri için yapılan çalışmalara raporda detaylı yer verilmektedir.⁵³

5. Eğitimde Yabancı Etkisine Dair Tartışmalar

Eğitimde “*millilik*” konusundaki eleştiriler yabancı uzmanlar konusunda da kendini göstermiştir. Avrupa ve Amerikan eğitim sistemlerinin taklit edildiği, bu sistemlerin Türkiye'nin sosyolojik yapısına uymayacağı yönünde eleştiriler dile getirilmiştir. Bu bağlamda, eğitim teşkilatı içinde çalıştırılan veya Türkiye'ye davet edilerek uzmanlığından yararlanan yabancı eğitimciler de eleştirilerin hedefi olmuştur.

kullanmaya başladıkları, bu durumun eğitimin Kürtçe yapılmasına yol açabileceği belirtilmektedir. Ayrıca, dönem yayınlarında sık sık öğretmenlerin köy hayatına uyum sağladıkları, köylüye kültür vermek yerine kendilerinin köy kültürünü benimsedikleri yönünde eleştiriler dile getirilmiştir. **B.C.A.**, f:30.10, k:72, d:471, s:12.2

⁵² “İlk Tedrisat Müfettişleri Kongresinde-20”, **Anadolu**, 5 Teşrinievvel 1934, Sayı: 6031, s. 4.

⁵³ **B.C.A.**, f:490.01, k:584, d:13, s:1

Örneğin, Cumhuriyet gazetesinde yayınlanan bir makalede “*Kalbi dolar için çarpan bir Amerikalının*” Türk toplumunun bünyesine uygun bir sistem geliştiremeyeceği ileri sürülmektedir.⁵⁴ Son Posta gazetesindeki “*Mütehassislardan Bıktık*” başlıklı bir makalede ise bu uzmanların hayatın realitelerini bilmedikleri ve yaşanan toplumsal sorunların asıl nedeninin bunlar olduğu iddia edilmektedir.⁵⁵ Yine benzer şekilde Hakkı Süha Gezgin, “*Sonu Nereye Varacak?*” başlıklı makalesinde Türk eğitimindeki yabancı etkisini eleştirmekte ve Türk milletine özgü bir sistem bulunması gerektiğini belirtmektedir.⁵⁶ Dönemin önde gelen eğitimcilerinden Kazım Nami (Duru) ise “*Avrupai sistemleri aynen alamayız. Bize mahsus bir sistem bulmak mevkiindeyiz*” demektedir.⁵⁷ Buna benzer eleştiriler 1930’lu yıllar boyunca sık sık dile getirilmiştir.⁵⁸

Eğitimdeki yabancı etkisine dair en sert eleştiriler 1935 yılında kaleme alınan “*Köycülüğümüzün Temelleri*” adlı eserde yer almıştır. Eserde, köylerin modernleşmesine dair mevcut düşünce akımlarının “*Anadolu yaylasında Avrupa köylerini*” aradıkları ve “*köyü kafalarındaki hülya yurduna benzetmek*” istedikleri; buna karşın “*köyün ruhunu ne ile dolduracağız?*” sorusuna tatmin edici bir cevap veremedikleri ileri sürülmektedir.⁵⁹

Yine bu esere göre; Türkiye’de köycülük adına “*yerli bilgi*” henüz üretilmemiştir; ileri sürülen görüşler ise Batı menşeli ve taklitçidir. Esere göre; araç ve yöntem dışında Batıdan alınacak bir şey yoktur; bu iki dünya arasında büyük bir nitelik farkı vardır ve Batıya doğru gitmek batağa saplanmaktır. Yapılması gereken ise köy incelemelerinden yani köye dair “*yerli bilgi*” üretildikten sonra bir köy politikasının belirlenmesidir.⁶⁰

⁵⁴ Safaeddin Karanakçı, “Mütehassis Meselesi”, *Cumhuriyet*, 5 Haziran 1939, Sayı: 5410, s. 7.

⁵⁵ “Mütehassislardan Bıktık Artık”, *Son Posta*, 29 Şubat 1932, Sayı: 574, s. 3.

⁵⁶ S.Gezgin, “Sonu Nereye Varacak?”, *Kurun*, 3 Birinciteşrin 1935, Sayı: 309, s. 3.

⁵⁷ Kazım Nami, “Bize Nasıl Bir Mektep Sistemi Lazım”, *Muallimler Mecmuası*, Şubat-Mart 1932, Sayı: 226-227, s.188-193.

⁵⁸ Bkz. C.N., “Mütehassislardan İstifade”, *İkdam*, 21 Temmuz 1929, s. 3, Ebuzyiya Zade, “Bu Kaçınıcı Mütehassis”, *Zaman*, 1 Ağustos 1934, Sayı: 52, s. 1, H.Ciritli, “John Dewey’in Tecrübe Okulu”, *Yeni Adam*, 27.5.1937, Sayı: 178, s. 8-9, Ayr. Bkz. Kanbolat, *a.g.e.*, s. 90-98.

⁵⁹ Suat Hüsnü, Tahsin Tola vd., *Köycülüğümüzün Temelleri*, II. Köycüler Kurultayına Gelen Tezlerden, İstanbul, Sebat Matbaası., 1935, s. 9-17.

⁶⁰ *A.e.*, s. 9-17.

Eğitimde yabancı etkisi tartışması “*Türk tipi*” bir eğitim sistemi talebiyle dönemin basınında yer almıştır. Sistem tartışmalarının yoğunlaştığı bir dönemde Maarif Vekili Saffet Arıkan, “*Alman sistemi*” veya “*Amerikan sistemi*” şeklinde bir tartışmanın gereksiz olduğunu, mevcut eğitim sisteminin “*Atatürk sistemi*” olduğunu vurgulamıştır.⁶¹

Dönemin önde gelen eğitimcilerinden Sadrettin Celal Antel ise “*Biz eklektik olmak mecburiyetindeyiz*” demektedir; eğitimin bir bilim olduğunu ve Avrupa eğitim sistemlerini örnek almanın zorunluluk olduğunu vurgulamaktadır.⁶²

Eğitime dair tartışmaların yoğunlaştığı 1930’ların sonlarına doğru görev başına gelen Maarif Vekili Hasan Ali Yücel, kendisinden önceki dönemi “*araştırma devresi*” olarak nitelendirmiştir. Yücel, eğitimdeki yabancı etkisine dair eleştirilere de şöyle cevap vermiştir:

“...bir araştırma devresinden geçtiğimiz için bir takım iktibaslar, iktifaflar yapılmıştır. Fakat bu demek bizim kendimize mahsus bir maarif istemimiz yok demek değildir. Temmuzda toplanacak olan Maarif şûrasına - ki muhtelif sebeplerden dolayı şimdiye kadar içtima edememişti - böyle bir mesai mevzuu takdim edeceğim...”

*Türk maarifi tekevvün halindedir, ve bu tekevvün kendisinin sistemini de tabii olarak yapmaktadır. Bir insanın büyürken şahsiyetini yapması gibi. Onun için Türkiye Cumhuriyeti maarifinin sistemi yoktur, zannında bulunmak hatadır..... Bu itibarla kemiyet ve keyfiyet muvazenesini beraberce nazarı dikkate almak muvaffakiyet için bir vesile olabilir.”*⁶³

Görüldüğü gibi Yücel eğitimdeki sistem tartışmalarını yaşanmakta olan reform süreciyle ilişkilendirmekte, Türk eğitim sisteminin halen olgunlaşma aşamasında olduğunu, bu aşamada farklı sistemlerden yararlanmak suretiyle bir arayış içerisinde olunmasının da normal olduğunu belirtmektedir. Nitekim Yücel, kendisinden önce bir türlü yapılamayan Maarif Şurası’nın ilkini 1939 yılında, ikincisini ise 1943 yılında toplayarak eğitim sorunlarının derli toplu olarak ele alınmasını sağlayacaktır.

⁶¹ “Mekteplerimizde Ne Alman, Ne Fransız Sistemi: Atatürk Sistemi”, **Haber**, 10 Mart 1937, Sayı: 1848, s. 2.

⁶² “Terbiye Sistemlerimiz Değiştirilebilir Mi?”, **Kurun**, 6 Mart 1937, Sayı: 6876-996, s. 3.

⁶³ “Maarif Vekaleti Bütçesi”, **T.B.M.M.Z.C.**, İ:17,25.5.1939, C:1, s. 245-273.

Sonuç

Atatürk döneminde, Türklük esasına dayalı bir millet olmak için yola çıkılmış, eğitim sistemi ise bu hedefe ulaşmanın araçlarından biri olarak görülmüştür. Bu bağlamda, topluma Türklük şuuru vermesi beklenen eğitim kurumlarına aynı zamanda bununla çelişkili gibi görünen modernleştirici bir misyon yüklenmiştir.

Eğitime biçilen bu ikili misyon, sistem arayışları ve yabancı etkisine dair tartışmaları beraberinde getirmiştir. Eğitime modernleştirici bir misyon verilmesi kaçınılmaz olarak yabancı eğitim sistemlerini taklit etmeyi gerektirmiş, bu da eğitimde “*millilik*” yani “*Türk Tipi*” eğitim sistemi konusunda bazı eleştirilere neden olmuştur. Ancak, Cumhuriyet’in başlarında “*millilik*” ve “*modernleşme-batılılaşma*” hedeflerini birbirinin tamamlayıcısı olarak gören dönemin politika belirleyicileri eğitim alanında Batı’daki son gelişmeleri örnek almanın bir zorunluluk olduğuna inanmışlardır.

Cumhuriyet’in başlarından itibaren, sonradan Kemalizm olarak adlandırılacak ideolojik formülasyonla eğitim politikaları “*millileşme*” ve “*modernleşme*” kavramlarıyla net olarak ortaya konmuş, eğitime biçilen uluslaşma misyonu “*milli eğitim*” kavramıyla isimlendirilmiştir. Bu misyon kabul görmekle birlikte 1930’lu yıllar boyunca söz konusu kavramlardan ne anlaşılması gerektiği konusunda tartışmalar da yaşanmıştır. Bu tartışmalar, yukarıda örnekleri verildiği gibi, eğitime biçilen siyasi misyona doğrudan muhalefet etme şeklinde olmayıp daha çok okullardaki disiplin bozukluklarına ve ahlak eğitimine dair eleştiriler şeklinde kendini göstermiştir. Ancak, bu eleştirilerin yürümekte olan politikalar ve politikacılar üzerine etkili olduğu söylenemez. Eğitimde modernleşme ve reform sürecinin ortaya çıkardığı bu sorunlara dair eleştiriler karşısında dönemin politika belirleyicileri geri adım atmamış, Cumhuriyetin hemen başlarında belirlenen eğitim politikaları uzun yıllar devam ettirilmiştir.

İncelenen dönemde her ne kadar tek partili bir yönetim söz konusu olsa da yapılan tartışmalara bakıldığında eğitim konusunda çok sayıda eleştirinin dile getirilebildiği görülmektedir. Dönemin süreli yayınları incelendiğinde eğitim politikalarına dair eleştirilerin devletin diğer alanlardaki politikalarına oranla daha çok ele alındığı ve eleştiriye tabi tutulduğu görülecektir. Bu durum eğitimden beklentilerin yüksek olmasıyla doğrudan ilgilidir. Yeni kurulan Türkiye

Cumhuriyeti, adeta kucagında bulmuş geçmişten gelen devasa toplumsal sorunların çözümü için eğitim sistemine son derece idealist bir misyon yüklemiştir.

Günümüzde halen eğitim konusu yoğun bir şekilde tartışılmaya devam etmektedir. İncelenen dönemde olduğu gibi günümüz aydınları da mevcut eğitim sisteminin beklentileri karşılamadığını sık sık dile getirmektedirler. Bu durumun, eğitime halen gereğinden fazla idealist bir misyon yüklenmesinden ileri geldiğini söyleyebiliriz. Sonuç olarak; toplumun siyasi, sosyal ve ekonomik neredeyse tüm sorunlarının eğitim sistemi aracılığıyla çözülebileceğine dair düşünce yeniden gözden geçirilmeli, eğitimin amaçları daha realist bir açıyla düzenlenmelidir.

KAYNAKÇA

- “Halk Mektepleri Hakkında Layihalar”, **Maarif Vekaleti Mecmuası**, Kanunievvel 1927, Sayı: 14.
- “İlk Tedrisat Müfettişleri Kongresinde-20”, **Anadolu**, 5 Teşrinievvel 1934, Sayı: 6031.
- “Maarif Vekaleti Bütçesi”, **T.B.M.M.Z.C.**, İ:52, 17.5.1933, C:1.
- “Maarif Vekaleti Bütçesi”, **T.B.M.M.Z.C.**, İ:70, 25.6.1932, C:2.
- “Maarif Vekaleti Bütçesi”, **T.B.M.M.Z.C.**, İ:17,25.5.1939, C:1.
- “Maarif Vekaleti Bütçesi”, **T.B.M.M.Z.C.**, İ:29, 25.5.1935, C:1.
- “Mekteplerimizde Ne Alman, Ne Fransız Sistemi: Atatürk Sistemi”, **Haber**, 10 Mart 1937, Sayı: 1848.
- “Milli Hayata İntibak”, **Son Posta**, 25 Şubat 1932, Sayı: 570.
- “Milli Terbiye ve Milli Tarih Yolunda Gazi ”, **Milliyet**, 8 Temmuz 1932, Sayı: 2301.
- “Mütehassıslardan Bıktık Artık”, **Son Posta**, 29 Şubat 1932, Sayı: 574.
- “Terbiye Sistemlerimiz Değiştirilebilir Mi?”, **Kurun**, 6 Mart 1937, Sayı: 6876-996.
- Antel, Sadrettin Celal: **Maarifimiz ve Meseleleri**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1939.
- Atatürk’ün Bütün Eserleri**, Cilt: 23 (1929-1930), İstanbul, Kaynak Yay., 2008.

Atatürk'ün Bütün Eserleri: (26 Ocak 1931-28 Eylül 1932), İstanbul, Kaynak Yay., 2009.

Azınlık ve Yabancı Okullarında Kültür Dersleri, İstanbul, Türkiye Basımevi, 1938.

B.C.A., f:180.09, k:57, d:285.

B.C.A., f:30.10, k:72, d:471.

B.C.A., f:490.01, k:584, d:13, s:1.

Baltacıoğlu, İsmail Hakkı: **Toplu Tedris**, İstanbul, Sebat Basımevi, 1938.

Binbaşıoğlu, Cavit: **Türk Eğitim Düşüncesi Tarihi**, Ankara, Anı Yay., 2005.

Birinci Maarif Şurası (17-29 Temmuz 1939), İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1991.

Doğan, Recai: “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Tevhid-i Tedrisat Çerçevesinde Din Eğitim-Öğretimi ve Yapılan Tartışmalar”, **Cumhuriyetin 75. Yılında Türkiye’de Din Eğitimi ve Öğretimi İlimi Toplantısı (4-6 Aralık 1998)**, Ankara, Türk Yurdu Yay., 1999, s. 227-288.

Ergin, M.Saffet: “İnkılap Terbiyesi: Şark ve Garp Medeniyeti Arasındaki Farklar”, **Cumhuriyet**, 26 İkinciteşrin 1936, Sayı: 4505.

Falih Rıfkı: “Taşra”, **Hakimiyeti Milliye**, 27 Haziran 1932, Sayı: 3932.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk: Eğitim Politikaları Üzerine Konuşmalar, (Haz. Kemal Aytaç), Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1984.

Gezgin, S: “Sonu Nereye Varacak?”, **Kurun**, 3 Birinciteşrin 1935, Sayı: 309.

Gökalp, Ziya: “Terbiye ve Milliyet: Milli Terbiye-I”, **Makaleler V**, (Haz. Rıza Kardeş), Ankara, Kültür Bakanlığı Yay., 1981.

_____ : “Maarif Meselesi-2”, **Makaleler V**, (Haz. Rıza Kardeş), Kültür Bakanlığı Yay., 1981.

Hasan Ali: “İlim Düşmanları”, **Mihrab**; 1 Nisan 1340, Sayı: 10.

_____ : “Orta Tedrisatta Edebiyat”, **Hayat**, 1 Eylül 1929, Cilt: 6, Sayı: 138.

İnönü, İsmet: **Eğitim Öğretim Üzerine**, (Haz. İlhan Turan), Türk Eğitim Derneği-İnönü Vakfı, Aralık 2002 – Ankara www.ismetinonu.org.tr

- İsmail Hakkı: **Mürebbilere**, İstanbul, Sühulet Kütüphanesi, 1932.
- Kanbolat, Erhan: “Harf Devriminden Köy Enstitülerine Türkiye İlköğretim (1928-1940)”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2015.
- Karanakçı, Safaeddin: “Mütehassıs Meselesi”, **Cumhuriyet**, 5 Haziran 1939, Sayı: 5410.
- Kazım Nami: “Bize Nasıl Bir Mektep Sistemi Lazım”, **Muallimler Mecmuası**, Şubat-Mart 1932, Sayı: 226-227.
- _____ : “Maarif Sistemimiz”, **Hakimiyeti Milliye**, 9 Nisan 1930, S:3140
- Köycülüğümüzün Temelleri**, II. Köycüler Kurultayına Gelen Tezlerden, (Haz. Suat Hüsnü, Tahsin Tola vd.), İstanbul, Sebati Matbaası., 1935.
- Levend, Agah Sırrı: **Maarifimiz ve Milli Terbiyemiz**, İstanbul, Eminönü Halkevi Yay., 1940.
- Mehmet Emin: “**İrtica Karşısında Gençlik**”, **Anadolu Mecmuası**, Mayıs 1341, Sayı: 9-10-11.
- Öztürk, Saygı: **İsmet Paşa’nın Kürt Raporu**, İstanbul, Doğan Yay., 2007.
- Parlak, İsmet: **Kemalist İdeoloji’de Eğitim: Erken Cumhuriyet Dönemi Tarih ve Yurt Bilgisi Ders Kitapları Üzerine Bir İnceleme**, Ankara, Turhan Kitabevi, 2005.
- Sezer, Ayten: “Atatürk, Cumhuriyet, Eğitimde Millilik ve Bütünlük”, **Erdem**, Atatürk Kültür Merkezi, Cilt: 11, Sayı: 33.
- Şevki, Mehmet Ali: **Yanlış Vaz’edilen Meselelerden Biri İlk Tahsil**, İstanbul, Türkiye Matbaası, 1934.
- T.B.M.M.Z.C.**, İ:51, 12.04.1927, C:1.
- T.B.M.M.Z.C.**, İ:71, 21.6.1934, C:1.
- Yakup Kadri: “Yeni İnsan”, **İkdam**, 18 Eylül 1929, Sayı: 11637.
- Yücel, Hasan Ali: **Türkiye’de Orta Öğretim**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yay., 1994.
- Zeki Mesut: “Tahsil ve Terbiye”, **Milliyet**, 9 Teşrinievvel 1929, Sayı: 1314.

TÜRK SAVUNMA SANAYİNDE GİRİŞİMCİ BİR KURULUŞ: MAKİNE VE KİMYA ENDÜSTRİSİ KURUMU (MKEK) 1950-1960

Nadir YURTOĞLU*

Özet

Bu araştırmada, Türk Savunma Sanayinin girişimci bir kuruluşu olan Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumunun (MKEK) askeri fabrikaların teşkilinden itibaren tesisleri, görevleri, üretim faaliyetleri ve iştirak ettiği ortaklıklarla üretimde sağladığı artış ve bunun ekonomiye olan yansımaları ele alınmıştır. Konu, askeri fabrikaların kuruluşu ve MKEK bünyesine katılması (1921-1950); MKEK'nin kuruluşu ve görevleri (1950); MKEK'nin üretim faaliyetleri (1950-1960) adı altında üç bölümde ele alınmıştır. MKEK'nin kuruluşu, görevleri ve üretim çalışmaları ve bu çalışmaların ekonomiye olan yansımaları incelenirken, sayılar veriler üzerinde değerlendirmelerde bulunulmuştur. Araştırmanın konusu hakkında literatürde yer alan eksiklikler birincil kaynaklardan yararlanılması yoluyla tamamlanmıştır. Çalışmanın konusu incelenirken dönemin Türkiye sinin MKEK uhdesinde dünyanın çeşitli ülkeleriyle silah ve tarım makineleri üretimi konusunda yaptığı anlaşmalar ve bu anlaşmalarla ortaya çıkan ikili ilişkileri göz önüne getirilerek gerekli değerlendirmeler yapılmıştır. Çalışmada elde edilen sonuç şudur: Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren teşkil edilen askeri fabrikalar 1950 yılında bir iktisadi devlet teşekkülü olarak kurulan MKEK'nin çekirdeğini oluşturmuştur. Kurumun tesislerine yeni fabrika ve ilave üniteler eklenerek verimli çalışması, savunma sanayii dışında ekonominin hemen her alanında üretim yapması ve ulusal ve uluslararası kurduğu ortaklıklarla üretimini artırması, milli ekonominin gelişmesine önemli ölçüde katkı yapması sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: *Savunma Sanayii, Ekonomi, Sanayii, Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu*

* Yrd. Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi, Eğitim Fakültesi.
E-mail: nyurtoglu@kastamonu.edu.tr

Abstract

AN ENTREPRENEURIAL CORPORATION WITHIN TURKISH DEFENSE INDUSTRY: THE MECHANICAL AND CHEMICAL INDUSTRY CORPORATION (MKEK) 1950-1960**

This study deals with the foundation of the Mechanical and Chemical Industry Corporation (MKEK) – an entrepreneurial corporation within Turkish Defense Industry – as of the establishment of arsenals, its duties and production activities, the partnerships it took part in, its production increase, and the effects of this increase on economy. The issue is addressed under three sections: The establishment of arsenals and their incorporation into MKEK (1921-1950); the foundation and duties of MKEK (1950); and the production activities of MKEK (1950-1960). Numerical data were used in evaluations about the foundation, tasks, and production activities of MKEK as well as the effects of such activities on economy. The missing parts in the literature about the research subject were eliminated by the use of primary sources. During the evaluations, the agreements on the production of arms and agricultural machines made by Turkey with various countries across the world under the responsibility of MKEK and the bilateral relations emerging with such agreements were also taken into consideration. The research results are as follows: The arsenals that were set up as of the first years of the Republic constituted the core of MKEK, which was founded as a state-owned economic enterprise in 1950. Significant contributions were made to the development of national economy as new factories and additional units were added to the facilities of the corporation and worked productively; the corporation engaged in production in almost all fields of economy apart from defense industry; and it increased its production through national and international partnerships it took part in.

Key Words: *Defense Industry, Economy, Industry, The Mechanical and Chemical Industry Corporation*

Giriş

Harp sanayiinin önemli silahlarından olan ilk topların Osmanlı Devleti zamanında 1389 yılında yapılan I. Kosova Savaşı'nda kullanıldığı görülür. Bu dönemde top dökmek, top mermisi yapmak ve top atmak için teşkil edilen topçu ocağı, Kapıkulu ocaklarının yaya kısımlarını temsil ederken top kullanan bölüklerden ayrı teşkilatlanmıştır.¹

** Makalenin Geliş Tarihi: 19.12.2016

Makalenin Kabul Ediliş Tarihi: 19.04.2017

¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, Cilt: 1, 5. Baskı, Ankara, TTK Yayınları, 1988, s. 514.

Türk savunma sanayii, değişik isim ve statüler altında 15. yüzyıl Osmanlı yükselme dönemine kadar uzanabilen tarihi bir geçmiş ve birikime sahiptir. Kurumun temelini İstanbul'un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmet (1432-1481) tarafından kurulan top dökümhanesi oluşturduğu için, topçuluk bu zamanda bir hayli gelişmiştir. İstanbul'un Galata tarafındaki Tophane mevki, Kapıkulu topçuları için yaptırılırken top için gerekli demir madeni, Rumeli ve Anadolu'daki maden yataklarından tedarik edilmiş, çeşitli büyüklükteki toplara göre imal edilen güller ise maden çıkarılan yerlerde döktürülmüştür. Kılıç Ali Paşa Camii'nin karşısında bulunan tophane ise Fatih Sultan Mehmet'in oğlu II. Bayezid (1447-1512) zamanında bina edilmiş, Kanuni Sultan Süleyman (1494-1556) zamanında genişletilmiştir. Top dökümhanesi Cihangir Tepesi'nin altında tesis edilerek çevresi duvarlarla çevrilmiştir. Topların zarbaten adı altında türleri bulunduğu gibi şakloz, prangı, bacaloşka, ejderdehen ve havan adında da çeşitleri vardır.²

Osmanlı Devleti, çağının koşullarına göre savunma sanayii alanında yaşadığı ileri düzeyi uzun müddet muhafaza edememiştir. 17. yüzyılın son çeyreğine kadar gelişmişliğini koruyan küçük sanatlar, Batı Avrupa'da görülen Sanayi Devrimi'nin tesiriyle gerilemiş, ekonomi üzerinde etkinliğini yitirmiştir. Devletin girişimi ile kurulmuş birkaç fabrika ve yabancı sermayenin oluşturduğu çok az sayıda tesisler dışında, imalat sanayii dalında hiçbir varlık gösterilememiştir.³

III. Selim (1761-1808), II. Mahmut (1785-1839) ve Abdülmecit (1823-1861) devirlerinde İstanbul ve çevresinde bulunan silah fabrikaları bir yandan yeni ihtiyaçlara cevap verebilecek şekilde düzenlenirken diğer taraftan da, var olanlara yenileri ilave edilmiştir. Bu fabrikalar arasında Tophane'den başka Zeytinburnu Silah Fabrikası, Bakırköy Barut Fabrikası, Karaağaç Tapa Fabrikası, Hendek'te ve Biga'da hızar fabrikaları bulunur. Anadolu'da ise Konya ve Kayseri'deki güherçile kalhanelerinden başka tesisler mevcut değildir.

² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, Cilt: 2, 3. Basım, Ankara, TTK Yayınları, 1975, s. 562-563.

³ Tefik Çavdar, **Milli Mücadele Başlarken Sayılarla "... Vaziyet ve Manzara-i Umumiye"**, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1971, s. 44; Yahya S. Tezel, **Cumhuriyet Dönemi'nin İktisadi Tarihi**, Ankara, Yurt Yayınları, 1982, s. 92; Oktay Yenal, **Cumhuriyet'in İktisat Tarihi**, İstanbul, Türkiye Sanayi Kalkınma Bankası Yayınları, 2001, s. 46; Aydın Yalçın, **Türkiye İktisat Tarihi**, Ankara, Ayıldız Matbaası, 1979, s. 353.

Harp sanayii, 1832 yılında Tophane-i Amire Müşirliğine, 1908'de Tophane-i Amire Nazırlığına, II. Meşrutiyet'ten sonra 1909'da İmalat-ı Harbiye-i Umumiye Müdürlüğü, 1921 yılında da Askeri Fabrikalar Umum Müdürlüğü'ne bağlanmıştır. Osmanlı donanmasının sanayi ihtiyacını karşılamak ve sanatkâr yetiştirmek amacıyla bir taraftan Bahriye Sanayi Alayları kurulup sanayi mektebi açılırken öbür taraftan dış ülkelerden uzmanlar getirilerek sanayinin geliştirilmesine çalışılmış ise de, ordunun artan silah ihtiyacını karşılamak mümkün olamadığından bu yolda yapılan ithalat yıldan yıla artarak I. Dünya Savaşı sonuna kadar sürmüştür.⁴

Askeri ihtiyaçların dış ülkelerden tedarik yoluna gidilmesi ve ekonominin dışa bağımlı hale gelmesi dolayısıyla Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda dağılan Osmanlı Devleti yerine kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne savunma sanayii alanında herhangi bir alt yapı ve tesisleri bırakılamamıştır.⁵

1. Askeri Fabrikaların Kuruluşu ve MKEK Bünyesine Katılması (1921-1950)

Milli Mücadele yıllarında ordunun silah ihtiyacını gidermek için işgal altında bulunan İstanbul'dan Anadolu'ya çeşitli tezgâhlar nakledilerek Ankara ve çevresinde küçük imalathaneler şekline dönüştürülmeye çalışılmış, akabinde de 1921 yılında Askeri *Fabrikalar Umum Müdürlüğü* teşkil edilmiştir.⁶ Milli Mücadele'yi başaran ve

⁴ Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Altında Bir Tetkik*, 2. Baskı, Ankara, TTK Yayınları, 1994, s. 62; Memduh Yaşa, *Cumhuriyet Dönemi Türk Ekonomisi 1923-1978*, İstanbul, Akbank Kültür Yayını, 1980, s. 179.

⁵ Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, *Tarih IV*, İstanbul, Türkiye Cumhuriyeti, Maarif Vekâleti Yayınları, 1931, s. 287.

⁶ Milli Mücadele Döneminde Anadolu'da İmalat-ı Harbiye yolunda yapılan çalışmalar hakkında ayrıntılı bilgi almak için Bkz.: Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam, Mustafa Kemal 1919-1922*, Cilt: 2, 10. Basım, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1986, s. 438-441; Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1990, s. 505-507; Aynur Önder, *Türk Savunma Sanayiinde Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumunun Yeri*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2005, s. 43-48; Askeri fabrikalarla ilgili 21.04. 1337 tarih ve 111 Sayılı Kanunun ayrıntıları için Bkz.: **TBMM, Kanunlar Dergisi**, Dönem: 1, Cilt. 1, 21 Nisan 1921, s. 119; **Resmi Gazete**, Sayı No:13, 2 Mayıs 1337; Ayrıca askeri fabrikaların 1923 yılı bütçesine tahsis edilen ödeneğiyle ilgili 402 Sayılı Kanun ve kurumun 1924 yılı 456 Sayılı Mülhak Bütçe Kanunu için Bkz.: **TBMM, Kanunlar Dergisi**, Dönem: 2, Cilt: 2, 28 Ocak 1340, s. 193-194; **TBMM, Kanunlar Dergisi**, Dönem: 2, Cilt: 2, 30 Mart 1340, s. 298-301.

düşmanı Anadolu'dan atan önemli kadrolar, savunma sanayiini ülke kalkınmasının önemli bir faktörü olarak değerlendirdiklerinden Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı kapsamında sanayileşmenin dolayısıyla da savunma sanayiinin devlet eliyle geliştirilmesine ön ayak olmuşlardır.⁷ Bu yüzden İlk Beş Yıllık Sanayi Planı'nda, hammaddesi Türkiye'de bulunan ya da o anda bulunmasa bile ileride bulunması mümkün hale getirebilecek tüketim mallarını imal edecek sanayi ile ihraç mallarını işleyip değerlendirecek sanayiye öncelik tanınmıştır.⁸ Ayrıca savunma sanayiinin geliştirilmesi için Kırıkkale'de entegre silah fabrikalarının kurulması yönünde ilk adım İzmir'de toplanan I. İktisat Kongresi'nde yapılan çalışmalar esnasında atılmıştır.⁹ Bu çalışmaların semeresi olarak 1924 yılında Ankara'da hafif silah ve top tamir atölyeleri, fişek ve marangoz fabrikası, 1928'de Kırıkkale'de pirinç ve elektrik makineleri fabrikaları, 1929'da Kırıkkale'de mühimmat fabrikası, 1930'de Ankara'da Kayaş Kapsül Fabrikası, 1931'de yine Kırıkkale'de çelik fabrikası, 1935'de Ankara'da Mamak Gaz Maske Fabrikası ve 1936'da Kırıkkale'de barut, tüfek ve top fabrikaları sırayla işletmeye açılmıştır. Faaliyete geçirilen bu fabrikalarla MKEK'nin çekirdeği oluşturulmuştur.¹⁰

⁷ Vedat Eldem, **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomisi**, Ankara, TTK Yayınları, 1994, s. 174; Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2005**, 10. Basım, Ankara, İmge Yayınları, 2006, s. 39-40; Sanayileşme nedir? sorusunun cevabı için Bkz.: Özlem Özgür, **100 Soruda Sanayileşme ve Türkiye**, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1976, s. 10-13; Bu dönemde sanayileşme alanında yapılan geniş çalışmalar için Bkz.: Arnold J. Toynbee, **Türkiye**, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1971, s. 248-251; Gülten Kazgan, **Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009, s. 56; Stanford J. Shaw; Ezel Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, Cilt: 2, İstanbul, 1983, s. 461-465; Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni**, Cilt: 1, 5. Basım, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1971, s. 250-255.

⁸ Ayşe Afetinan, **Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı 1933**, Ankara, TTK Yayınları, 1972, s. 16; Reşat Aktan, **Türkiye İktisadı**, Cilt: 1, Ankara, Ayyıldız Matbaası, 1968, s. 34.

⁹ Kongrede sanayi grubunun iktisat esasları için Bkz.: Ayşe Afetinan, **İzmir İktisat Kongresi**, Ankara, TTK Yayınları, 1989, s. 48-50; Kazım Karabekir, **İktisat Esaslarımız, Hatıra ve Zabıtlarıyla 1923 İzmir İktisat Kongresi**, (Yayına Hazırlayan, Orhan Hülalü; Ömer Hakan Özalp), İstanbul, Emre Yayınları, 2001, s. 87-92; A. Gündüz Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi, Haberler, Belgeler, Yorumlar**, Ankara, Ankara Üniversitesi S.B.F. Yayınları, 1981, s. 426-429.

¹⁰ <http://www.mkek.gov.tr/tr/Icerik.aspx?ID=51>, Erişim Tarihi: 12.11.2016;

Her tür silah ve patlayıcıların yapılmasının devlet tekeline bırakılması ve bu görev ve sorumluluğun askeri fabrikalara verilmesi ile ilgili 23 Mayıs 1934 tarih ve 2441 Sayılı *Barut ve Patlayıcı Maddelerle Av Malzemesi, Fişek ve Revolver İhissarı Kanunu* için Bkz.: **TBMM, Kanunlar Dergisi**, Dönem: 4, Cilt: 13, 23 Mayıs 1934, s. 289-290; **Resmi Ga-**

Askeri fabrikalar gittikçe gelişerek bir taraftan Türk ordusuna yeter miktarda silah ve cephane sağlarken öbür yandan İkinci Dünya Savaşı içerisinde yedek parça sıkıntısı bulunan Demiryolları, Denizyolları ve Sümerbank gibi kuruluşlara yedek parça imal ederek bu kurumlarda ortaya çıkabilecek sıkıntıyı giderme yoluna gitmiştir. Fabrikaların yaptığı en önemli faaliyetlerden biri de, Sümerbank'ın Hereke Fabrikası için ihtiyaç duyulan, son teknolojiye sahip 50 adet dokuma tezgâhı imal ederek bu alanda bir yeniliğe adım atması olmuştur. Çoğunluğu Ankara ve Kırıkkale'de bulunan 17 üniteden müteşekkil askeri fabrikaların, ülkenin harp sanayiinin yanı sıra piyasa ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik girişimlere de yer vermesi dönemin yaşanan en önemli gelişmeleri arasındadır.¹¹

2. MKEK'nin Kuruluşu ve Görevleri

Türkiye'nin savunma sanayiinin önemli unsurlarından olan askeri fabrikalarda yaşanan gelişmelerden biri de 1950 yılı başlarında bu kuruluşların bir iktisadi devlet teşekkülü haline getirilmesidir. Askeri Fabrikalar Umum Müdürlüğü'nün, Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu adı altında iktisadi devlet teşekkülü haline dönüştürülmesi ve İşletmeler Bakanlığına bağlanması 8 Mart 1950 tarih ve 5591 Sayılı *Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu Kanunu* ile yürürlüğe

zete, Sayı No: 2711, 27 Mayıs 1934; Tevfik Çavdar, *Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960*, Ankara, İmge Yayınları, 2003, s. 250; *1291 Sayılı Askeri Fabrikalar Müdüriyet-i Umumiyesinin 1340, 1924 Sene-i Maliyesi Hesabı Katî Kanunu* için ayrıca Bkz.: **TBMM, Kanunlar Dergisi**, Dönem: 3, Cilt: 6, 24 Mayıs 1928, s. 265-266; **Resmi Gazete**, Sayı No: 900, 28 Mayıs 1928; 2013 Sayılı *Askeri Fabrikalar Umum Müdürlüğüne Mütedavil Sermaye Verilmesine Dair Kanun*'un ayrıntıları için Bkz.: **TBMM, Kanunlar Dergisi**, Dönem: 4, Cilt: 11, 18 Haziran 1932, s. 556; **Resmi Gazete**, Sayı No: 2132, 23 Haziran 1932.

¹¹ Aslan Tufan Yazman, "Askeri Fabrikaların Devlet Teşekkülü Haline Getirilmesindeki Sebepler Hakkındaki Düşünceler", **İktisadi Yürüyüş**, Cilt: 11, Sayı: 247, Yıl: 11, 21 Nisan 1950, s. 1; Askeri Fabrikalardan Mamak Gaz Maske Fabrikasının 14 Temmuz 1943 tarih ve 4466 Sayılı Kanunla Milli Müdafaa Vekâletine devri hakkında bilgi almak için Bkz.: **TBMM, Kanunlar Dergisi**, Dönem: 7, Cilt: 25, 14 Temmuz 1943, s. 641-642; **Resmi Gazete**, Sayı No: 5460, 20 Temmuz 1943; Yine 672 Sayılı Askeri Fabrikalarına Ait Mevaddı İnhisariyenin Maliye Vekaletine Devri Hakkındaki Kanun için Bkz.: **TBMM, Kanunlar Dergisi**, Dönem: 2, Cilt: 4, 28 Kasım 1341, s. 16; **Resmi Gazete**, Sayı No: 240, 9 Aralık 1341; Ekonomi Bakanlığınca hazırlanan ve beş yılda uygulanması tasarlanan yeni sanayi kalkınma planında makine endüstrisine önem verilirken ilk defa Ankara ve çevresinde her türlü büyüklükte motor yapabilecek bir fabrikanın kurulması düşünülmüş ve tesisin ihtiyaç duyduğu makine ve teçhizatın ABD ve İngiltere'den satın alınması kararlaştırılmıştır. Ziya Tataç, "Olaylara Bakış, Sanayi Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, Sayı: 31, Yıl: 4, Ocak 1946, s. 27.

girmiştir.¹² 3460 Sayılı *Sermayesinin Tamamı Devlet Tarafından Verilmek Suretiyle Kurulan İktisadi Teşekküllerin Teşkilatı ve İdare ve Murakabeleri Hakkındaki Kanun*'a tabi ve tüzel kişiliğe haiz olmak üzere kurulan MKEK'nin sermayesi 400 milyon lira olarak belirlenirken, bu kuruma yurt içi ve yurt dışında şubeler açarak temsilci bulundurabilme yetkisi verilmiştir.¹³ 5591 Sayılı Kanun'un 27. maddesi gereğince adı geçen kanunun geçici dördüncü maddesi hükmü yayın tarihinden itibaren, diğer hükümleri 31 Mart 1950 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Kurumun başlıca görevleri şunlardır:¹⁴

a) Her çeşit silâh, mühimmat ve patlayıcı maddelerle askerî ihtiyaçlara yarayan alet, araç, makine, tesis, eşya, levazım ve yedek parçaları imal ederek seri halde tamirlerini yapmak;

b) Tesislerinin karşılayabileceği ölçüde sivil halkın her çeşit imalât ve tamir ihtiyacını gidermek;

c) 4374 Sayılı Kanunun birinci maddesinde yazılı tekel maddelerini imal etmek;¹⁵

d) (a, b, c) fıkralarında yer alan işleri yürütmek üzere gerekli her türlü tesisleri kurmak ve mevcutlarını da genişleterek düzenlemek;

e) (a) ve (b) fıkralarında yazılı maddelerin ticaretini gerçekleştirmek;

MKEK, yukardaki fıkraların dışında kendi alanı ile ilgili bir takım etkinlikleri de yerine getirebilmeye çalışmıştır.

5591 Sayılı Kanunla teşkil edilen MKEK, Milli Savunma Bakanlığının bütün askeri ihtiyaçlarını temin etmeye yetkili kılındığından,

¹² **TBMM, Kanunlar Dergisi**, Dönem: 8, Cilt: 32, 8 Mart 1950, s. 1174; **Resmi Gazete**, Sayı No: 7457, 15 Mart 1950; 5591 Sayılı Kanunun TBMM'deki görüşmeleri için Bkz.: **TBMM, Tutanak Dergisi**, Dönem: 8, Toplantı: 4, Cilt: 25, 61. Birleşim, 08.03.1950, s. 249-259.

¹³ Halûk Cillov, **Türkiye Ekonomisi**, 2. Basım, İstanbul, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, 1965, s. 311; Halûk Cillov, **Türkiye Ekonomisi Bünyesi**, İstanbul, Özel İktisadi ve Ticari Yüksek Okulu Yayınları, 1967, s. 218; 3460 Sayılı Kanunun ayrıntıları için Bkz.: **TBMM, Kanunlar Dergisi**, Dönem: 5, Cilt: 18, 17 Haziran 1938, s. 879-888; **Resmi Gazete**, Sayı No: 3950, 4 Temmuz 1938.

¹⁴ **TBMM, Kanunlar Dergisi**, Dönem: 8, Cilt: 32, 8 Mart 1950, s. 1174; **Resmi Gazete**, Sayı No: 7457, 15 Mart 1950.

¹⁵ 4374 Sayılı *Barut ve Patlayıcı Maddeler, Silah ve Teferruatı İnhisarı Hakkında Kanun*'un ayrıntıları için Bkz.: **TBMM, Kanunlar Dergisi**, Dönem: 6, Cilt: 24, 14 Ocak 1943, s. 212-219; **Resmi Gazete**; Sayı No: 5310, 21 Ocak 1943.

tesislerini bakanlıktan alacağı siparişleri karşılayacak kapasitede buldurmak zorunda kalmıştır. Bakanlıkça, kuruma verilen siparişler için 2490 Sayılı *Artırma Eksiltme ve İhale Kanunu* hükümleri uygulanmaz iken, 1050 Sayılı *Muhasebe-i Umumiye Kanunu*'nun 83. maddesine göre, teminat aranmadan sipariş bedelinin en az % 50'si oranında adı geçen bakanlık tarafından avans verilir. Milli Savunma Bakanlığı bakım ve muhafaza giderlerini kendi bütçesinden karşılamak üzere kuruma ayrıca, harp ihtiyatı stokları da yaptırabilir.¹⁶

5591 Sayılı *Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu Kanunu*'nda personelle ilgili hükümler de yer almıştır. MKEK'de istihdam edilmek istenen askeri personele yedek kadrolarda sivil olarak görev yapabilme, sivil olarak çalışmak istemeyen personele ise Milli Savunma Bakanlığı kadrolarında görev yapabilme uygulaması getirilmiştir.¹⁷

MKEK'de yapılan yeni düzenleme ile bir yandan personel istihdamına önem verilirken öbür yandan ülkenin en önemli askeri tesisleri bu müessese bünyesine intikal ettirilmiştir. Kuruma intikal eden fabrikalar, Kırıkkale'deki fabrika ve tesislerle diğer bütün binalar; Elmadağ Barut ve Patlayıcı Maddeler Fabrikaları; Ankara Fişek Fabrikası; Ankara Silâh Fabrikası; Ankara Marangoz Fabrikası; Mamak Gaz ve Maske Fabrikası; Kayaş Kapsül Fabrikası ve Mermi İmlâhanesi; Bakırköy Barut Fabrikası ile Silâhtarağa Av Fişegi Fabrikasıdır. Bu fabrikalarla birlikte Askeri Fabrikalar Genel Müdürlüğü ve grup müdürlüklerinin bütün taşınır, taşınmaz varlıkları, alacak ve borçları, 2013 ve 2236 sayılı yapılan yasal düzenlemeler gereği işletilmekte olan döner sermayelerle bunlardan meydana gelen alacak, borç, çeşitli kanun, tüzük ile askeri fabrikalara tanınmış olan bütün hak ve yetkileri MKEK'ye intikal etmiştir.¹⁸ Böylece kurum,

¹⁶ **TBMM, Kanunlar Dergisi**, Dönem: 8, Cilt: 32, 8 Mart 1950, s. 1174-1175; **Resmi Gazete**, Sayı No: 7457, 15 Mart 1950; 2490 Sayılı *Artırma, Eksiltme ve İhale Kanunu* ile 1050 Sayılı *Muhasebe-i Umumiye Kanunu*'nun ayrıntıları için Bkz.: **TBMM, Kanunlar Dergisi**, Dönem: 4, Cilt: 13, 2 Haziran 1934, s. 706-722; **Resmi Gazete**, Sayı No: 2723, 10. Haziran 1934; **TBMM, Kanunlar Dergisi**, Dönem: 2, Cilt: 5, 26 Mayıs 1927, s. 248-265; **Resmi Gazete**, Sayı No: 607, 14 Haziran 1927.

¹⁷ Ziya Tataç, "Olaylara Bakış, Mart 1950, Sanayi Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, Sayı: 82, Yıl: 8, Nisan 1950, s. 84; MKEK'nin bazı görevlerinin uzmanlık yeri olarak kabulü hakkındaki 18 Nisan 1950 tarih ve 3/11094 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı için Bkz.: **BCA**, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 122-Dosya No: 35-Sıra No: 13.

¹⁸ **TBMM, Kanunlar Dergisi**, Dönem: 8, Cilt: 32, 8 Mart 1950, s. 1177-1178; **Resmi Ga-**

12 milyon liralık sabit kıymet, 19 milyon liralık malzeme ve 2 milyon liralık nakit para devir almıştır. Buna karşın ödeme zorunluluğu bulunan para miktarı 4 milyon liranın biraz üzerinde seyrederken ödenmiş sermayesi 33 milyon lira civarında kalmıştır.¹⁹

3. MKEK'nin Üretim Faaliyetleri (1950-1960)

Ülkenin savunma sanayii için üretim yapan MKEK, bir yandan Karabük Demir ve Çelik Fabrikası (KDÇF) ile teşriki mesaiye girişirken öbür yandan devletin diğer kurumlarının ihtiyaç duyduğu malzemeleri imal etmiştir. I. Menderes Hükümeti'nin 22 Mayıs 1950 tarihinden 9 Mart 1951 tarihine kadar görev yapan İşletmeler Bakanı Muhlis Ete'nin, iktisadi devlet teşekkülleri ve bunların çalışmaları hakkında basına verdiği bilgiye göre, MKEK ilk olarak KDÇF ile malzeme tedariki bakımından sıkı bir işbirliğine girmiştir. Bu iki kurum ülkede normal ve özel vasıflı çelik imali bakımından birbirini tamamlayan bir hüviyet taşır. MKEK ayrıca Devlet Demiryolları, Karayolları, Denizyolları ve Petrol Ofisi ile temasa geçerek bu kurumların ihtiyaç duyduğu çelik, malzeme ve tesislerin imali için çalışmalara başlamıştır. Ülkenin milli savunması uğrunda silah ve malzeme imal eden MKEK, son yıllarda asker iskânına uygun bir parti baraka siparişi alırken, dış ülkelere de aynı konuda sipariş kabulü için temas ve görüşmelere girişmiştir. MKEK, mevcut imkânlarını da kullanarak ülkede yeni ve büyük bir üretim alanı olan tarım aletlerinin imali için çalışma başlatmıştır. Bu amaçla İşletmeler ve Tarım Bakanlığı ile Türk Hava Kurumu uzmanlarından müteşekkil bir komisyon ülkede kullanılan her türlü tarım alet ve makinelerinin

zete, Sayı No: 7457, 15 Mart 1950; Ziya Tataç, "Olaylara Bakış, Mart 1950, Sanayi Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, Sayı: 82, Yıl: 8, Nisan 1950, s. 83-84; 2013 Sayılı *Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğüne Mütedavil Sermaye Verilmesine Dair Kanun* ile 2236 Sayılı *Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğüne Mütedavil Sermaye Verilmesine Dair 2013 Numaralı Kanuna Müzeyyel Kanun* ayrıntıları için Bkz.: **TBMM, Kanunlar Dergisi**, Dönem: 4, Cilt: 11, 18 Haziran 1932, s. 556; **Resmi Gazete** Sayı No: 2132, 23 Haziran 1932; **TBMM, Kanunlar Dergisi**, Dönem: 4, Cilt: 12, 28 Mayıs 1933, s. 701-702; **Resmi Gazete**, Sayı No: 2419, 5 Haziran 1933; Ayrıca 2236 Sayılı Kanun tasarısı için Bkz.: Bilsay Kuruç, **Belgelerle Türkiye İktisat Politikaları 1933-1935**, 2. Cilt, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1993, s. 431-432.

¹⁹ **TBMM, Zabıt Ceridesi**, 1954 Yılı Masraf Bütçeleri, Dönem: 9, Toplantı: 4, Cilt: 28, 18.02.1954, s. 434-435; 5591 Sayılı MKEK Kanununun 23. Maddesi ile 24 maddesinin a fıkrasının son bendi 12 Temmuz 1950 tarih ve 5675 Sayılı Kanunla yürürlükten kaldırılmıştır. **TBMM, Kanunlar Dergisi**, Dönem: 9, Cilt: 33, 12 Temmuz 1950, s. 16; **Resmi Gazete**, Sayı No: 7562, 21 Temmuz 1950.

cins ve sayılarını, bunlardan ihtiyaç duyulacakların MKEK tesislerinde üretilbileceğini tespit etmiştir. Komisyonun belirlediği döviz ödenmek suretiyle alınacak tarım aletleri ve makinelerinin maliyeti yılda 35 milyon lirayı aşmıştır. Bu yüzden bu makine ve aletlerin bir kısmının Türkiye’de yerli malzeme kullanılarak Türk mühendis ve işçileri tarafından imal edilmesinin sağlanacak olması, milli sanayi ve ülke ekonomisinin gelişmesine katkı sağlaması bakımından önemlidir.²⁰

MKEK Genel Müdürü’nün, fabrikaların faaliyetleri hakkında Zafer gazetesine verdiği bilgiye göre, hizmete başladığı günden itibaren 1/3 kapasite ile çalışan ve 7 bin işçiyi istihdam eden fabrikalar Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve İşletmeler Bakanı Muhlis Ete’nin tasvip ve emirleriyle yeni imkânlarla kavuşmuştur. Fabrikanın asli görevi savaş malzemesi üretmek olduğu için, Milli Savunma Bakanlığı önemli miktarda harp malzemesi siparişi vermiştir. Ancak traktör de dâhil olmak üzere ülke tarımında kullanılan birçok makine ve aletleri de kurum tarafından üretilirken bilhassa Şeker Şirketleri toprağı ekim çalışmalarında kullanılan mibzer gibi tarım aletlerini MKEK’nin imal etmesi yolunda talepte bulunmuştur. Yapılan bu üretim faaliyetleri sayesinde her yıl 37-38 milyon liralık bir dövizin ülke ekonomisine kazandırılması sağlanmıştır. Bunun yanı sıra ülkenin kömür ocaklarında yaygın olarak kullanılan ahşap direk malzemelerinin orman varlığını gittikçe azaltması ve ithalatının da ekonomiye 40-50 milyon liralık bir mâlî yük oluşturması, bu direklerin kurum fabrikalarında çelik olarak imal edilmesini zorunlu hale getirdiğinden 8 bin maden direğinin fabrika atölyelerinde üretilmesine karar verilmiştir.²¹

MKEK ayrıca marangoz fabrikasında 20, 35, 55 metrekare alan üzerinde 2,3 ve 4 odadan müteşekkil, 1.500, 3.300 ve 5.000 lira arasında değişen fiyatlarda seri ev imaline başlamıştır. Bu evler ara-

²⁰ “Muhtelif İşletmelerimiz Hakkında İşletmeler Bakanının Beyanati”, **İktisadi Yürüyüş**, Cilt: 12, Sayı: 265, Yıl: 12, 15 Ocak 1951, s. 23; Muhlis Ete, “İktisadi Devlet Teşekküllerimizin Çalışmaları”, **Türk Ekonomisi**, Sayı: 92, Yıl: 9, Şubat 1951, s. 42-43.

²¹ Ziya Tataç, “Olaylara Bakış, Ocak 1951, Sanayi Ekonomisi”, **Türk Ekonomisi**, Sayı: 92, Yıl: 9, Şubat 1951, s. 55; MKEK’nin kurumsallaşmasında önemli katkıları olan DP iktidarının 14 Mayıs 1950’de iktidara gelmesi ile ilgili basında yer alan haberler için Bkz.: **Cumhuriyet**, 16 Mayıs 1950, Sayı No: 9256; **Zafer**, 17 Mayıs 1950, Sayı No: 381; **Mücadele**, 18 Mayıs 1950, Sayı No: 136.

sında Tarım Bakanlığının göçmen tipi, Çalışma Bakanlığının işçi tipi, İşletmeler Bakanlığının halk tipi evleri çok rağbet görmüştür. Kuruma bağlı fabrikalarda Türk malı dikiş makineleri ile yerli gaz sobaları da imal edilmeye başlanmıştır.²²

Yaptığı üretim ve istihdam ettiği personelle ülkenin kalkınma programında kendine önemli görevler verilen MKEK, bir yıllık faaliyeti süresinde milli savunma siparişleri hariç dokuz milyon lirayı aşan bir malzeme imal ederek bu alanda başarı kazanmıştır.²³ 1951 yılının üretim programında 8 milyon lira tutarında tarım aletleri imalatı da yer aldığından toplam siparişler 20 milyon lirayı bulmuştur. MKEK'nin başına Genel Müdür olarak, Almanya'da mühendislik eğitimi almış harp araçları imalatı, işletmecilik, ticaret, organizasyon ve satın alma alanlarında deneyimli bir yüksek mühendis olan Celal İmre, 8 Şubat 1951 tarihinde vekâleten, 20 Mart 1951 tarihinde de asaleten atanmıştır. Celal İmre'nin iki genel müdür yardımcısından biri, teknik alanda çalışan yüksek mühendis Melih Barutçuoğlu, diğeri ise ticari işletmecilik alanında yetkili Nazım Şuçorandır. Kuruma, ayrıca idare meclisinde görev yapan tecrübeli sanayicilerin yanı sıra Avrupa ve ABD'de ihtisas yapmış teknik elemanlar da kazandırılmaya çalışılmıştır.²⁴

MKEK, bu yönetici, teknik eleman ve uzmanların çalışmaları sayesinde halk tipi ekonomik ev mobilyalarının yanı sıra dokuma ve her alanda ürünler imal etmiştir. Fabrikanın imal ettiği başlıca ürünler arasında yay, dişli, demir maden direği, ilaç püskürtme aleti, su süzgeci, polis copu, kapsül, dinamit, av fişegi, av barutu, av saçması, av tüfeği ve tabanca yer alır. Ayrıca çelik, bakır, pirinç, alüminyum malzemeleri, boru, tel, madeni levha ve demiryolu rayları da fabrikaların mamulleri arasında bulunur. MKEK'nin ürettiği daha birçok türde ürünler vardır. Bunlar, pancar mibzeri, pulluk demiri, disk, pamuk ve pancar üretiminde kullanılan sopa, pancar belı, yaba, tırmık,

²² Ziya Tataç, "Olaylara Bakış, Ocak 1951, Sanayi Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, Sayı: 92, Yıl: 9, Şubat 1951, s. 55.

²³ MKEK ve fabrikalarında görevli er durumundaki 538 kişinin askerliğinin ertelenmesi için 08.04.1952 tarih ve 3/14833 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı için Bkz.: **BCA**, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 128-Dosya No: 31-Sıra No: 4.

²⁴ Aslan Tufan Yazman, "400 Milyon Sermaye İle Kurulan Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu Nasıl Çalışıyor? Neler İmal Ediyor?", **İktisadi Yürüyüş**, Cilt: 12, Sayı: 279-280, Yıl: 12, 18 Ağustos 1951, s. 24-25; **İktisadi Yürüyüş**, Cilt: 12, Sayı: 272, Yıl: 12, 30 Nisan 1951, s. 19.

duster, helezon yay, avadanlık, dişli, vida, çıkrık, çözümlü dolabı, yemek masası, sandalye, koltuk, etajer, polis gaz tabancası, köstebek ve kör fare tabancası, toz ve endüstri maskesi ve su süzgecinin yanı sıra kimya sanayiinde kullanılan sülfürik asit, sodyum sülfat gibi birçok imalat ürünleridir.²⁵

MKEK, bir yandan birçok türde ürünü imal ederek ekonomiye kazandırırken, öte yandan Bakanlar Kurulu tarafından Türkiye’de silah ve mühimmat üreten özel sanayi kuruluşlarının kontrolünün temin edilmesi amacıyla bunların tespiti yapılarak gerekli zamanlarda kontrol ve takibi gerçekleştirilmiştir.²⁶

MKEK Genel Müdürü Celal İmre, teşkilatının faaliyetleri hakkında basına verdiği demeçte kurumun sipariş rakamları üzerinde durmuştur. Bu rakamlara göre Tekel İdaresi’nden 1950 yılında 4.188.452, 1951’de 3.896.424 liralık sipariş alınmış iken, 1952 yılında bu rakam 5.058.664 liraya ulaşmıştır. Ayrıca diğer iktisadi devlet teşekküllerine ve piyasaya 1950 yılında 2.845.750 lira, 1951 yılında ise 4.643.959 lira tutarında üretim yapılırken bu rakam, 1952 yılı iş programında 35.638.244 lira olarak planlanmıştır. MKEK, orta halli çiftçiyi teçhiz programı kapsamında Zirai Donatım Kurumu ile işbirliğine giderek 10 bin adet mibzer ve kültivatör imaline başlamıştır. Kurum, fabrikalarında bir yandan pamuk çırçır makineleri ve pamuk mibzerleri imal ederken öbür yandan Etibank’ın Sarıyar Barajı inşaatında yabancı firmalarla rekabete girerek 1 milyon lira tutarında demir siparişi almıştır. Bunun yanı sıra, Türk Hava Kurumu’ndan da uçak motoru ve gövdesi imal etmek üzere kurulan fabrikayı devir almıştır. İlerleyen süreçte uçak motor fabrikasını esas kuruluş amacı doğrultusunda işletmeyi planlayan MKEK yetkilileri, mevcut haliyle tarım aletleri, yol makineleri, motopomplar, motorlu araçlar ve yedeklerini imal etmek için bu fabrikadan yararlanma yoluna gitmiştir. MKEK, malzeme satın alınması konusunda da Marshall Planı’n-

²⁵ **TBMM, Zabıt Ceridesi**, 1960 Yılı Muvazene-i Umumiye Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası, Dönem: 11, Toplantı: 3, Cilt: 12, Ankara, TBMM Matbaası, 1960, s. 30; Aslan Tufan Yazman, “400 Milyon Sermaye İle Kurulan Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu Nasıl Çalışıyor? Neler İmal Ediyor?”, **İktisadi Yürüyüş**, Cilt: 12, Sayı: 279-280, Yıl: 12, 18 Ağustos 1951, s. 25-26; TC Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, **50 Yılda Türk Sanayii**, Ankara, Mars Matbaası, 1973, s. 32.

²⁶ Ziya Tataç, “Olaylara Bakış, Nisan 1951, Sanayi Ekonomisi”, **Türk Ekonomisi**, Sayı: 96, Yıl: 9, Haziran 1951, s. 187.

dan sınırlı olarak faydalanmıştır.²⁷

MKEK fabrikalarında bir yandan tarım aletlerinin yanı sıra fındık kırma makineleri de üretilmeye başlanırken diğer yandan kurumun Ankara fabrikasında imal edilen av tüfekleri 1953 yılı içerisinde piyasaya sürülmüştür. Ayrıca tarım aletlerinden olan disk harrowlar'ın üretilmesi için yapılan çalışmalarda da epey mesafe kat edilmiştir. Kurum imal ettiği bu mamullerden dolayı ülkede 1953 yılı itibariyle 35 milyon liralık bir döviz tasarrufu sağlamıştır.²⁸

Kurum, uçak motor fabrikasında kuruluş amacına uygun olarak hava kuvvetleri için eğitim uçakları imalatına başladığından 1954 yılı içerisinde ilk parti uçaklardan 100 adet üretilip teslimatının yapılması kararlaştırılmıştır. Ayrıca Türk köylüsünün zirai kalkınmasına hizmet etmek amacıyla kurum fabrikalarında imal edilen hububat mibzerlerinin 7 binincisi 1953 yılının Aralık ayı içerisinde silah fabrikasında yapılan bir törenle hizmete girmiştir. Marshall Yardımı'ndan karşılanan ödenekle kuruma verilen bu siparişler, küçük çiftçiyi modern tarım aletleriyle donatmayı amaçlamıştır.²⁹

MKEK, üretim faaliyetlerini artırmasının yanı sıra fabrikalarına ilave üniteler ekleyerek imalat miktarını daha da yükseltmeye çalışmıştır. Kırıkkale'de Mermi Fabrikası'nın ilave ünitesi bunlardan biridir. Yeni ünitenin inşa edileceği alanda temel atma törenine katı-

²⁷ Ziya Tataç, "Olaylara Bakış, Ağustos 1952, Sanayi Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, Sayı: 111, Yıl: 10, Eylül 1952, s. 284; MKEK, Sümerbank, Etibank, MTA Enstitüsü kurumları ile Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketine bağlı işletmelerde kullanılmakta olan motorlu ve motorsuz taşıma araçlarına milli savunma ödevi uygulanmaması hakkındaki 8 Nisan 1952 tarih ve 3/14837 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı için Bkz.: **BCA**, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 128-Dosya No: 31-Sıra No: 8.

²⁸ Ziya Tataç, "Olaylara Bakış, Kasım 1953, Sanayi Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, Sayı: 127, Yıl: 12, Ocak 1954, s. 29; 5591 Sayılı MKEK Kanununun 10. maddesinin b fıkrası 20 Temmuz 1953 tarih ve 6179 Sayılı Kanunla değiştirilmiştir. **TBMM, Kanunlar Dergisi**, Dönem: 9, Cilt: 35, 20 Temmuz 1953, s. 992; **Resmi Gazete**, Sayı No: 8467, 25 Temmuz 1953.

²⁹ **Aynı Tarihi**, Sayı No: 241, Yıl: Aralık 1953, s. 3; **BCA**, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 80-Dosya No: 508-Sıra No: 9; 1951-1952 döneminde direkt ve indirekt yardımlardan 70 milyon dolar olarak Türkiye'ye yapılan dış yardımların 2 milyon doları direkt, 2 milyon 500 bin doları indirekt olmak üzere toplamda 4 milyon 500 bin doları MKEK'ye tahsis edilmiştir. **TBMM, Tutanak Dergisi**, 1953 Yılı Gider Bütçeleri, Dönem: 9, Toplantı: 3, Cilt: 20, 16.02.1953, s. 236; 1952-1953 döneminde Marshall Yardımından MKEK'ye ayrılan ödenek miktarı 3.597.000 dolar olmuştur. DP (Demokrat Parti), **Kalkınan Türkiye**, Ankara, Desen Matbaası, 1954, s. 128.

larak bir konuşma yapan II. Menderes Hükümeti'nin 18 Eylül 1952 tarihinden 17 Mayıs 1954 tarihine kadar görev yapan İkinci İşletmeler Bakanı Sıtkı Yırcalı, konuşmasının bir bölümünde MKEK'nin bu yeni tesisinin büyük bir istikbale mazhar olacağını, memleketin her alanda ihtiyaç duyduğu makine ve parçalarını yapabilmek için ortaya çıkan imkânların verimli bir şekilde değerlendirileceğini söylemiştir.³⁰

Hükümet yetkilileri bir taraftan MKEK fabrikalarına üniteler ilave ederken, öbür taraftan yeni tesislerin temelini atarak bu alanda kurumun daha da büyümesine çaba sarf etmiştir. Atatürk Orman Çiftliği civarında tesisi kararlaştırılan ve makine ve teçhizatı Amerikan askeri yardımıyla temin edilen yeni fişek fabrikasının toprak hafriyatı çalışması 1954 yılının Mayıs ayı içerisinde yapılan bir törenle başlamıştır. Törene Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes, milletvekilleri, askeri yetkililer ve diplomatlar katılmıştır. Kurulacak bu fişek fabrikasında hafif silahlar ile ağır makineli tüfeklerde kullanılan izli ve çelik çekirdekli mermilerin imali sağlanacaktır. Fabrikanın üretimi 7,62 ve 12,7 mm çapa göre projelendirilirken, yerleşkesinde 375 dekar arazi üzerine dağılmış çeşitli bina ve tesisler bulunur. Fabrikanın faaliyete geçmesi ile yıllardan beri orduya hizmet eden hipodrom civarındaki fişek fabrikasının idare ve işletme elemanları bu fabrikada görev alacaktır. 37 milyon liraya mal olacağı hesaplanan fabrikanın 22 milyon lira tutarında tezgâh ve teçhizat ihtiyacı ABD tarafından temin edilmiştir.³¹

MKEK, şeker üretiminde pancar tarımı için gerekli alet ve makineleri de yaparak köylünün hizmetine sunmuştur. Şeker Şirketi'nin yetkilileri, mevcut şeker fabrikalarının pancar üretiminde kullanılan gerekli aletlerinin kurum fabrikalarında imalinin uygun olacağını göz önüne getirerek 12 milyon 770 bin liralık bir sipariş vermiştir. Bu siparişler için gerekli malzemenin Kırıkkale Çelik Fabrikası ile

³⁰ Ziya Tataç, "Olaylara Bakış, Ocak 1954", **Türk Ekonomisi**, Sayı: 129, Yıl: 12, Mart 1954, s. 93; Askeri fabrikalar tekaüt ve muavenet sandığı ile ilgili 6096, 6302 ve 6778 sayılı kanunların ayrıntıları için Bkz.: **TBMM, Kanunlar Dergisi**, Dönem: 9, Cilt: 35, 2 Temmuz 1953, s. 746-747; **Resmi Gazete**, Sayı No: 8453, 9 Temmuz 1953; **TBMM, Kanunlar Dergisi**, Dönem: 9, Cilt: 36, 2 Mart 1954, s. 669; **Resmi Gazete**, Sayı No: 8652, 8 Mart 1954; **TBMM, Kanunlar Dergisi**, Dönem: 10, Cilt: 38, 9 Temmuz 1956, s. 1081; **Resmi Gazete**, Sayı No: 9358, 14 Temmuz 1956.

³¹ **Aydın Tarihi**, Sayı No: 258, Yıl: Mayıs 1955, s. 19.

Karabük Demir ve Çelik Fabrikası'ndan temin edilmesi yoluna gidilmiştir. 1955 yılı başına kadar hazırlanmış 10 bin adet tırmık ile 435 adet dörtlü pancar mibzerinden 135 adedi Akhisar, Soma, Susurluk, Bandırma, Balıkesir, Burdur, Egridir, Kırkağaç ve Keçiözü'ya sevk edilmiştir.³²

Bu sıralarda MKEK tarafından imaline başlanan eğitim uçaklarının yavaş yavaş hizmete girdiği görülür. Kurum yetkilileri, Türk işçisinin emeği ile meydana getirilen bu *Uğur Tipi Uçaklardan* üç adedini hibe etmek amacıyla Etimesgut Askeri Havaalanında III. Menderes Hükümeti'nin 17 Mayıs 1954 tarihinden 15 Nisan 1955 tarihine kadar görev yapan Dış İşleri Bakanı Fuat Köprülü'nün katıldığı bir törenle 1955 yılının Mart ayı içerisinde Ürdün Elçisi'ne teslim etmiştir. Bu yolda faaliyetlerini sürdüren MKEK, Hava Kuvvetleri Komutanlığının eğitim uçakları ihtiyacını karşılamak için aldığı siparişlerden ilk parti olarak yedi adet Uğur Tipi Uçağı, 1955 yılının Mart ayının sonlarına doğru adı geçen komutanlığa teslim etmiştir.³³

III. Menderes Hükümeti'nin 17 Mayıs 1954 tarihinden 9 Aralık 1955 tarihine kadar görev yapan Maliye Bakanı olan Hasan Polatkan, Demokrat Parti'nin 4. Büyük Kongre'sinin 15 Ekim 1955 tarihli toplantısında Genel İdare Kurulu sözcüsü olarak parti icraatları hakkında sunduğu raporda, MKEK'nin üretim ve yatırım faaliyetleri hakkında bilgiler vermiştir. Bu bilgilere göre, kuruma bağlı tesislerden bir kısmının genişletilmesi ve ıslahı için DP'nin iktidarı döneminde 16 milyon 219 bin lirası dış finansman olmak üzere toplamda 23 milyon 120 bin liralık bir yatırım yapılmıştır. Ankara'da inşasına başlanan fişek fabrikasının 29 milyon 651 bin lirası dış finansman olmak üzere toplamda 38 milyon 536 bin liraya mal olması hesaplanırken bu fabrikanın 1957 yılında tamamlanarak faaliyete geçmesiyle yılda 66 milyon 500 bin fişek imal edilecektir. Bunun yanı sıra 20 milyon 778 bin lirası dış kredi olmak üzere toplamda 34 milyon

³² **Aynı Tarihi**, Sayı No: 254, Yıl: Ocak 1955, s. 17-18; MKEK 1954 yılında ihtiyaç maddelerinden özellikle dış ülke kökenli olanları tedarikte karşılaştığı imkânsızlıklar nedeniyle adı geçen yıla ait 106.4 milyon liralık imalat programının ancak % 50,6'sını yani 54,07 milyon liralık kısmını gerçekleştirebilmiştir. **TBMM, Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: 2, Cilt: 10, 39. Birleşim, 20.02.1956, s. 345; MKEK faaliyet alanını Milli Müdafaa ihtiyaçları ve inhisar maddeleri dışına çıkarak birçok tarım makinelerinin imaline de yöneltmiştir. **TBMM, Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: 3, Cilt: 14, 1. Birleşim, 01.11.1956, s. 9.

³³ **Aynı Tarihi**, Sayı No: 256, Yıl: Mart 1955, s. 40, 61.

466 bin liraya mal olacağı hesaplanan yeni tevsî, ikmal ve ıslahlara da girişilmiştir. Bu suretle 1950 yılından sonra MKEK tarafından yapılan girişimlerle önemli bir kısmı tamamlanmış diğerleri de hızla sürmekte olan tevsî, ıslah ve yeni tesislerin maliyeti 66 milyon 648 bin lirası dış kredi olmak üzere toplamda 96 milyon 122 bin liraya ulaşacaktır.³⁴

3.1. MKEK'nin Yerli ve Yabancı Şirketlerle Kurduğu Ortaklıklar ve Üretim Çalışmaları

MKEK, ülke içerisinde kurduğu yeni tesislerle savunma sanayii başta olmak üzere endüstrinin birçok alanında üretim çalışmalarına katılmasının yanı sıra yerli ve yabancı şirketlerle oluşturduğu ortaklıklarla farklı alanlarda bu üretim faaliyetlerini sürdürmeye çaba sarf etmiştir. Kurum, devlet müesseseleri ve yabancı bir Amerikan şirketinin iştirakiyle traktör imali için harekete geçmiştir. 1954 yılının Mayıs ayı içerisinde Başbakan Adnan Menderes, DP Hükümeti'nin bakanlarından İşletmeler Bakanı Sıtkı Yırcalı, II. Menderes Hükümeti'nin 9 Mart 1951 tarihinden 17 Mayıs 1954 tarihine kadar görev yapan Tarım Bakanı Nedim Ökmen ve Bayındırlık Bakanı Kemal Zeytinoglu'nun katılımıyla traktör imali yolunda bir şirketin teşkil edilmesi için toplantı yapılmıştır. Toplantıda MKEK, Ziraat Bankası, Zirai Donatım Kurumu, Tarih ve Çukobirlik yöneticileri ile Amerikan Firması Minneapolis Moline Şirketi yöneticileri arasında icra edilen bir sözleşme ile 20 milyon lira sermayeli *Minneapolis Moline Türk Traktör ve Ziraat Makineleri Anonim Şirketi* kurulmuştur.³⁵ Mukaveleye göre ilk yıl içinde şirket, imal edeceği motor, traktör ve aletlerinin takım ve teçhizatını kuracak, ikinci yıl, 2 bin traktörün % 40 parçasını Türkiye'de imale başlayacaktır. Üçüncü yıl ise üretim

³⁴ **TBMM, Zabıt Ceridesi**, 1956 Yılı Bütçe Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası, Dönem: 9, Toplantı: 2, Cilt: 10, S. Sayısı, 59, Ankara, TBMM Matbaası, 1956 s. 25; **TBMM, Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: 2, Cilt: 8, 1. Birleşim, 01.11.1955, s. 14; **Ayın Tarihi**, Sayı No: 263, Yıl: Ekim 1955, s. 78; MKEK'nin 1950-1956 yılı sonuna kadar fiili yatırım ödemeleri ile projelerin tamamlanması için sonraki yıllarda yapılması gerekli ödemeleri gösterir cetvel için Bkz.: **TBMM, Zabıt Ceridesi**, 1956 Yılı Masraf Bütçeleri, Dönem: 10, Toplantı: 3, Cilt: 17, 41. Birleşim, 20.02.1957, s. 476.

³⁵ **BCA**, Fon No: 30 1 0 0 -Kutu No: 81-Dosya No: 512-Sıra No: 1; **TBMM, Zabıt Ceridesi**, 1955 Yılı Masraf Bütçeleri Dönem: 10, Toplantı: 1, Cilt: 5, 18.02.1955, s. 405; **TBMM, Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: 2, Cilt: 8, 1. Birleşim, 01.11.1955, s. 14; **Resmi Gazete**, Sayı No: 8767, 29 Temmuz 1954; **Akis**, Sayı: 2, Yıl: 22 Mayıs 1954, s. 17; **Ayın Tarihi**, Sayı No: 246, Yıl: Mayıs 1954, s. 16.

miktarını 3.500'e çıkarmakla birlikte yeni bir tip traktör ile biçerdöver imalatına geçecektir. Dördüncü yılsonunda ise 5 bin traktör imali mümkün hale gelirken bu yılın sonundan itibaren bu traktörlerin % 100'üne yakın parçalarının ülkede imali gerçekleştirilecektir. Tesis edilecek fabrika yalnız motor ve traktör imali ile kalmayacak aynı zamanda çeşitli tarım aletlerini de üretecektir.³⁶ Şirketin kuruluşu 25 Haziran 1954 tarihli Bakanlar Kurulu Kararıyla onaylanarak, 29 Temmuz 1954 tarihli Resmi Gazete'de yayınlanmıştır.³⁷

Bu şirket kuruluş tarihinden itibaren harekete geçerek Makine Kimya Endüstrisi Kurumu'ndan 6 milyon 600 bin liraya satın aldığı uçak motor fabrikasına getirdiği traktör, tarım alet ve ekipmanlarının montajına girişmiş, Türkiye'nin arazisine uygun olduğu tespit edilen 40 beygir gücündeki *U tipi* 50 adet traktörün üretiminin bitirilmesi ve satışa sunumunu sağlamıştır.³⁸

MKEK ortaklığıyla kurulan şirketlerin farklı alanlarda hizmet girişimlerini sürdürdüğü görülür. Makine sanayiinde ve özel çelik üretiminde kullanılan ferrokromun Türkiye'de imal edilmesi için 5 milyon lira sermaye ile yeni bir şirket kurulurken, bu şirkete Fransız grubu 2 milyon lira ile iştirak etmiş, MKEK, Etibank ve Sümerbank ise yerli sermaye olarak bu ortaklığa katılmıştır. Kurulacak ferrokrom fabrikasının maliyeti 13 milyon lira olarak hesaplanırken yılda 100 milyon kilovat saat elektrik harcanması ve 25 bin ton krom cevheri işlenmesi karşılığında 8 bin ton ferrokrom ve 4 bin ton karpit üretilmesi öngörülmüştür.³⁹

³⁶ **Ayın Tarihi**, Sayı No: 246, Yıl: Mayıs 1954, s. 16-17.

³⁷ **BCA**, Fon No: 30 1 0 0 -Kutu No: 81-Dosya No: 512-Sıra No: 1.

³⁸ **Türk Ekonomisi**, Sayı 142, Yıl: 13, Nisan 1955, s. 125-126; **Zafer**, 5 Mart 1955, Sayı No: 2220; Nadir Yurtoğlu, **Demokrat Parti Dönemi Tarım Politikaları ve Siyasi Sosyal Ekonomik Hayata Tesirleri (1950-1960)**, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2017, s. 122-123; MKEK'ye ait motor fabrikasının traktör sanayii ile meşgul olmak üzere Türkiye'de kurulacak anonim şirketlere kısmen veya tamamen kiralanması veya satılması 5591 Sayılı Kanuna ek olarak hazırlanmış 6411 Sayılı Kanunla gerçekleşmiştir. **TBMM, Kanunlar Dergisi**, Dönem: 10, Cilt: 37, 9 Haziran 1954, s. 1; **Resmi Gazete**, Sayı No: 8730, 16 Haziran 1954.

³⁹ **Ayın Tarihi**, Sayı No: 256, Yıl: Mart 1955, s. 15; MKEK'nin yerli ve yabancı teşekküllerle kurduğu ortaklıkların yanı sıra Demokrat Parti Hükümeti de madencilik konusuna daha da eğilerek ihracata ağırlık vermiş, Gökova limanından ABD'ye 1.500 ton krom madeni ihraç edilmiştir. **Akşam**, 12 Mart 1955, Sayı No:13090.

MKEK yetkilileri, yerli ve yabancı iştirakleriyle kurduğu şirketlerin farklı alanlarda hizmet girişimlerine devam etmiştir. Kurum görevlileri ile *İller Bankası*, *Fransız Aster Şirketi* ve *Sahat Türk Anonim Şirketi* yetkilileri arasında yapılan görüşme neticesinde *Su Sayaçları Türk Anonim Şirketi*'nin sözleşmesi imzalanmıştır. Bilhassa su saatleri ve motor imalatı alanında tanınmış Aster Firması 6224 Sayılı *Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu*'ndan yararlanarak şirket sermayesine % 30 oranında iştirak etmiştir.⁴⁰ Aster lisansı adı altında MKEK tarafından imal edilen belediyelerin su saatleri ihtiyacı artık daha geniş ölçüde yeni şirketin kuracağı tesislerden sağlanacağı gibi, bu tesisler Fransız teknolojisinden faydalanarak ülkenin ve belediyelerin ihtiyacı olan her türlü, elektrik ve havagazı saatleri, ölçü aletleri ve benzeri mekanik imalat ve döküm işleri ile de ilgilenecektir. 50 bin saat üretebilecek bir kapasite ile çalışmalara başlayacak olan şirketin amacı kısa sürede bu üretimini 100 bin saate çıkarmaktır.⁴¹

Türkiye'de 7 bini aşan personeli ve 14 modern fabrikası ile çağın teknolojik imkânlarına göre teşkil edilen önemli sanayi kuruluşlarından biri olan MKEK, kurulduğu tarihten itibaren Milli Savunma Bakanlığı'na yaptığı imalat normal düzeyde seyrederken sivil sektöre yaptığı üretim miktarını 3 kat artırarak 70 milyon liraya yükseltmiştir. Bu üretime ilaveten NATO Devletleri ihtiyacına tahsis edilmek üzere ABD tarafından 12 milyon doları bulan bir mühimmat siparişi daha verilirken bu siparişlerin de imali tamamlanarak teslimatı yapılmıştır.⁴²

MKEK, piyasaya yaptığı üretimle büyümesini sürdürürken bu büyümesine paralel olarak iştiraklerini de artırmıştır. *Minneapolis Moline Türk Traktör ve Ziraat Makineleri Anonim Şirketi*, *Maden Hurdacılık Türk Anonim Şirketi*, *Makine Yedek Parçalar Türk Anonim Şirketi*, *Maden İnşaat İşleri Türk Anonim Şirketi*, *Federal Türk Kamyonları Anonim Şirketi*, *Azot Sanayi Müessesesi* ve *Süper Fos-*

⁴⁰ 18 Ocak 1954 tarih ve 6224 Sayılı *Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu*'nun içeriği için Bkz.: **TBMM, Kanunlar Dergisi**, Dönem: 9, Cilt: 36, 18 Ocak 1954, s. 88-91; **Resmi Gazete**, Sayı No: 8615, 23 Ocak 1954; 6224 Sayılı Kanunun TBMM'deki müzakereleri için Bkz.: **TBMM, Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 4, Cilt: 27, 18.01.1954, s. 212-236.

⁴¹ **Ayın Tarihi**, Sayı No: 272, Yıl: Temmuz 1956, s. 10.

⁴² **Ayın Tarihi**, Sayı No: 274, Yıl: Eylül 1956, s. 46; **TBMM, Zabıt Ceridesi**, 1959 Yılı Bütçe Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası, Dönem: 11, Toplantı: 2, Cilt: 7, S. Sayısı 41, Ankara, 1959, s. 39; MKEK, ABD'den 1953 yılında 8,5, 1954 yılında da 3,5 milyon dolarlık siparişler alarak teslimatını yapmıştır. **TBMM, Zabıt Ceridesi**, 1955 Yılı Masraf Bütçeleri Dönem: 10, Toplantı: 1, Cilt: 5, 18.02.1955, s. 405.

fat Fabrikası bu iştirakler arasında yer almıştır. Kurum ayrıca 1957 yılında yeni fabrikalar ve ilave tesisleri için 70 milyon liralık bir ödenek tahsis etmiştir.⁴³

Kurumun iştiraklerinden biri de Türk- Alman işbirliğinin bir tezahürü olarak 1956 yılı Kasım ayı başında kurulan *Çelik Limited Şirketi*dir. MKEK ile *Stahlwerke Südwestfalen* arasında tesis edilen bu şirkete, MKEK'nin *Maden Hurdacılık Türk Anonim Şirketi* % 49 Alman şirketi de % 51 oranında iştirak etmiştir. Şirketin nihai sermayesi en az 2 milyon Alman Markı olacaktır. Alman grubu sermaye hissesini çelikhane ve haddehane tesislerinin teşkil edilmesiyle değerlendirecek, bu tesisler *Çelik Limitet Şirketi* tarafından MKEK'ye devredilecektir. Türk sermayedarlar sermaye hisselerinin büyük bir kısmını nakden ödeyeceklerdir.⁴⁴ Böylelikle Kırıkkale Çelik Fabrikasının tevsii neticesinde halitalı (alaşım elementli) ve yüksek vasıflı çelik üretimi 2-3 kat artacaktır. Bu çelikler öncelikle silah imalinde kullanılırken sivil ihtiyaçlara da cevap verecektir.⁴⁵

MKEK ile *Stahlwerke Südwestfalen Şirketi* arasında kurulan *Çelik Limited Şirketi* ve Türk-Alman işbirliğinin meydana getirdiği yakınlık Almanya ile DP Hükümeti arasında bir mühimmat imali konusunda sözleşmenin yapılmasına da ön ayak olmuştur. Almanya Hükümeti hesabına Türkiye tarafından üretimi kararlaştırılan 740 milyon mark tutarında mühimmat siparişine ait sözleşme, *Alman Federal Meclisi* tarafından kabul edilirken, imalata başlanabilmesi için gerekli 255 milyon marklık avans Merkez Bankası hesabına havale edilmiştir.⁴⁶ 1959 yılında bu imalatın gerçekleşebilmesi için fabrikaların genişletilmesi çalışmalarına 141 milyon lira harcanırken, 1960 yılında yapılacak bu harcama 120 milyon liraya ulaşacaktır.⁴⁷

⁴³ **Aydın Tarihi**, Sayı No: 274, Yıl: Eylül 1956, s. 46-47.

⁴⁴ **Aydın Tarihi**, Sayı No: 278, Yıl: Ocak 1957, s. 50.

⁴⁵ **Aydın Tarihi**, Sayı No: 278, Yıl: Ocak 1957, s. 50; MKEK'ye bağlı muhtelif tesislerin genişletilmesi ve ıslahı amacıyla 1956 yılı sonuna kadar 41 milyon 700 bin liralık yatırım gerçekleşmiştir. Ayrıca Ankara Fişek Fabrikası da dâhil olmak üzere 8 proje üzerinde toplam 58 milyon lirayı aşan yatırımların uygulanması üzerinde çalışmalar yapılmıştır. **TBMM, Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: 3, Cilt: 17, 41. Birleşim, 20.02.1957, s. 319.

⁴⁶ **Aydın Tarihi**, Sayı No: 282, Yıl: Mayıs 1957, s. 9; **TBMM, Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: 3, Cilt: 17, 41. Birleşim, 20.02.1957, s. 319; **TBMM, Zabıt Ceridesi**, 1958 yılı Bütçe Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası, Dönem: 11, Toplantı: 1, Cilt: 2, S. Sayısı: 31, Ankara, TBMM Matbaası, 1957, s. 19.

⁴⁷ **TBMM, Zabıt Ceridesi**, 1960 Yılı Muvazene-i Umumiye Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası, Dönem: 11, Toplantı: 3, Cilt: 12, Ankara, TBMM Matbaası, 1960, s. 30-31.

MKEK'ye ait fabrika ve tesislerin ıslah ve genişletilmesi ve yeni fabrikaların kurulması konusunda uygulamaya konan projelerin tamamlanması için 290 milyon lirası dış, 364 milyon lirası da iç ödeme üzere toplamda 654 milyon liralık bir yatırım yapılması öngörülürken bunun Şubat 1959 tarihi itibarıyla ancak 124 milyon liralık kısmı gerçekleştirilebilmiştir.⁴⁸

MKEK'de yaşanan bu gelişmeler Cumhurbaşkanı Celal Bayar tarafından TBMM'nin 1 Kasım 1959 tarihli 3. Toplanma Yılı'nın açılış konuşmasında gündeme getirilmiştir. Bayar kurumun fabrikaları ve yatırım programı hakkında şunları söylemiştir: “*Çeşitli imalat yapan 14 fabrikasıyla ağır sanayimizin mühim bir kolunu teşkil eden MKEK'de 319 milyonu dış finansman olmak üzere 590 milyon liralık bir yatırım programının 250 milyon liralık kısmını tahakkuk ettirmiştir.*”⁴⁹ Bu ifadelerle Bayar, ağır sanayinin önemli bir kolunu teşkil eden MKEK'ye yapılacak 590 milyon liralık muazzam yatırımın hemen yarısına yakınının gerçekleştiğini vurgulamıştır.⁵⁰

Kuruluşundan itibaren MKEK'ye yapılan yatırımlar sayesinde ülkede başta savunma sanayii olmak üzere birçok alanda bir hayli gelişme sağlanarak üretim miktarı yıldan yıla artırılmıştır. Savunma sanayii alanında üretilen çeşitli türde silah, mermi, top, barut, fişek, dinamit, trotil başta olmak üzere birçok savaş malzemesini imal eden MKEK, uluslararası arenada ülkenin ekonomik ve siyasal alandaki gücünü belirleyen unsurlardan biri olan bu sanayi alanında ve ülkenin ulusal güvenliğini sağlama konusunda üzerine düşen ödevi yerine getirmiştir. MKEK fabrikalarında ürettiği bu silahlar sayesinde, hem ülkeyi koruyabilecek dinamizmi kazandırmaya çalışırken hem de düşmanca tavır içerisinde girerek emperyalist eğilim taşıyan ülkelere karşı caydırıcılık görevini üstlenmiştir.

Dış ülkelere milyonlarca dolar döviz ödenmek suretiyle alınacak bu savaş malzemelerinin ülke içerisinde MKEK'nin tesislerinde yerli çalışanlar ve onların tezgâhları aracılığıyla üretilmesi,

⁴⁸ TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 11, Toplantı: 2, Cilt: 7, 40. Birleşim, 20.02.1959, s. 298.

⁴⁹ TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 11, Toplantı: 3, Cilt: 10, 1. Birleşim, 01.11.1959, s. 10.

⁵⁰ Bayar'ın bu ifadelerinde yer bulan rakamlar 1959 yılı bütçe görüşmeleri esnasında 38. dipnotta verilen rakamlarla uyuşmamaktadır.

ülke ekonomisine önemli katkı sağlamasının yanı sıra silah satın alınmaya tahsis edilecek milli dövizin ekonominin başka alanlarında yatırım aracı olarak kullanılmasını temin etmiştir. Kurumun binlerce çalışana ve onun ailelerine iş kapısı olması ve onların devlet kademesinde istihdamını sağlaması dikkate alınması gereken bir başka gelişmedir.

MKEK, savunma sanayii dışında, ekonominin hemen her sahasında devlet kurumlarının imalat ihtiyacını gidermesi ve halkın kullandığı alet ve edevat gereksinimini karşılaması, iktisadi bir devlet teşekkülü halinde tesis edilmiş bu kurumun devletin halka olan hizmet anlayışını göstermesi bakımından da bir vesile olmuştur. Ahşaptan imal edilen evler, ekonomik mobilyalar ve dokuma tezgâhları başta olmak üzere, her türlü demir, çelik, bakır, alüminyum, pirinç, boru ve tel malzemelerinin yanı sıra tarım alet ve makineleri ile kimya sanayii alanında kullanılan mamullerin kurum tesislerinde üretilmesi, Türk endüstri tarihinin yaşanan en önemli gelişmeleri arasında yerini almıştır.

MKEK fabrikalarında imal edilen yukarıdaki ürünlerin ithalatla karşılanmaması ülkenin milli ekonomisine ağır bir mâlî yük getirmesini engellemesinin yanı sıra ihracatın ithalatı karşılayamamasından doğacak cari açığın büyümesine ve dolayısıyla da ülkenin ekonomik bir sıkıntıya düşmesine de mani olmuştur.

Tablo 1’de 1959 yılında MKEK’ye bağlı fabrikalarla bu fabrikaların imalat türleri ve yıllık üretim kapasiteleri gösterilmiştir.

TABLO: 1. MKEK'ye Bağlı Fabrikaların İmalat Türleri ve Yıllık Üretim Kapasiteleri (1959)

Fabrikanın Adı	Üretim Türü	Yıllık Üretim Kapasitesi	Miktarı
Kırıkkale Çelik Fb.	Çelik Bloklar, Hadde Mamulleri	10.000	Ton
Kırıkkale Piriç Fb.	Piriç Bloklar, Hadde Mamulleri, Silah Mühimmatı Malzemeleri	4.000	Ton
Kırıkkale Barut Fb.	Nitro Selülozlu Barut	300	Ton
Elmadağ Barut ve Patlayıcı Madde Fb.	Nitro-Gliserinli Barut	300	Ton
	Karabarut	180	Ton
	Dinamit	1.800	Ton
	Trotil	600	Ton
	Fitil	9.000	Kilometre
Kırıkkale Mühimmat Fb.	81 mm. lik Havan Mermisi	300.000	Atım
	105 mm'lik Top Mermisi	180.000	Atım
	15'lik Top Mermisi	30.000	Atım
Ankara Fişek Fb.	Muhtelif Harp Fişegi	95.600.000	Adet
	Muhtelif Tabanca Fişegi	5.000.000	Adet
İstanbul Av Fişegi Fb.	Muhtelif Av Kovanı	3.700.000	Adet
	Muhtelif Av Fişegi	2.000.000	Adet
	Saçma	540.000	Kilogram
Kayaş Kapsül Fb.	Çeşitli Kapsül	51.000.000	Adet
Ankara Silah Fb.	Muayyen Tipte Mamul Yapmamaktadır	-	-
Kırıkkale Top Fb.	7,5'lik Top	48	Adet
	15'lik Top	24	Adet
	Tabanca (7,65 veya 9 mm)	20.000	Adet
	Av Tüfegi (12 veya 16 Çap)	11	Adet
Mamak Gaz Maskesi Fb.	Komple Maske	100.000	Adet
Ankara Marangoz Fb.	Muhtelif Sandık	100.000	Adet
	Kundak Taslağı (Piyade ve Av Tüfegi İçin)	50.000	Adet
Etimesgut Uçak Fabrikası	Uçak (2200 libreye kadar sıklıette)	100	Adet
Kırıkkale Kuvvet Merkezi	Elektrik Enerjisi	12.000.000	Kws

Kaynak: **TBMM, Zabıt Ceridesi**, 1960 Yılı Muvazene-i Umumiye Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası, Dönem: 11, Toplantı: 3, Cilt: 12, Ankara, TBMM Matbaası, 1960, s. 31.

Tablo 1’de 1959 yılında MKEK’ye bağlı bütün fabrikalarda imalat türleri ile yıllık üretim kapasiteleri verilmiştir. İstanbul, Ankara ve Kırıkkale’de yer alan çelik, pirinç, barut, mühimmat, fişek, silah, gaz maske ile marangoz ve uçak fabrikaları sayıca Ankara ve Kırıkkale’de fazla olduğu görülür. Bu işletmelerden malzeme fabrikaları olarak Kırıkkale’de çelik ve pirinç; kimya fabrikaları olarak Kırıkkale’de barut, Ankara Elmadağ’da barut ve patlayıcı madde; mühimmat fabrikaları olarak Kırıkkale’de mühimmat, Ankara’da fişek, İstanbul’da av fişeği, Ankara Kayaş’ta kapsül; makine fabrikaları olarak Ankara’da silah, Kırıkkale’de top, Mamak’ta gaz maske; marangoz fabrikası olarak Ankara’da marangoz; uçak fabrikası olarak da yine Ankara Etimesgut’ta uçak fabrikaları yer alır. Bu fabrikalarda her çeşit silah, top, mermi, barut, maske gibi çeşitli savaş malzemeleri üretilmesinin yanı sıra çelik ve pirinç blokları ile hadde mamulleri ve uçak üretimi de yapılmıştır.

Sonuç

Askeri Fabrikalar Umum Müdürlüğü’nün 8 Mart 1950 tarihinde Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu adı altında iktisadi bir devlet teşekkülü haline getirilerek Milli Savunma Bakanlığı’nın bütün askeri ihtiyaçlarını temin etmeye yetkili kılınması, Türk Savunma Sanayii bakımından önemli bir gelişme olmuştur. Zira askeri fabrikalardan bu tarihten itibaren kurum bünyesinde daha verimli bir şekilde yararlanılmaya başlanırken tesislere eklenen ilave üniteler, inşa edilen yeni fabrikalar ve gerçekleştirilen yerli ve yabancı ortaklıklarla yapılan imalat, artan istikrarlı bir üretim biçimine dönüştürülmüştür.

MKEK, ürettiği çeşitli türde silah, mermi, top, barut ve fişek gibi savaş malzemeleri sayesinde Türk savunma sanayii sektörünün gelişmesine önemli ölçüde katkı sağlamıştır. Bunun yanı sıra, ülkenin ulusal güvenliğini sağlama konusunda da önemli işlevi yerine getirmiştir. MKEK tarafından üretilen bu savaş malzemeleri ile bir yandan ülkenin savunma refleksinin artırılması gerçekleştirilirken, öbür yandan emperyalist eğilim taşıyan memleketlere karşı caydırıcılık görevi üstlenilmiştir.

Yabancı ülkelere döviz ödenerek ithal edilecek her türde savunma silahlarının MKEK fabrikalarında üretilmesi, ülkenin milli ekonomisine milyonlarca dolar destek sağlamanın yanı sıra bu alanda

kullanılacak dövizin ekonominin başka sektörlerine kaynak olarak aktarılmasına yol açmıştır. Fabrikalarında binlerce işçiyi barındırmak amacıyla onlara istihdam alanı açarak iş imkânları sunmasının yanı sıra tesislerinin yoğun olarak bulunduğu Kırıkkale, Ankara gibi şehirlerin büyümesine ve ekonomisinin canlanmasına vesile olması da kurumun kazanımları arasında ayrıca yerini almıştır.

MKEK, savunma sanayii dışında, hemen her alanda halkın ve kamu kuruluşlarının imalat ihtiyacını gidermede önemli bir fonksiyonu icra etmiştir. Marangoz fabrikasında çeşitli ebatta imal ettiği evler, mobilyalar, dokuma tezgâhları ile ahşap ve mobilya imalat sektörüne; çelik fabrikasında ürettiği demir, çelik, boru ve tel malzemeleri üretimi ile demir ve çelik sektörüne; pirinç fabrikasında pirinç ve çeşitli metal üretimiyle, demir dışı metaller sektörüne; çeşitli fabrikalarında ürettiği tarım alet ve makineleri ile tarım sektörüne; sülfürik asit, sodyum sülfat üretimiyle kimya sektörüne; maden direği üretimiyle orman sektörüne; Etimesgut Uçak Fabrikasının ürettiği uçak üretimi ile de havacılık sektörüne önemli katkı sağlamıştır.

MKEK fabrikalarında üretilen ve birçok sektöre destek olduğu bilinen bu ürünlerin dış ülkelerden ithalat yoluyla temin edilmesinin önüne geçilmesi, ülkenin milli ekonomisine ağır bir yük getirmesine ket vurmasının yanı sıra, cari açığın büyümesine ve dolayısıyla ülkenin bir ekonomik sıkıntıya girmesine de engel olmuştur.

Netice itibariyle, MKEK ülke içerisinde faaliyet gösteren fabrikaları ve endüstrinin hemen her alanında ürettiği mamulleri sayesinde Türk ekonomisinde itici gücü olma rolünü farklı fonksiyonlarıyla çeşitli alanlarda icra ederek savunma sanayiine önemli katkılar sağlayabilmiştir.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri

BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ (BCA)

BCA, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 122-Dosya No: 35-Sıra No: 13.

_____, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 128-Dosya No: 31-Sıra No: 4.

_____, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 128-Dosya No: 31-Sıra No: 8.

_____, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 80-Dosya No: 508-Sıra No: 9.

_____, Fon No: 30 1 0 0 -Kutu No: 81-Dosya No: 512-Sıra No: 1.

2. Resmi Yayınlar

A. Türkiye Büyük Millet Meclisi, Kanunlar Dergisi, Zabıt Ceridesi ve Tutanak Dergisi

TBMM, Kanunlar Dergisi, Dönem: 1, Cilt: 1, 21 Nisan 1921, s. 119.

_____, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 2, Cilt: 2, 28 Ocak 1340, s. 193-194.

_____, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 2, Cilt: 2, 30 Mart 1340, s. 298-301.

_____, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 2, Cilt: 4, 28 Kasım 1341, s. 16.

_____, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 2, Cilt: 5, 26 Mayıs 1927, s. 248-265.

_____, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 3, Cilt: 6, 24 Mayıs 1928, s. 265-266.

_____, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 4, Cilt: 11, 18 Haziran 1932, s. 556.

_____, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 4, Cilt: 12, 28 Mayıs 1933, s. 701-702.

_____, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 4, Cilt: 13, 23 Mayıs 1934, s. 289-290.

_____, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 4, Cilt: 13, 2 Haziran 1934, s. 706-722.

_____, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 5, Cilt: 18, 17 Haziran 1938, s. 879-888.

_____, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 6, Cilt: 24, 14 Ocak 1943, s. 212- 219.

_____, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 7, Cilt: 25, 14 Temmuz 1943,s. 641-642.

_____, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 8, Cilt: 32, 8 Mart 1950, s. 1174.

_____, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 9, Cilt. 33, 12 Temmuz 1950, s. 16.

_____, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 9, Cilt: 35, 2 Temmuz 1953, s. 746-747.

_____, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 9, Cilt: 35, 20 Temmuz 1953, s. 992.

_____, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 9, Cilt: 36, 18 Ocak 1954, s. 88-91.

_____, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 9, Cilt: 36, 2 Mart 1954, s. 669.

_____, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 10, Cilt: 37, 9 Haziran 1954, s. 1.

_____, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 10, Cilt: 38, 9 Temmuz 1956, s. 1081.

_____, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 8, Toplantı: 4, Cilt: 25, 61. Birleşim, 08.03.1950, s. 249-259.

_____, **Tutanak Dergisi**, 1953 Yılı Gider Bütçeleri, Dönem: 9, Toplantı: 3, Cilt: 20, 16.02.1953, s. 236.

_____, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 4, Cilt: 27, 18.01.1954, s. 212-236.

_____, **Zabıt Ceridesi**, 1954 Yılı Masraf Bütçeleri, Dönem: 9, Toplantı: 4, Cilt: 28, 18.02.1954, s. 434-435.

_____, **Zabıt Ceridesi**, 1955 Yılı Masraf Bütçeleri Dönem: 10, Toplantı: 1, Cilt: 5, 18.02.1955, s. 405.

- _____, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: 2, Cilt: 8, 1. Birleşim, 01.11.1955, s. 14
- _____, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: 2, Cilt: 10, 39. Birleşim, 20.02.1956, s. 345.
- _____, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: 3, Cilt: 14, 1. Birleşim, 01.11.1956, s. 9.
- _____, **Zabıt Ceridesi**, 1956 Yılı Bütçe Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası, Dönem: 9, Toplantı: 2, Cilt: 10, S. Sayısı, 59, Ankara, TBMM Matbaası, 1956 s. 25.
- _____, **Zabıt Ceridesi**, 1956 Yılı Masraf Bütçeleri, Dönem: 10, Toplantı: 3, Cilt: 17, 41. Birleşim, 20.02.1957, s. 476.
- _____, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: 3, Cilt: 17, 41. Birleşim, 20.02.1957, s. 319.
- _____, **Zabıt Ceridesi**, 1958 Yılı Bütçe Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası, Dönem: 11, Toplantı: 1, Cilt: 2, S. Sayısı: 31, Ankara, TBMM Matbaası, 1957, s. 19.
- _____, **Zabıt Ceridesi**, 1959 Yılı Bütçe Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası, Dönem: 11, Toplantı: 2, Cilt: 7, S. Sayısı 41, Ankara, 1959, s. 39.
- _____, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 11, Toplantı: 2, Cilt: 7, 40. Birleşim, 20.02.1959, s. 298.
- _____, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 11, Toplantı: 3, Cilt: 10, 1. Birleşim, 01.11.1959, s. 10.
- _____, **Zabıt Ceridesi**, 1960 Yılı Muvazene-i Umumiye Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası, Dönem: 11, Toplantı: 3, Cilt: 12, Ankara, TBMM Matbaası, 1960, s. 30-31.

B. Resmi Gazete, Sayı No:13, 2 Mayıs 1337.

- _____, Sayı No: 240, 9 Aralık 1341.
- _____, Sayı No: 607, 14 Haziran 1927.
- _____, Sayı No: 900, 28 Mayıs 1928.
- _____, Sayı No: 2132, 23 Haziran 1932.
- _____, Sayı No: 2419, 5 Haziran 1933.
- _____, Sayı No: 2711, 27 Mayıs 1934.

- _____, Sayı No: 2723, 10 Haziran 1934.
_____, Sayı No: 3950, 4 Temmuz 1938.
_____, Sayı No: 5310, 21 Ocak 1943.
_____, Sayı No: 5460, 20 Temmuz 1943.
_____, Sayı No: 7457, 15 Mart 1950.
_____, Sayı No: 7562, 21 Temmuz 1950.
_____, Sayı No: 8453, 9 Temmuz 1953.
_____, Sayı No: 8467, 25 Temmuz 1953.
_____, Sayı No: 8615, 23 Ocak 1954.
_____, Sayı No: 8652, 8 Mart 1954.
_____, Sayı No: 8730, 16 Haziran 1954.
_____, Sayı No: 8767, 29 Temmuz 1954.
_____, Sayı No: 9358, 14 Temmuz 1956.

C. Ayın Tarihi (Başbakanlık Basın Yayın Enformasyon Genel Müdürlüğü)

- Ayın Tarihi**, Sayı No: 241, Yıl: Aralık 1953, s. 3.
_____, Sayı No: 246, Yıl: Mayıs 1954, s. 16.
_____, Sayı No: 254, Yıl: Ocak 1955, s. 17-18.
_____, Sayı No: 256, Yıl: Mart 1955, s. 15.
_____, Sayı No: 258, Yıl: Mayıs 1955, s. 19.
_____, Sayı No: 263, Yıl: Ekim 1955, s. 78.
_____, Sayı No: 272, Yıl: Temmuz 1956, s. 10.
_____, Sayı No: 274, Yıl: Eylül 1956, s. 46.
_____, Sayı No: 278, Yıl: Ocak 1957, s. 50.
_____, Sayı No: 282, Yıl: Mayıs 1957, s. 9.

3. Kitaplar

- Afetinan, Ayşe: **Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı 1933**, Ankara, TTK Yayınları, 1972.
_____: **İzmir İktisat Kongresi**, Ankara, TTK Yayınları, 1989.

- Aktan, Reşat: **Türkiye İktisadı**, Cilt: 1, Ankara, Ayyıldız Matbaası, 1968.
- Avcıoğlu, Doğan: **Türkiye'nin Düzeni**, Cilt: 1, 5. Basım, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1971.
- Aydemir, Şevket Süreyya: **Tek Adam, Mustafa Kemal 1919-1922**, Cilt: 2, 10. Basım, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1986.
- Boratav, Korkut: **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2005**, 10. Basım, Ankara, İmge Yayınları, 2006.
- Cillov, Halûk: **Türkiye Ekonomisi**, 2. Basım, İstanbul, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, 1965.
- _____ : **Türkiye Ekonomisi Bünyesi**, İstanbul, Özel İktisadi ve Ticari Yüksek Okulu Yayınları, 1967.
- Çavdar, Tevfik: **Milli Mücadele Başlarken Sayılarla "... Vaziyet ve Manzara-i Umumiye"**, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1971.
- _____ : **Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960**, Ankara, İmge Yayınları, 2003.
- DP (Demokrat Parti) **Kalkınan Türkiye**, Ankara, Desen Matbaası, 1954.
- Eldem, Vedat: **Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Altında Bir Tetkik**, 2. Baskı, Ankara, TTK Yayınları, 1994.
- _____ : **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomisi**, Ankara, TTK Yayınları, 1994.
- Karabekir, Kazım: **İktisat Esaslarımız**, Hatıra ve Zabıtlarıyla 1923 İzmir İktisat Kongresi, (Yayına Hazırlayan, Orhan Hülagü; Ömer Hakan Özalp), İstanbul, Emre Yayınları, 2001.
- Kazgan, Gülten: **Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009.
- Kuruç, Bilsay: **Belgelerle Türkiye İktisat Politikaları 1933-1935**, 2. Cilt, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1993.
- Müderrişoğlu, Alptekin: **Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1990.

Ökçün, A. Gündüz: **Türkiye İktisat Kongresi, Haberler, Belgeler, Yorumlar**, Ankara, Ankara Üniversitesi S.B.F. Yayınları, 1981.

Özgür, Özlem: **100 Soruda Sanayileşme ve Türkiye**, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1976.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı: **Osmanlı Tarihi**, Cilt: 1, 5. Baskı, Ankara, TTK Yayınları, 1988.

_____ : **Osmanlı Tarihi**, Cilt: 2, 3. Basım, Ankara, TTK Yayınları, 1975.

Shaw, Stanford J.- Shaw, Ezel Kural: **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, Cilt: 2, İstanbul, 1983.

TC Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı: **50 Yılda Türk Sanayii**, Ankara, Mars Matbaası, 1973.

Tezel, Yahya S.: **Cumhuriyet Dönemi'nin İktisadi Tarihi**, Ankara, Yurt Yayınları, 1982.

Toynbee, Arnold J.: **Türkiye**, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1971.

Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti: **Tarih IV**, İstanbul, Türkiye Cumhuriyeti, Maarif Vekâleti Yayınları, 1931.

Yalçın, Aydın: **Türkiye İktisat Tarihi**, Ankara, Ayyıldız Matbaası, 1979.

Yaşa, Memduh: **Cumhuriyet Dönemi Türk Ekonomisi 1923-1978**, İstanbul, Akbank Kültür Yayını, 1980.

Yenal, Oktay: **Cumhuriyet'in İktisat Tarihi**, İstanbul, Türkiye Sanayi Kalkınma Bankası Yayınları, 2001.

Yurtoğlu, Nadir: **Demokrat Parti Dönemi Tarım Politikaları ve Siyasi Sosyal Ekonomik Hayata Tesirleri (1950-1960)** Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2017.

4. Makaleler

Ete, Muhlis: "İktisadi Devlet Teşekküllerimizin Çalışmaları", **Türk Ekonomisi**, Sayı: 92, Yıl: 9, Şubat 1951, s. 41-44.

"Muhtelif İşletmelerimiz Hakkında İşletmeler Bakanının Beyanatı", **İktisadi Yürüyüş**, Cilt:12, Sayı: 265, Yıl: 12, 15 Ocak 1951, s. 2, 23.

Tataç, Ziya: “Olaylara Bakış, Sanayi Ekonomisi”, **Türk Ekonomisi**, Sayı: 31, Yıl: 4, Ocak 1946, s. 24-29.

_____ : “Olaylara Bakış, Mart 1950, Sanayi Ekonomisi”, **Türk Ekonomisi**, Sayı: 82, Yıl: 8, Nisan 1950, s. 80-84.

_____ : “Olaylara Bakış, Ocak 1951, Sanayi Ekonomisi”, **Türk Ekonomisi**, Sayı: 92, Yıl: 9, Şubat 1951, s. 53-58.

_____ : “Olaylara Bakış, Nisan 1951, Sanayi Ekonomisi”, **Türk Ekonomisi**, Sayı: 96, Yıl: 9, Haziran 1951, s. 182-187.

_____ : “Olaylara Bakış, Ağustos 1952, Sanayi Ekonomisi”, **Türk Ekonomisi**, Sayı: 111, Yıl: 10, Eylül 1952, s. 282-285.

_____ : “Olaylara Bakış, Kasım 1953, Sanayi Ekonomisi”, **Türk Ekonomisi**, Sayı: 127, Yıl: 12, Ocak 1954, s. 27-30.

_____ : “Olaylara Bakış, Ocak 1954, Sanayi Ekonomisi”, **Türk Ekonomisi**, Sayı: 129, Yıl: 12, Mart 1954, s. 90-94.

Yazman, Aslan Tufan: “Askeri Fabrikaların Devlet Teşekkülü Haline Getirilmesindeki Sebepler Hakkındaki Düşünceler”, **İktisadi Yürüyüş**, Cilt: 11, Sayı: 247, Yıl: 11, 21 Nisan 1950, s. 1-3.

_____ : “400 Milyon Sermaye İle Kurulan Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu Nasıl Çalışıyor? Neler İmal Ediyor?”, **İktisadi Yürüyüş**, Cilt: 12, Sayı: 279-280, Yıl: 12, 18 Ağustos 1951, s. 24-26.

5. Tezler

Önder, Aynur: **Türk Savunma Sanayiinde Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumunun Yeri**, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2005.

6. Süreli Yayınlar

Akis, (22 Mayıs 1954)

Akşam (12 Mart 1955)

Cumhuriyet (16 Mayıs 1950)

İktisadi Yürüyüş (1950-1951)

Mücadele (18 Mayıs 1950)

Türk Ekonomisi (1946-1954)

Zafer (5 Mart 1955)

7. İnternet Kaynakları

<http://www.mkek.gov.tr/tr/Icerik.aspx?ID=51>, Erişim Tarihi:
12.11.2016.

KARAMANLICA BİR ESER “KAYSERİ METROPOLİTLERİ VE MALUMAT-I MÜTENEVVİA” ÜZERİNE

Eray KONYA* - Giray ÇAVDAR**

Birçok medeniyete beşiklik yapmış Anadolu coğrafyası tarih-i kadimden bu yana kültürlerin kesişme noktası olma özelliğini göstermiştir. Tarih boyunca Anadolu, günümüzde olduğu gibi Müslüman ağırlıklı bir yapı arz etmemiş, Hıristiyanlık dininin Ortodoksluk ve Katoliklik mezheplerine mensup kavimlere de ev sahipliği yapmıştır. Anadolu topraklarında yaşamış Hıristiyan unsurlar içerisinde ilk akla gelen grup Karamanlılardır. Karamanlıları tanımlamak için genel bir çerçeveye tayin etmek gerekirse, Türkçeyi Yunan alfabesiyle yazan Ortodoks Türkler oldukları şeklinde bir açıklama söz konusu edilebilir.¹

Karamanlılar, bir Osmanlı eyaleti olan Karaman'a bağlı; Niğde, Kayseri, Aksaray, Ermenek, Kapadokya gibi yerlerde yaşamışlardır.² Bununla beraber İstanbul ve Karadeniz gibi bölgelerde de Karamanlı nüfusu söz konusu olmuştur. 24 Temmuz 1923 tarihinde imza edilen Lozan Antlaşması'nın saptadığı millet tanımı gereği Karamanlılar, Ortodoks olmaları nedeniyle Rum milletinden sayılarak göçe tabi tutulmuşlardır. Günümüzde hala tartışılan Karamanlıların kökeni hakkında farklı görüşler söz konusu olmaktadır. Bunlardan

* İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Öğrencisi.
Email: konyaeray@gmail.com

** İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Öğrencisi.
Email: giray89tr@gmail.com

¹ Mustafa Kılıçarslan, “Karamanlıcada Ünlü Varlığı Üzerine Bazı Görüşler ve Ó ve Ú Ünlüleri”, **Türkiyat Mecmuası**, Cilt: 23, Sayı: 2, 2013, s. 55.

² Bülent Berkol, “133 Yıl Önce Yayımlanan Yunan Harfleri İle Türkçe(Karamanlıca) Bir “Robinson Crusoe” Çevirisi”, **İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Konferansları Dergisi**, Cilt: 21, Sayı: 1, 1986, s. 137.

ilki, Karamanlıların Türkleşmiş Anadolu Rumları olduğu savıdır. Bu fikri temellendirmek için başvuru ilk argüman ise Karamanlıların Rumca konuşan halklara uzak kalmaları nedeniyle milli benliklerini yitirerek Türkleştikleri yönünde kendisini göstermektedir.

Karamanlıları Rum olarak varsayan bu görüş, Karaman literatürüne yön vermiş eserlerin Yunan alfabesi kullanılarak kaleme alınmış olmasıyla desteklenmektedir.³ Bu görüşe muhalif olan ve Karamanlıları Türk olarak değerlendiren karşı teze göre ise Karamanlılar Bizans ordusunda lejyoner olarak savaflara katılmış Türklerin soyundan gelen, zaman içinde Hıristiyanlığı kabul ederek Ortodoks kültürü etkisine girmiş Anadolu Türkleridir.⁴ Bu noktada, Bizans ordusunda görev yapan Peçenek Türklerinden gelebilecekleri ifade edilen Karamanlıların, Anadolu Selçukluları tarafından uç bölgelerine yerleştirilen Yörük toplulukları olduğu görüşü de kendisini hissettirmektedir.⁵ Karamanlılar yalnızca Türkçe konuşmaları bağlamında değil, örf, adet ve aneleri itibariyle de Türk kültürüne son derece yakındırlar. Karamanlıların tüm bu süreçte dillerini muhafaza ederek yalnızca dini anlamda bir kırılma yaşamış oldukları söylenebilir.⁶

19. asrın ilk çeyreğine dek İç Anadolu bölgesi sakini olarak yaşamış olan Karamanlıların literatüründe farklı edebi alanlardan eserler görmek mümkündür. Bu eserlerin bibliyografyası çıkarılmak istendiğinde ortaya konan sayı, yekûn halde 752’dir.⁷ Eserlerin içerisinde ağıtlar ve şarkılar gibi hacimli sayılamayacak Karamanlıca metinler de bulunmaktadır. Benzer şekilde, 1878-1912 yılları arasında iki defa patriklik görevinde bulunmuş, ünlü III. İoakim’in ölümü ardından Neofitos adlı bir yazar tarafından ağıt mahiyetinde yazılmış şiir bu edebi ürünlere örnek teşkil etmektedir.⁸ Öğretici bir üslup barındıran

³ Ferruh Ağ, “Hıristiyan Karaman Türkleri ve Karamanlı Ağız Üzerine”, **Türkoloji Araştırmaları Dergisi(Türkbilgi)**, 2006, s. 4.

⁴ Kılıçarslan, **a.g.e.**, s. 55.

⁵ Ağ, **a.g.e.**, s. 7; Berkol, **a.g.e.**, s. 137.

⁶ Hayrullah Kaya, **Karamanlıca Bir Kitap, Yeni Hazne ve Dil Özellikleri (İmla Özellikleri ve Ses Bilgisi)**, Cilt: 3, Sayı: 6, 2008, s. 368.

⁷ Evangalia Balta, “Karamanlıca Kitapların Dönemlerine Göre İncelenmesi ve Konularına Göre Sınıflandırılması”, (Fransızcadan Çev: Erol Üyepazarcı), **Müteferrika Kitabiyat Dergisi**, Sayı 13, s. 5.

⁸ Foti Benlisoy, Stefo Benlisoy, “Karamanlılar, Anadolu Ahalisi ve Aşağı Türkler: Türkdilli Anadolu Ortodokslarında Kimlik Algısı”, **Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar Dergisi**, Sayı: 11, Güz 2010, s. 11.

ders kitapları ve kitabeler de yine Karaman edebiyatı bağlamında ele alınabilecek ürünlerdendir.⁹ Anadolu’da, Karamanlıca yayınlanmış gazetelere Evangelinos Misaelidis tarafından çıkarılmış “Anadolu” gazetesi örnek olarak gösterilebilir.¹⁰

Evangelios’un çıkardığı Anadolu gazetesinin 1840 basım tarihi itibariyle Yunanca alfabesi kullanılarak yayın yapmış ilk Türkçe gazete olduğunu söyleyebiliriz¹¹ Gazetede yayınlanan haberler, ağdalı ve süslü bir Osmanlıca ile yazılmıştır. Yine bu yayın organı tarafından, çeviri bir eser olarak meşhur “Robinson Crouse” romanı Karamanlı Türkçesi ile yayınlanmıştır. Söz konusu eseri çeviren kişi ise Antalyalı Dimitrakis’dir.¹² Anadolu Türklerine Yunan dilini öğretmek gayesiyle basılmış lügatların da Karamanlı edebiyatı kapsamında değerlendirilmesi gerektiği vurgulanmalıdır.¹³ Çalışmamıza temel teşkil eden; “Kayseri Metropolitleri ve Malumat-ı Mütenevvia” adlı kitapta sıklıkla değinildiği üzere, Karaman Türklerinin aldıkları eğitim seküler olmayan, dini zemine oturtulmuş bir yapıdaydı. Takip eden süreçte bu okulların kazandırdığı formasyon dahilinde yetişen gençlerin ortaya koyduğu eserler de yine dini bir içerik barındırmaya devam etmiştir. Örneğin, Karamanlıca alanında en çok edebi ürün verilen dönemlerden birisi olan 1871-1890 aralığında yazılmış 91 çalışmanın 60’ı dini içeriklidir.¹⁴

Yukarıda bahsi geçen tüm edebi alanlarda eser ortaya koyan Karamanlılar, ağırlıklı olarak yaşadıkları yerleşim yeri olan İç Anadolu bölgesini ele alan çok fazla çalışma kaleme almamışlardır. “İoannis İoannidis” adlı yazar tarafından 1896 yılında yazılan; “Kayseri Metropolitleri ve Malumat-ı Mütenevvia” adlı kitap bu boşluğu doldurması sebebiyle önemlidir. Kitap, Karaman coğrafyasına ilişkin birçok farklı türde bilginin yer aldığı kapsamlı bir muhteviyat sunmaktadır. Yazar tarafından eserin “Mukaddime” kısmında kitabın neden yazıldığını açıklayan bir anlatım söz konusudur. Bu kısımda,

⁹ Pelin Ekşi, “Karamanlı Edebiyatının Tarihsel Gelişimi”, **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Yıl 2, Sayı: 2/1, 2014, s. 283.

¹⁰ Berkol, **a.g.e.**, s. 140.

¹¹ I. Phonetica-J.Eckman, “Anadolu Karamanlı Ağızlarına Ait Araştırmalar”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 1/2 1950, s. 167.

¹² Berkol, **a.g.e.**, s. 141.

¹³ Phonetica-Eckman, **a.g.e.**, s.167.

¹⁴ Balta, **a.g.e.**, s. 7.

çalışmanın hayata geçirilmesi noktasında Anadolu topraklarını anlatmak, yöre halklarının yaşayışı hakkında bilgi vermek ve kasabada eğitim veren okulların durumunu ortaya koymak gibi nedenlerin bulunduğunu görmekteyiz.

Kitapta, çalışmaya adını veren Kayseri Metropolitlerinin ismi ve geçmişleri verilmekle birlikte, daha çok eğitim kavramı ve Karaman Türkleri ekseninde yapılan eğitim-öğretim çalışmaları işlenmektedir. Tam anlamıyla bir eğitim aşığı olan İoannis İoannidis, bir kent aydını gözüyle eğitimin toplumların kalkınması ve bireylerin kişisel gelişimlerdeki rolüne vurgu yapmaktadır. Kitabın “Muharriri Kitap İoannis İoannidis Tarafından Neşr Olunan Asar” adlı kısmı baz alındığında, yazarın hikaye kitabı tercümesinden ders kitaplarına varıncaya değin geniş bir yelpazede nitelik ürettiğini söylemek mümkündür.¹⁵ Basılmadan önceki ilk ismi Karamanlıların yoğun oranda bulunduğu bir belde olarak bildiğimiz “Kapadokya” olan kitabın isminden de anlaşılacağı üzere, yalnızca Kayseri bölgesinde görev yapmış olan metropolitler değil, ayrıca, yakın şehirlere ilişkin eğitim, dini yapı ve nüfus gibi çeşitli konu başlıklarında detaylı bilgiler sunulmaktadır. Eserde Kayseri bölgesi hakkında verilen bilgileri üç başlık altında toplamak mümkündür. Bunlardan ilki kitabın esas yazılış amacını oluşturan Karamanlı halkı özelinde yürütülen eğitim faaliyetleriyken, ikinci başlık ise bölgenin sosyal yapısına dair çıkarımda bulunulmasını olanaklı kılan nüfus verileridir. Bu noktada kariye (köy) adları zikredilirken bahse konu bölgeye ilişkin Hıristiyan ve Müslüman nüfus düzeyi karşılaştırmalı olarak verilmektedir. Aynı şekilde son başlık, Kayseri’de çeşitli makamlarda hizmetlerde bulunmuş din adamları, eğitimperver Karaman Türklerinin bu yönde harcadıkları mesai ve Karamanlıların çalıştıkları mesleklere ilişkindir. Bu çerçevede ifade edilmesi gerekir ki, Osmanlı’nın her anlamda dönüşüm geçirdiği 19. yüzyılın son çeyreğini baz alarak ortaya konan bu eser, devrin Karamanlılarının Kayseri bölgesindeki yaşantısına dair bilgi edinilmek istendiğinde başvurulacak bir kaynak olma hüviyetine sahiptir. Çalışma süresince, Karaman Türklerinin yaşadıkları bölgeleri anlatan bir kapsamlı eserin bulunmamasından hareketle, Kayseri havalisine tabi bölgeler hakkında malumat

¹⁵ İoannis İoannidis, **Kayseri Metropolitleri ve Malumat-ı Mütenevvia**, Dersaadet, Aleksandros Nomismatidis Matbaası, 1896, s. 151.

veren Kayseri Metropolitleri ve Malumat-ı Mütenevvia adlı eserden istifade edilerek bu alandaki eksikliğin giderilmesine yönelik olarak değerlendirmeler yapılacaktır.

Maarif Vekaleti'nden izin alınarak "Dersaadet Aleksandros Nomismatidis" matbaasında 1896 yılında basılan kitapta, gerektiği takdirde klasik dipnot metodu uygulanarak bilinmeyen sözcükler açıklanmaya çalışılmaktadır. 170 sayfalık eserin dili Türkçe'dir. Bununla beraber zaman zaman cümleler içerisine Yunanca sözcüklerin yerleştirildiği görülmektedir. Yine aynı şekilde Osmanlıca tamlamalara da anlatım boyunca sık sık başvurulmuştur. Kitabın yazım aşamasında yazar İoannis İoannidis iki eserden faydalanmıştır. Bunlar; "Anastasios Levidis Efendi Eklisiyası [Kilisesi]"nda bulunan "İstoria tis Kapadokias [Kapadokya Tarihi]" adlı kitap ile, N. S. Risos'un yazmış olduğu "Kapadokia" adlı çalışmalardır. Bunların yanı sıra gazete, lügat ve risalelerden de faydalanılmıştır.

Kitabın genel seyrini tayin eden ve hakkında bilgiler aktarılan Kayseri bölgesi, yalnızca bir şehir kimliğiyle değerlendirilmemektedir. Günümüzdeki statüsüyle Türkiye Cumhuriyeti'ni oluşturan 81 ilden bir tanesi olmaktan öte; Niğde, Aksaray, Kapadokya gibi bölgeleri içerisine alan bir "Kayseri Havalisi" tanımından bahsetmek mümkündür. Aynı paralelde Kayseri bölgesi, Kapadokya gibi birçok İç Anadolu yerleşim yerinin "Makarri İdaresi (Yönetim Merkezi)" olarak ifade edilmektedir.¹⁶ Ayrıca, eserde hakkında bilgi verilen yerleşim yerlerinin bulunduğu mevkiiler anlatılırken, Kayseri'ye olan uzaklıkları üzerinden lokasyon bilgisi verilmektedir.

Eserin yazarı İoannis İoannidis, çalışmanın sunuş kısmında bahse konu kitabı neden kaleme aldığını anlatırken, eğitimin insan hayatında teşkil ettiği rolden yola çıkarak fikirlerini açıklamaktadır. Yazar, insanın Tanrının ilmini öğrenebilmesini olanaklı kılan yegâne vasıta olarak maarifi görmektedir. Hatta maarife; "insan hayatının ve âlemin ruhu" ifadesiyle kutsiyet atfetmektedir. Maariften uzak kalmayı cehaletle eş tutan yazar, cehalete düşenlerin bu dünyadan Mukteza-i Hilkat, (Yaratılışın Aleyhine) medeniyetten uzak bir şekilde gideceklerini söyler. İnsan, Ekmel-i Mahlûkat (Yaratılmışların En Mükemmeli) olarak hayat bulduğundan, beşeri, oluşan bu ceha-

¹⁶ A.e., s. 38.

let deryasından çekmek gerektiği fikrini gütmektedir. Bu çerçevede başvurulabilecek yekpare Medar-ı Saadet (Mutluluk Kaynağı) ise maarıftır. Maarifin kökeni de mekteptir. Mektepler aracılığıyla gereksinim duyulan tüm bilgiler edinilebilir.

Yaşamın temel gayelerinden olan insanın tanrı sevgisini keşfedebilmesi ve kendi varlığının ululuğunu kavrayabilmesi için maarıf elzemdir. Eğitime yönelik bu müspet anlayış yazarın paylaştığı şu dizelerde dile getirilmektedir;

*“Maarıftır izi lütfu Yezdan,
Maarıfle saadet buldu insan.”*¹⁷

Yazara göre eğitimden uzak kalınması neticesinde ortaya çıkacak bilgisizliği ortadan kaldırma misyonu eğitimciler ve mekteplerdedir. Bu sayede bir “medeniyet terbiyehanesi” olan mektepler aracılığıyla cehalet mağlup edilecek, zail olacaktır. 19. yüzyılda Kayseri bölgesindeki eğitime yönelik bu pozitif bakış açısı, kitabın yazarı İoannis İoannidis’in dünya görüşüyle sınırlandırılmayacak ölçüde Karamanlı aydınların nezdinde yankı bulmuştur. Bu konuda dini ve siyasi statü sahibi Karaman Türkleri arasında eğitim olanaklarının arttırılması ve yeni mekteplerin açılması hususunda büyük bir efor sarf edilmiştir. Karamanlı kent aydınlarının Anadolu coğrafyasını “medeniyetler beşiği” olarak değerlendirmelerinden hareketle, yaşanan bölgeyle yerleşik halk arasında kültürel ve tarihsel bir bağın kurulmuş olmasının, çalışmalarını teşvik edici bir arka plan teşkil ettiği söylenebilir.

Karaman Türklerinin yaşadıkları coğrafya üzerinde eğitim faaliyetlerine odaklanmalarının sebeplerinden birisi de, Osmanlı İmparatorluğunun güç kaybetmesiyle eş zamanlı olarak ülke çapında artan misyonerlik faaliyetleridir. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Londra’da bulunan matbaalarda basılan misyoner kitapları Osmanlı coğrafyası özelinde yayılmaya başlamıştır. Bu çalışmaların neticesinde, Anadolu’da 1871-1880 arası 35 adet misyoner çalışma yayınlanmıştır.¹⁸ Ortaya konan bu misyoner yayınlar tüm Karamanlıca literatürün yaklaşık %30’unu oluşturmaktaydı.¹⁹ Yalnızca Müslümanları değil, Müslüman olmayan Hıristiyan tebaanın mezheplerini de tehdit

¹⁷ A.e., s. 10.

¹⁸ Balta, a.g.e., s. 8.

¹⁹ A.e., s. 9.

eder bir özellik gösteren misyonerlik çalışmaları, Karamanlı aydın ve eğitim severlerin bu alanda inisiyatif almalarını gerekli kılmıştır.

Süreç esnasında misyonerliği ortadan kaldırmaya yönelik çalışmalar mekteplerle sınırlı kalmamıştır. Karaman Türklerinin dışında Anadolu Rumları da bu konuda önlem almaya çalışmışlardır. Hedefleri arasında Rum gençlerinin Katolik misyoner okullarına gitmesini engellemek gibi maddeler bulunan “İstanbul Örgütü” gibi bazı gizli teşkilatlar hayata geçirilmiştir.²⁰ Kilisenin eğitim konusunda kendisini sorumlu hissederek görev üstlenmesinin nedeni, yabancı okul hocalarının okuttuğu dersler aracılığıyla milli ve dini kırılmalar yaşanmasının önüne geçmektir. Ancak kilisenin Karamanlıları Katolik misyonerlerden korumak maksatlı gerçekleştirdiği bu hamleler, Helenizmin Anadolu topraklarında yayılması süresince ortaya konmamıştır. Karaman Türklerinin eğitim ve öğretimini hedefleyen mektepler, çoğunlukla manastır veya kiliselerin hemen yanında inşa edilmiştir. Bu konuda dile getirilebilecek ilk örneğe, Kayseri havalisine bağlı Niğde kasabasında rastlamaktayız.²¹ Bir kilisenin idaresi altında faaliyet gösteren okullarda civar köylerden gelen öğrenciler eğitim görmekteydi. Dini ve beşeri eğitimin gerçekleştirildiği ikili eğitim yapısı, Helenizm düşüncesinin hedeflediği “Helen Genci” prototipini yaratmada mühim bir yerde konuşlanmaktaydı.

Eserden edinilen veriler açısından irdelendiğinde, 19. yüzyıl Karaman coğrafyasında eğitimin katmanlara ayrılarak sürdürüldüğü anlaşılmaktadır. Anaokul, iptidai mektep, ortaokul ve lise düzeylerinde kesintisiz eğitim söz konusudur. Bu okullarda Karaman Türkü çocuklar, henüz çok erken yaşlarda eğitime tabi tutulmaktaydı. Dimotiko Sholeio adlı, ilköğretim düzeyinde eğitim veren ve Kayseri bölgesinde yer alan okul bu konuda örnek olarak gösterilebilir. Mektepler geniş bir yelpazede çeşitlilik arz ettiğinden birçok meslek sahasının ihtiyaç duyduğu elemanları yetiştiren okullara rastlamak mümkün olmuştur. Bunlardan birisi, Zincidere kasabasında tüccar yetiştirmek için açılmış Astiki Sholeio (kent okulu) adlı okuldur.²²

²⁰ Nilüfer Erdem, “Yunan Osmanlılığının En Önemli Temsilcilerinden Suliotis Nikolayidis’in Kaleminden “İstanbul Örgütü ve II. Meşrutiyet Dönemindeki Etkinlikleri”, **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi**, Yıl 6, Sayı: 12, 2007, s. 96.

²¹ İoannidis, a.g.e., s. 107.

²² A.e., s. 53.

Aynı doğrultuda, Bor bölgesi hakkında verilen bilgilerden, eğitimseverlerin yardımları ile kurulmuş ellinodimetikon [Helen ilkokulu] adında bir okul bulunduğunu öğrenmekteyiz.²³ Bu okulda eğitime 220 çocuk devam ederken, dersler 3 didaskalos (öğretmen) tarafından yürütülmektedir. Eserde Didaskalos sözcüğüyle karşılık bulan, okullarda öğretmenlik görevini ifa eden kişiler için de bir parantez açılmakta ve mekteplerin terakkisi noktasında elzem bir rol üstlendikleri ifade edilmektedir. Kitabın yazıldığı dönemde eğitilmiş nüfusun oldukça az olduğu belirtilerek, 3 ila 5 yıl kadar didaskalosluk yapmış kişilerin civarda parmakla gösterilecek ölçüde prestij sahibi oldukları bilgisi verilmektedir. Eski adı “Prokopion” olan ve Niğde sancağına bağlı bir Anadolu beldesi olarak dikkat çeken Ürgüp hakkında verilen bilgiler ışığında 19. yüzyılın son çeyreğinde bu bölgede Astiki Sholi adlı bir okul bulunduğu sonucuna varılmaktadır.²⁴ 9 sınıfı bulunan okul, 300’ü erkek, 100’ü inas (kız) öğrenci olmak üzere toplam 400 öğrenciye eğitim vermektedir. Burada Latince, Fransızca, Osmanlıca ve Rumca dilleri öğrencilere okutuluyordu. Aynı şekilde, 1895 yılında Ürgüp’te faaliyet gösteren bazı okullarda da; Latince, Osmanlıca ve Fransızca derslerinin aynı anda verilebilmesini olanaklı kılan bir müfredatın geçerli olduğunu görmekteyiz.²⁵ Bu dönemde, adını Kapadokya hükümdarı Arhelaos tarafından verilen “Arhelais” sözcüğünden aldığı ifade edilen 16 bin nüfusa sahip Aksaray kazasında da iptidai mektepler bulunmaktadır.²⁶

Kitabın tamamında eğitim çatı başlık olarak saptanmış ve ilerleyen pasajlarda eğitime doğrudan veyahut dolaylı etkilerde bulunmuş kişilerin izledikleri çalışmalar detaylıca aktarılmıştır. Bu çerçevede Rum Ortodoks Kilisesi ekseninde dini bir görevle hizmet veren eğitim severlerin beşeri ve ruhani eğitimi aynı pota altında eritecek bir düzen kurma çabası içerisinde oldukları görülmektedir. Ayrıca bu kişilerin eğitim alanına atılmaları, güçlü dini konumları sayesinde kolay olmuştur. Bu eğitimseverler arasında Adana Meclisi Azalığı’nda bulunmuş Rıfatlı Kosma Sumenoğlu ve sivil bürokrasinin önemli kademelerinden birisi olan hâkimlik mesleğine kadar yüksel-

²³ A.e., s. 132.

²⁴ A.e., s. 79.

²⁵ A.e., s. 79.

²⁶ A.e., s. 131.

miş Kostaki R. Vatani Efendi de vardır. Kostaki R. Vatani adlı, Rum lisanının öğrenilmesi için bir de mektep açmıştır.

Bu mektebe Mekteb-i Kebir veya Helen Okulu da denmektedir.²⁷ Söz konusu okullardan alınan diplomalar şahadetname olarak isimlendirilmekteydi.²⁸ Kayseri Mektebi olarak bilinen okuldan daha sonra ülkenin değişik yerlerinde çeşitli görevlerde bulunacak alim kişiler yetişmiştir.²⁹ Örneğin, Karamanlılar tarafından okunmak üzere Yunancadan Türkçeye ilk İncil tercümesini yapan kişi olarak bilinen Germanos tarafından kurulan ve “Kayserinin Sholiosu [Okulu]” adıyla anılan okuldan Mora’lı Dionisos isminde bir öğrenci yetişmiştir. Dionisos, daha sonra Rumca bilmeyen Anadolu Ortodoks Türkler (Karamanlılar) için Hıristiyan evliyaların çektiği çileyi anlatan bir kitap neşretmiştir.³⁰ Eğitim kurumlarının metropolitlik ve kiliselerin yanında faaliyete geçebilmesi için atıl durumda bulunan binaların restore edildiği de bu çalışmalar kapsamında dile getirilmektedir. Tüm bu çalışmalar Maarif Vekaleti gibi bir Osmanlı kurumunun desteğinden bağımsız olarak finanse edilmekteydi. Aldığı din eğitimini takiben Patrik İoakim tarafından 1878 yılında Kayseri Metropolitliği görevine münasip görülen İoannis Anastasiadis³¹ örneğinden fark edileceği üzere, okul açabilmek için yardım toplanması gibi hayır amaçlı çalışmalar düzenlenmekteydi. Yardımsever Karamanlılar, okulların açılmasına katkıda buldukları gibi, gerektiği takdirde bu okullarda müdürlük gibi idari fonksiyonları da üzerine almaktaydılar.³²

Bu dönemde eğitimi devamlı kılabilmek için gereksinim duyulan masraflar hakkında bilgi edinmek istenildiğinde, Niğde’deki Astiki Sholi örneğinden hareket edilebilir. Bahse konu okulun masrafı senelik 300 liradır. Bu 300 lira tutarındaki giderlerin 150’si okul ve kiliseye mensup çeşitli gayrimenkullerden sağlanırken, diğer 150 lirası ise kilise tahsisatından ayrılmaktadır.³³ Benzer şekilde kiliseye bağlı satış tezgâhlarının İstanbul’da kurulması nihayetinde elde

²⁷ A.e., s. 139-140.

²⁸ A.e., s. 143.

²⁹ A.e., s. 58.

³⁰ Phonetica-Eckman, a.g.e., s. 170.

³¹ İoannidis, a.g.e., s. 1.

³² A.e., s. 111.

³³ A.e., s. 79.

edilen gelirler de kiliseye aktarılmaktaydı. Kilise adına gayrimenkul alım-satımı ve ticaret yapılmasını olanaklı kılan tüm malzemeler ise kilise vakfı bünyesinde himaye edilmekteydi.

Kitapta ayrı başlıklar halinde anlatılan Konya, Karaman, Aksaray, Niğde gibi kentler ile; Zincirede, İncesu, Gelveri, Kapadokya ve Talas gibi beldelerden mürekkep Kayseri havalisi yerleşik nüfus bakımından çeşitlilik göstermektedir. Genel ifadeyle Karaman Türklerinin yaşam alanı olarak tarif edebileceğimiz bu yörelerde, Müslüman, Ortodoks, Protestan ve az sayıda Katolik Hıristiyan da bulunmaktaydı. Ortodoks nüfusu oluşturan kesim Karaman Türkleriye, Protestan Hıristiyan grubunu ise Ermeniler teşkil etmekteydi. Eserin ilerleyen pasajlarında yansıtılan bilgilerden, hemen her köyde bu üç kesimin birlikte yaşadığını anlamaktayız. Öte yandan, pek çok yerleşim yerinde Müslümanlar nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturmaktadır. Örneğin, Ürgüp’te ikamet eden 15 bin kadar nüfusun 10 bini Müslüman’dır. Protestan Ermenilerin azınlıkta kaldığı bu bölgede 4 binin üzerinde Ortodoks Anadolu, diğeri bir ifadeyle Karamanlı Türk yaşamaktaydı.³⁴ 1896 yılı verilerine göre, günümüz Kayseri ilinin Melikgazi ilçesine bağlı Tavlus köyünde 600 hane bulunurken, bu hane sayısının 450 kadarını Müslümanlar, diğeri 150’sini de Ortodokslar teşkil etmekteydi. Bu bölgelere dair eldeki nüfus verileri üzerinden çıkarımda bulunulduğunda, baskın yerel dilin Türkçe olduğu savını dile getirmek mümkündür. Kitapta bu sava destek olabilecek mahiyette bir yerleşim yeri olarak Niğde ilinin lisanı Türkçe olarak verilmektedir. Bu bilgilere ilaveten geniş bir etnik çeşitliliğe ev sahipliği yapan Kapadokya bölgesinde Süryanice ve Aramayka (Aramice) dillerinin konuşulduğunu da görmekteyiz.³⁵ Bir başka nüfus verisi olarak Niğde ili ve yakın bölgelerinde 25-30 dolayında kariye (köy) olduğu bilgisi verildikten sonra, toplam 17 bin nüfusun ikamet ettiği ifade edilmektedir. Çoğunluğu Müslüman olmakla birlikte, 4-5 bin kadar Hıristiyan bu dönemde Niğde bölgesinde yaşamaktaydı.³⁶ Bu yerleşim yerinin 250 hanesi Ortodoks aileye mensupken, 150 kadar da Ermeni ve Protestan hanesi bulunmaktadır.³⁷

³⁴ A.e., s. 76-77.

³⁵ A.e., s. 1.

³⁶ A.e., s. 107.

³⁷ A.e., s. 105.

Osmanlı coğrafyasının arz ettiği multikültürel yapının gereği olarak Anadolu'da pek çok etnik grup aynı yaşam alanını paylaşmaktaydı. Bu etnik unsurlar içerisinde Müslüman olmayan tebaa olarak da adlandırılan Gayr-i Müslimler sosyal konumları itibariyle daha güçlü bir sınıfa temsil etmekteydiler. Bilhassa Karaman Türkleri, yapılan meslekler itibariyle birçok zengin aileyi bünyesinde barındırmaktaydı. Eserden, Talas'ta yaşayan Karamanlıların mesleklerini ifa edebilmek için Kayseri'ye uzak sayılabilecek bir mesafede konuşlanan Adana ve Kastamonu gibi şehirlere gittikleri belirtilmektedir. Vezir Kara Mustafa Paşa tarafından 1667 yılında imar faaliyetleri başlatılan İncesu kasabasından da çalışmak için yakın bölgelere akış söz konusu olduğunu söyleyebiliriz.³⁸ Diğer taraftan, sadece tüccarlık gibi mesleklerle ilgilenmeyen Karaman Türkleri, el becerisine yönelik mesleklerde de kendilerini göstermektedirler. Sözelimi, Karamanlıların ikamet ettiği yerleşim yerlerinden birisi olan Ürgüp'te Karamanlı kadınlar dokuma tezgâhlarında çalışmaktaydı.³⁹ Aynı şekilde Kayseri'ye 6 saat mesafede konuşlanan Niğde iline bağlı Bor nahiyesinde de halka istihdam sağlamak için kurulmuş dokuma ve halı tezgâhları bulunmaktaydı. Karamanlılar, eğitime verdikleri büyük önem sayesinde hemen her meslek sahasında istihdam edilebilecek nesiller yaratmışlardır.

Kitapta, Karaman Türkleri denince ilk akla gelen yerleşim yeri olan Kapadokya bölgesi hakkında geniş bir bilgilendirme yapılmaktadır. Bölgenin adı olan "Kapadokya" sözcüğünün ortaya çıkış sürecinin yanı sıra, tarih boyunca bu alanda yaşanan savaşlar, Asur ve Acem İmparatorluklarının bölge üzerinde hâkim güç olabilmek için yaşadığı çekişmeler 19. yüzyılın sonuna değin kronolojik bir çizelgede sunulmaktadır. Mücadeleler sonrasında Makedon İmparator Büyük İskender'in bölgede etkinliğini arttırmasına bağlı olarak Kapadokya'da değişimler meydana gelmiş ve yaşanan dönüşümler Karaman halkının günlük uğraş alanlarını da etkilemiştir. Ayrıca, kadim devirlerinden beri Kapadokya halkının uğraştığı sanat alanları olan heykeltıraşlık, mimarlık ve resim gibi ilgi sahaları, her dönemde olduğu gibi, 1800'lü yılların sonunda da icra edilmekteydi.⁴⁰

³⁸ A.e., s. 74.

³⁹ A.e., s. 76-77.

⁴⁰ A.e., s. 2-3.

Yerleşim yerlerini tasvir etme noktasında yazarın başvurduğu manzara anlatımlarında, kilise ve manastır yakınlarındaki bölgelerin havasının temiz olduğu bilgisi geçilmektedir. Yöre halkının barınabilmesini sağlayan yerleşim yerleri yakınlarında mutlak surette bir de ibadethane bulunmaktaydı. Bu yapıların inşasında kayadan kesme ve oyma olarak da nitelendirilebilecek inşa tekniklerine başvurulmaktaydı.⁴¹ Benzer şekilde Niğde’de Asar-ı Atika (eski yapılar) olarak nitelendirilebilecek taştan oyma ve tuğladan örme 3 katlı bir bedesten yer almaktadır.⁴² Nevşehir’de devri için yeni sayılabilecek bir de hamam inşa edildiği bilgisine çalışmanın 89. sayfasında rastlamaktayız. Aynı dönemde, Ürgüp’e 1 saat mesafedeki Göreme deresinden ismini alan ve günümüz Türkiye’sinin önemli bir cazibe merkezi olan Göreme de seyyahlar için ayrılmış misafir odaları bulundurmaktaydı.⁴³

Karaman Türkleri arasında eğitilmiş nüfusun icra edebileceği meslekler olan hâkimlik, devlet adamlığı ve gazetecilik gibi sahalarda çalışan kişilere de rastlamak mümkündür. Bu kesime, gazetecilik mesleğini yürüten isimlerden birisi olarak kitapta hakkında malumat verilen Nikolaki Efendi Sullidis adlı gazeteci örnek gösterilebilir. Sullidis, uzun yıllar “Anatoli Gazetesi”ni çıkarmıştır. Bu gazetede, dönemi için başarılı sayılabilecek düzeyde çeşitli romanlar tefrika olarak basılmıştır.⁴⁴ Aynı şekilde tüccarlık ve sarraflık gibi çalışma sahalarında görev alan Karamanlı Türkler, eğitime ödenek ayırma noktasında büyük özveri sergilemişlerdir. Fertek bölgesinden İstanbul’a yerleşerek meyhanecilik sektörüne girmiş ve hızlıca yükselerek zenginleşmesini takiben kazancıyla eğitim alanına yatırım yapmış aileler mevcuttur.⁴⁵ Tüccarlık öğrenmek için eğitim aldıktan sonra yerel idarelerde yöneticiliklerde bulunan İstanbullu zengin bir tüccar olan Simonaki Sinioğlu bu dönemde muhtaçlara yönelik yardımlarıyla bilinen bir kişidir. Yetimleri himaye etmek ve zeki öğrencilere burs vermek yaptığı yardımlar arasındadır.⁴⁶ Simonaki Efendi gibi Georgios Kurtoğlu da Karamanlılar içerisinde zengin mesleklerden birisi olarak addedilen sarraflık mesleğini ifa eden kişiler arasındadır.

⁴¹ A.e., s. 78-79.

⁴² A.e., s. 105.

⁴³ A.e., s. 81.

⁴⁴ A.e., s. 144.

⁴⁵ A.e., s. 118.

⁴⁶ A.e., s. 51-52.

Kitabın 153. sayfasından itibaren çeşitli görevlerde bulunmak üzere İstanbul'a yerleşen tanınmış Karaman Türkü ailelerinin geniş bir listesi verilmiştir. Bu listede, Karamanlıların yoğun olarak yaşadıkları Nevşehir, Kayseri, Ürgüp, İncesu ve Gelveri gibi yerleşim yerlerinden mesleklerini yapabilmek için İstanbul'a göç eden kişiler bulunmaktadır. Sosyal yapı içerisinde vurgulanması gereken bir başka detay da, kilisenin sosyal devlet anlayışı güden çalışmaları kapsamında öksüz kalmış Karamanlı çocukların barınabilmesi için öksüzhanelerin kurulmuş olmasıdır. Tüm eser boyunca eğitim sahasının herhangi bir aşamasında katkıda bulunmuş isimlerden pozitif bir dille bahsedilerek, diğer Karamanlıların da bu alanlarda inisiyatif almaları sağlanmaya çalışılmıştır.

Dini yapı anlamında Kayseri bölgesinin genelinde İslam dini yoğun olarak görülmekle birlikte, bu alanda yaşayan Karaman Türkleri gibi Müslüman olmayan topluluklar da vardır. Ortodoks Hıristiyanların ibadet sürecini şekillendiren ve çalışmamıza esin kaynağı olan kitaba ismini veren Kayseri metropolitleri, Hıristiyanlık dininin Ortodoksluk mezhebine mensup Karaman Türklerinin tabii olduğu en yüksek yerel makam idi. Dini statüsü nedeniyle ruhani hiyerarşide kendisine yer bulan kilise görevlilerinin eğitim alanındaki çalışmaları göz önünde bulundurulduğunda, eğitim ve dinin eşgüdümlü yürütülen kavramlar olarak göze çarptığını söylemeliyiz. Bu sayede kilise, hem Karaman Türkü çocukları Hellen kültürü ekseninde biçimlendirme olanağı bulmakta, hem de görevlendirmekle yükümlü olduğu ruhanileri yetiştirme şansına sahip olmaktaydı. Örneğin, Karaman bölgesinde tanınan bir dini yapı olan Timios Prodromos Manastırı, ibadete yönelik bir kimliğe sahip olmasının yanı sıra, Anadolu'nun ücra köşelerinde görev yapmak üzere ruhaniler yetiştirmekteydi. 1728 tarihinde inşasına başlanan bu manastır, eserde adı zikredilen tüm kiliseler arasında resmi tarihi verilen en eski yapıdır. Kiliselerin kaç yılında yapıldığı hakkında bilgi edinebilmek için yapının ön kısmına asılan levhalardan yararlandığı bilgisi de kitapta bahsedilen diğer nüanslardan birisidir. Ulaşımın son derece ilkel yollarla aksamalı olarak sağlandığı bu dönemde, söz konusu din adamları Kudüs, Kilikya ve Teselya gibi imparatorluğun sınır bölgelerinde görevlendirilmekteydiler.

Bu yolculukların ne ölçüde zor olduğunu gözler önüne serilebil-
mek için yeni tayin olduğu görevine başlamak üzere İstanbul’dan
Anadolu’ya geçen Hıristos isimli bir din görevlisinin, kilisenin ihti-
yaç duyabileceği çeşitli alet ve edevatı yolculuk esnasında karşılaştığı
hırsızlara kaptırıldığına dair bir anlatıya yer verilmiştir.

Kilise, görevlendirdiği din adamları üzerinde tam yetki sahibidir.
Çevresinde müsrif bir kişi olarak bilinen Meletios adında bir papazın
görevini ihmal ettiği iddiasıyla geri çağırılması bu otoritenin kulla-
nım genişliğine bir örnektir. Bu din adamları arasında, daha sonra
İstanbul ve Ereğli Patrikliği gibi yüksek dereceye çıkmış olanları
da mevcuttur. Eserde Patrikhane sözcüğü yerine sıklıkla Megali Ek-
lisiya (Büyük Kilise) tamlaması kullanılmaktadır. Kayseri’ye bağlı
Erkilet köyünde, Hıristiyanlığı Roma İmparatorluğunun resmi inan-
cı haline getiren Kral Konstantin’in annesi Azize Helena tarafından
gördüğü rüyadan ilhamla yaptırıldığına inanılan, kuruluş hikayesine
kutsal bir motif atfedilen eski bir kilise de mevcuttur.

Eserin adında da vurgusu yapılan Metropolitik sözcüğü, Yunan
Ortodoks Kilisesi’nin Hıristiyanlığa ilişkin ruhani görevleri yerine
getirmek için göndermiş olduğu başpsikopos düzeyindeki görevli-
nin makamıdır. Hizmet verdiği bölgede önemli bir dini otorite figürü
olan metropolitler, Patriklik seçiminde oy kullanma hakkına da sa-
hiptirler.⁴⁷ Kayseri’de hizmet vermiş Metropolitlerin listesi, eserin
17. sayfasından itibaren görev aldıkları aralığa göre aktarılmaktadır.
Bu listede, Kayseri bölgesinin ilk metropoliti olarak bahsi geçen kişi
aynı zamanda Hıristiyan inancına göre Hazreti İsa’nın çarmıha ge-
rildiği sırada olay mahallinde bulunan ve Hazreti İsa’nın ölümü üye-
rine iman eden Logginos’tur. Kayseri’nin ilk metropoliti Logginos,
daha sonra Roma İmparatoru Tiberius tarafından kafası kesilerek
öldürülmüştür.⁴⁸ Milattan sonra 33’te metropolit olan Logginos’tan,
1878’de Kayseri bölgesinin metropoliti konumunda bulunan İoannis
Anastasiadis’e kadar görev almış başpsikoposlar sıralanmaktadır.
Birçoğu hakkında geniş malumat edinilemeyen bu metropolitlerin
arasında dini misyonuna paralel olarak çeşitli bayındırlık hizmetle-
rinde görev almış din adamları mevcuttur.

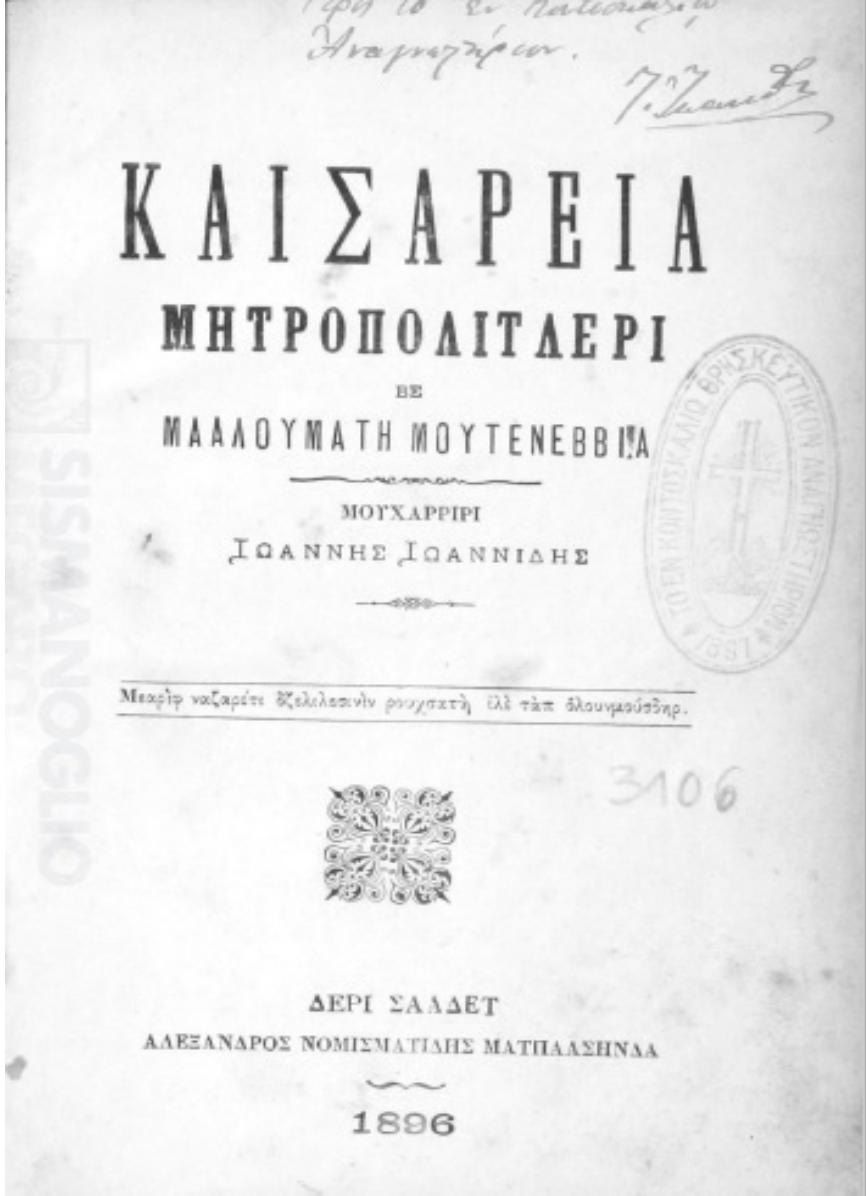
⁴⁷ Mehmet Şimşek, “Süryani Kadim Ortodoks Kilisesi Patrikhane Nizamnamesi”, **Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi**, Sayı: 6, Eylül 2005, s. 371.

⁴⁸ İoannidis, **a.g.e.**, s. 17.

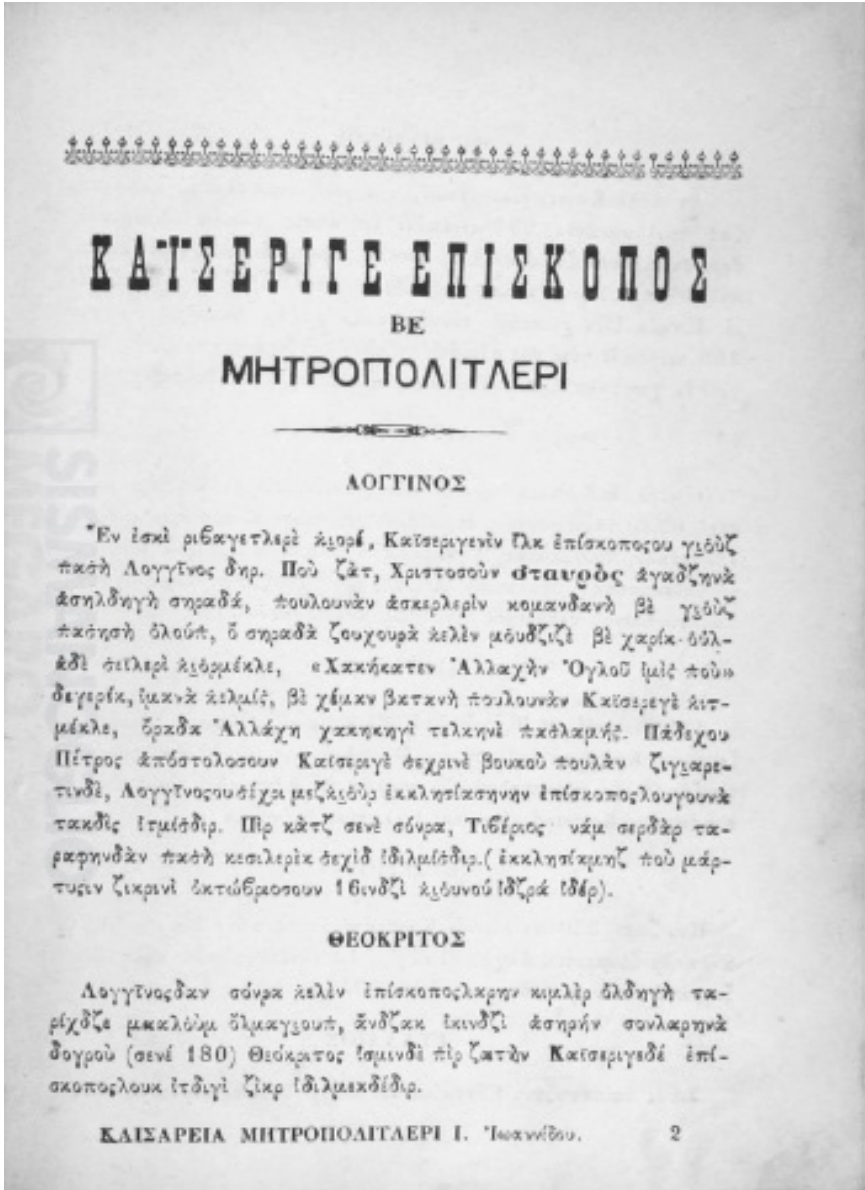
EKLER

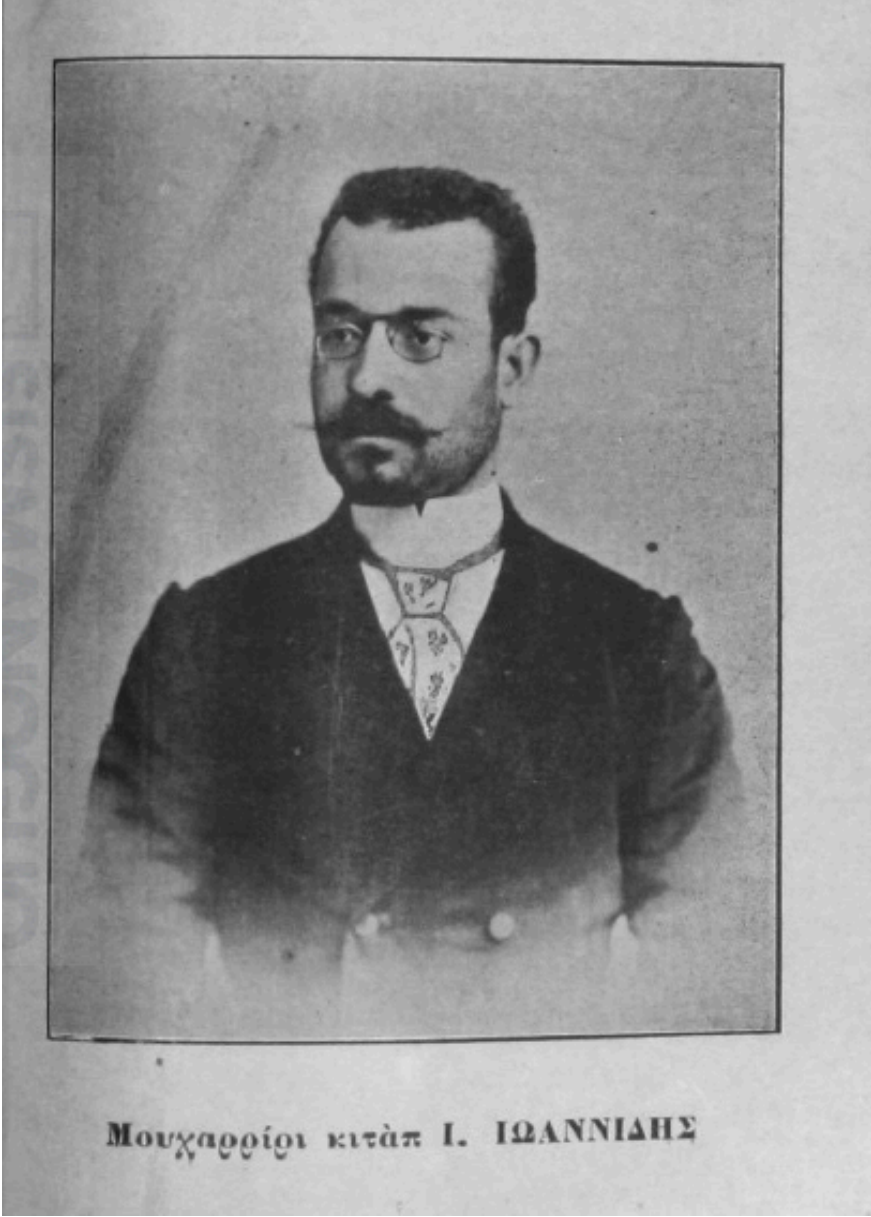
Ek 1: 1896 Yılında Basılan “Kayseri Metropolitleri ve Malumat-ı Mütenevvia” Adlı Kitabın Kapağı

Ek 2: “Kayseri Metropolitleri ve Malumat-ı Mütenevvia” İsimli Kitabın Tanıtım Sayfası

Ek 3: Çalışmaya Adını Veren Kayseri’de Görev Yapmış Metropolitlere İlişkin Bilgiler Sunulan Sayfalardan Bir Tanesi

Ek 4: Kitabın Yazarı İoannis İoannidis'in Resmi

YAKIN DÖNEM TÜRKİYE ARAŞTIRMALARI DERGİSİNİN AMACI VE YAYIN İLKELERİ

Yayın hayatına 2002 yılında başlamış olan İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü “Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları” Dergisi ulusal hakemli bir dergidir. Dergiye ayrıca ait olduğu enstitünün web sitesinden (<http://www.ataturkilkeleri.istanbul.edu.tr>) ve (<http://dergipark.gov.tr/iuydta>) sayfasından ulaşılabilmektedir. Derginin yazım kuralları enstitünün web sitesinde de yer almaktadır.

Derginin Yayın Amacı

“Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi” Yakın Tarih, Atatürk ilke ve inkılapları ile Türkiye Cumhuriyeti’ne ilişkin tarih, sosyoloji, edebiyat, sanat tarihi, hukuk, siyaset bilimi, iktisat disiplinlerinden özgün araştırmalara dayanan çalışmaları yayınlamak, ulusal ve uluslararası düzeyde bilim dünyası ile paylaşmayı amaçlamaktadır.

Derginin Sahası

Dergi, tarih ağırlıklı bir sosyal bilimler dergisidir. Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti’nin içinde doğduğu ve geliştiği siyasi, sosyo-ekonomik ve kültürel ortamı, diğer devletlerle ilişkilerini sosyal bilimler bağlamında bilimsel ölçütlere göre inceleyen yorumları, önerileri ve yeni stratejileri geliştiren yazıları içermektedir.

Dergi Kapsamında Yer Alacak Makale ve Çalışmalar

Derginin sahası ile ilgili boşluğu dolduracak özgün araştırmalara dayanan makaleler;

İncelenen konuları zengin bir kaynakçaya dayanarak değerlendiren, eleştiren ve bu konuda yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan araştırma, inceleme ve derleme yazıları;

Alanla ilgili çeviriler ve durumun belirtilmesi koşulu ile daha önce bir bilimsel kongrede sunulmuş ancak yayınlanmamış bildirilerin metinleri;

Milli Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti ile ilgili eser, şahsiyet ve ilmi faaliyetlerin tanıtım yazıları.

Haziran ve Aralık aylarında olmak üzere yılda iki kez yayımlanan dergideki yazıların sorumluluğu yasa uyarınca yazarlara aittir. Gönderilecek yazıların daha önce bir başka yayın organında yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir.

Makale/Yazıların Değerlendirilmesi

Gelen yazılar, yayın ilkelerine uygunluğu bakımından Yayın Kurulu'na incelendikten sonra, alanlarında uzman üç hakeme gönderilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur ve raporlar saklanır.

Yayın Kurulu veya hakemlerin yazıya ilişkin eleştiri, öneri ve düzeltmeleri varsa bunları bildirirler. Yazar(lar) hakemlerin ve Yayın Kurulu'nun eleştiri, öneri ve düzeltmelerini dikkate alarak bir ay içinde düzeltmeleri yaparlar. Katılmadıkları hususlar varsa, gerekçelerini bildirme hakkına sahiptirler. Yayına kabul edilen ve edilme-yen makale/yazıların yazar(lar)ına bilgi verilir, ancak makale/yazı metinleri iade edilmez.

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi'nde yayımlanan yazıların telif hakkı Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü'ne devredilmiş sayılır. Telif hakkı yazılı, görsel ve sanal ortamda yayımlanmayacağı da kapsar.

Yayımlanan makale/yazıdaki görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir. Yazı ve fotoğraflardan kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir. Dergide yazısı çıkan yazarlara, çıkan sayıdan iki dergi verilir.

Yazım Dili

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi'nin yazım dili Türkçedir. Ancak yazarların Türkçe dışında İngilizce, Fransızca ve Almanca dillerinde yaptıkları çalışmaları ile dergiye katkıda bulunmaları olanaklıdır.

Yayımlanan makalelerin Türkçe ve İngilizce özetleri de, yazarları tarafından tespit edilen anahtar kelimeler ile birlikte verilir.

Makale Yazım Kuralları

Sayfa Düzeni

Makalede, sayfanın **sol kenarından 4 cm, diğer kenarlarından 2.5 cm boşluk bırakılmalıdır**. Dipnotlar var ise, bu sınırlar içinde kalmalıdır. Tüm ilk sayfalarda (içindekiler, kısaltmalar, tablo, şekil ve sembol listeleri, önsöz, özetler, bölümler, kaynaklar, ekler v.b gibi) başlık için sayfa üst kenarından 5 cm aşağıdan başlanır. Satırlar ‘iki yana yasla’ (justified) biçiminde yazılır.

Makale metni 1.5 aralıkla yazılır. Kısaltmalar, tablo, şekil ve sembol listeleri, önsöz, özetler, kaynaklar, ekler, metin içindeki tablo ve şekillerin isim ve açıklamaları ve dipnotlar 1 aralıkta yazılır.

Alt başlıklar sayfanın son satırı olarak yazılamaz, en azından 2 satır daha sığdırılamıyorsa başlık da sonraki sayfada yer alır. Bir paragrafın ilk satırı sayfanın son satırı, paragrafın son satırı da sayfanın ilk satırı olarak (matbaacılıkta dul ve yetim denilen şekilde) yazılamaz. Paragraflardan önce ve sonra 6 punto boşluk bırakılır. Paragraflar arasına boş satır konmaz.

Birinci derece başlıklardan önce 71 punto, sonra 18 punto boşluk bırakılır. İkinci derece başlıklardan önce 18 punto, sonra 12 punto, üçüncü ve dördüncü derece başlıklardan önce ise 12 punto, sonra 6 punto boşluk bırakılır. Dördüncü dereceden daha alt derecede başlık kullanılmaz.

Yazı Biçimleri ve Punto

Makalede, konunun mahiyeti gereği, aktarma yapmak veya başka dilden ödünç alınmış kavramı yazmak amacıyla Türk alfabesi dışındaki alfabelerin kullanılabilmesi saklı kalmak kaydıyla, Times New Roman karakterleri kullanılmalıdır.

Dipnotlar için 10 punto, makale metni için Times New Roman 12 punto, makalenin çeşitli kısım, bölüm, altbölümlerinin başlıkları için 14 punto kullanılmalıdır.

Özet (Abstract)

Özet veya abstract olarak adlandırılan kısım, makalenin kapsamını en özlü biçimde açıklayan özettir. Özette makalede araştırılan sorun, araştırmada kullanılan işlem, yöntem ve teknikler ile sonuçlar sayfa başında makalenin başlığı ve yazar adı belirtilerek Türkçe ve İngilizce olmak üzere iki dilde 250’şer kelimeyi geçmeyecek şekilde hazırlanmalıdır.

Atıflar (Referans, Gönderme)

Makalede, başka kaynaklardan yapılan alıntılar, ya aynen aktarılır veya özü değiştirilmemek kaydıyla tezi yapanın kendi cümleleriyle özetlenerek yahut yorumlanarak verilir. Her iki durumda da, alıntı yapılan kaynağa (metin, tablo, şekil ve benzeri dahil) mutlaka atıfta bulunulmalıdır. Bu konuda aşağıdaki ilkeler uygulanır.

a. Kaynaktan aynen alınan bilgiler (quotation), çift tırnak içinde (“.....”) gösterilirler. Makaleyi hazırlayanın, kaynaktaki bilginin özünü değil, biçimini değiştirerek yaptığı alıntılar ise, çift tırnak arasına alınmadan gösterilirler. Her iki alıntı türünde de, ilgili kaynağa mutlaka atıf yapılır ve atıfların her birine, bir birini izleyen numaralar verilir.

b. Makalede, kaynaktan aynen aktarılan bilgilerin tamamı verilebileceği gibi, örneğin cümle, paragraf veya sayfalar halindeki bilgilerin sadece belli kısımları da verilebilir. Bu durumda, cümlelerde belli kelimelerin, çeşitli cümlelerin, paragraf ve sayfaların atlanarak verildiğini göstermek üzere, atlanan yerler üç nokta ile belirtilir.

c. Başka kaynaklardaki bilgilerin aynen aktarılması durumunda, kaynaklarda noktalama işaretleri ve çeviri yanlışları dahil olmak üzere harf, cümle, tarih, yer vb. gibi yanlışlıklar da tekrarlanır. Makale yazarı, kaynak metindeki yanlışlıkları düzelterek vermek isterse, o zaman doğru bilgi, yanlış bilgiden hemen sonra bir parantez içinde gösterilir.

d. Kaynaklardan aynen yapılan alıntılar, bir cümleyi aşmayacak uzunluktaysa, makale metni içinde verilirler. Daha uzun alıntılarda, alıntının ilk ve son satırları ile makale metni arasında en az çift aralıklı boşluk bırakılarak, alıntı ile metnin ayırt edilmesi sağlanır. Bu tür alıntılar için, makale metninde kullanılan puntodan daha küçük punto kullanılır.

Referans Dipnotları İle İlgili Kurallar

Referans dipnotlarında, ilgili kaynağa ilk kez referans veriliyorsa, bu referansta, eserle ilgili mevcut bibliyografik bilgilerin tümü, aşağıdaki sırayla yer alır:

Yazar adı ve soyadı, eser adı, yayına hazırlayan(veya editör), çeviren veya çizer adı ve soyadı, cilt, basım, baskı ve yayın bilgisi (cilt sayısı, basım sayısı, baskı sayısı, seri adı, yayın yeri, yayinevi, yayın tarihi), cilt numarası ve sayfa sayıları.

Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, İstanbul, Der Yayınları, 1992, s. 25.

Bülent Gökay, **Bolşevizm İle Emperyalizm Arasında Türkiye**, Çev. Sermet Yalçın, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1977, s.97.

Eğer referans dipnotlarında, aynı kaynağa ikinci veya daha fazla atıfta bulunuluyorsa, yukarıdaki bilgiler kısaltılarak verilir.

Aynı yapıta izleyen şekilde ikinci kez referans:

A.e.

Aynı yapıta, fakat farklı sayfasına referans:

A.e., s. 40.

Araya başka referanslar girildiğinde, Tanör'ün kitabına yeniden referans:

Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s. 22. veya

Tanör, **a.g.e.**, s.22.

Edite edilmiş kitapta makaleye referans:

Cemal Kafadar, “Osmanlı Siyasal Düşüncesinin Kaynakları Üzerine Gözlemler”, **Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi**, Ed. Mehmet Ö. Alkan, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, s.30.

Sürelî yayında makaleye referans:

Ernst E. Hirsch, “İktidar ve Hukuk,” Çev. Hayrettin Ökçesiz, **Hukuk Araştırmaları**, C.II, No:3 (Eylül-Aralık 1987), s. 44.

Gazete makaleleri veya haberlerine referans:

Yeni Ziraat Gazetesi, Sayı:10 (1 Şubat 1337), s.16.

“Çiftçi Fırkası”, **İkdam**, 22 Kanun-i sani 1336, s.2.

Arşiv belgelerine referans:

BOA., İ. Şura-yı Devlet, 4434 (11 Şaban 1302/26 Mayıs 1885).

BOA., DH.MB.HPS., 33/20 (29 C.ahir 1336/11Nisan 1918).

Elektronik kaynağa referans:

John N.Berry , “Educate Library Leaders,” **Library Journal**, February 15, 1998 , (Çevrimiçi) <http://www.epnet.com/ehost>, 3 Nisan 2000. veya

Bill Crowley-Bill Brace, “A Choice of Futures: Is It Libraries Versus Information?”, (Çevrimiçi) <http://www.epnet.com/ehost>, 30 Mart 2000.

Kaynakça

Homans, George C.: “Social Behavior as Exchange”, **Small Groups**, Ed. By A. Paul Hare, Edgar R. Boggota, Robert F. Bales, New York, Alfred A. Knopf, 1962, pp. 170-183

Kaboğlu, İbrahim Ö.: “Düşünce Özgürlüğü: Avrupa Ölçütleri ve Türkiye”, **İnsan Hakları Yıllığı**, C.XV, 1993, s. 45-53.

Sartori, Giovanni: **Demokrasi Kuramı**, Çev. Deniz Baykal, Ankara, Siyasi İlimler Türk Derneği Yayınları, [t.y.].

Tanör, Bülent: **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, İstanbul, Der Yayınları, 1992.

Ekler:

Makalenin ek kısmında, metinle ilgili tablolar, formlar, anket sorularının listeleri, kolay bulunamayacak belgelerin kopyaları, fotoğraf, harita vb. gibi malzemeler bulunur. Bu tür tek bir malzeme için sadece bir ek, birden çok malzeme için de, gerekli görülürse, birden

çok ek yer alır. Ekler, birbirinden ayırt edilmesi gereken sayıda ise ya büyük Romen veya Arap rakamlarıyla, birbirini izleyecek biçimde numaralanır. Her numaranın karşısına, Ek'in içeriğini belirten bir başlığın konulması önerilir.

Ek'te yer alan bilgiler, başka kaynaklardan aktarıldığı takdirde, bu kaynaklara ilişkin referanslar mutlaka belirtilmelidir.

Başlıkları Numaralandırma:

Makalede kullanılacak başlık numaralandırılması örneği aşağıya çıkarılmıştır:

I.XXXXXX.....
1.1. Xxxx Xxxx.....
1.1.1. Xxxx Xxxx.....
1.1.2. Xxxx Xxxx.....
1.2. Xxxx Xxx.....
2. Xxxx Xxxx.....
2.1. Xxxx Xxxx.....
2.1.1. Xxxx Xxxx.....
2.1.2. Xxxx Xxxx.....
2.2 Xxxx Xxxx.....

Yazıların Gönderilmesi

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi'nde yayımlanmak üzere yayın ilkelerine uygun olarak hazırlanmış yazılar, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü'ne ulaştırılabilirler. Yazarlar Yayın Kurulu'nca esasa yönelik küçük düzeltmeler yapılabileceğini kabul etmiş sayılırlar.

İLETİŞİM BİLGİLERİ

- Posta Adresi:** İstanbul Üniversitesi,
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü,
Süleymaniye Cad. Takvimhane Sok. No: 19
Kat: 4 Beyazıt/İSTANBUL
- Telefon :** 0212 440 00 00 Dahili : 10598/10056
- Faks :** 0212 440 03 45
- e-posta:** ata.enst@istanbul.edu.tr
yakindonemturkiye@hotmail.com

Hakem Kurulu / Referees Committee:

- Prof. Dr. Meral ALPAY
Prof. Dr. Seçil KARAL AKGÜN
Prof. Dr. Sina AKŞİN
Prof. Dr. Ali AKYILDIZ
Prof. Dr. Adalet ALADA
Prof. Dr. Dinç ALADA
Prof. Dr. Ergun AYBARS
Prof. Dr. Mahir AYDIN
Prof. Dr. Mustafa AYDIN
Prof. Dr. Nezihi AYKUT
Prof. Dr. İbrahim BAŞAĞAOĞLU
Prof. Dr. Süleyman BEYOĞLU
Prof. Dr. Veysel BOZKURT
Prof. Dr. Mustafa BUDAK
Prof. Dr. Işıl ÇAKAN HACİİBRAHİMOĞLU
Prof. Dr. Fatmagül DEMİREL
Prof. Dr. Bihterin DİNÇKOL
Prof. Dr. Emre DÖLEN
Prof. Dr. Cezmi ERASLAN
Prof. Dr. Faik Temuçin ERTAN
Prof. Dr. Sakine ERUZ
Prof. Dr. Feza GÜNERGÜN
Prof. Dr. İhsan GÜNEŞ
Prof. Dr. Osman HORATA
Prof. Dr. Yakut IRMAK ÖZDEN
Prof. Dr. Mustafa KAÇAR
Prof. Dr. Ahmet KAL'A
Prof. Dr. Aykut KAZANCIGİL
Prof. Dr. Erol MANİSALI
Prof. Dr. Cüneyd OKAY
Prof. Dr. İzzettin ÖNDER
Prof. Dr. Sabahattin ÖZEL
- Prof. Dr. İzzet ÖZTOPRAK
Prof. Dr. Cemil ÖZTÜRK
Prof. Dr. Gülden SARIYILDIZ
Prof. Dr. Faruk SÖNMEZOĞLU
Prof. Dr. Bige SÜKAN
Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL
Prof. Dr. Ertuğrul TOKDEMİR
Prof. Dr. Zafer TOPRAK
Prof. Dr. Namık Sinan TURAN
Prof. Dr. Ömer TURAN
Prof. Dr. Levent ÜRER
Prof. Dr. Ünsal YAVUZ
Prof. Dr. Bahaddin YEDİYILDIZ
Prof. Dr. Çetin YETKİN
Prof. Dr. Mustafa YILMAZ
Doç. Dr. Mehmet ALKAN
Doç. Dr. Bülent BAKAR
Doç. Dr. Sevtap KADIOĞLU
Doç. Dr. Safiye KIRANLAR
Doç. Dr. Önder KOCATÜRK
Doç. Dr. Tevfik ÖZCAN
Doç. Dr. Fatih M. SANCAKTAR
Doç. Dr. Aynur SOYDAN ERDEMİR
Doç. Dr. Serkan TUNA
Yrd. Doç. Dr. Hayrünisa ALP
Yrd. Doç. Dr. Nilüfer ERDEM
Yrd. Doç. Dr. Ö. Kürşad KARACAGİL
Yrd. Doç. Dr. Cevahir KAYAM
Yrd. Doç. Dr. Şamil ÜNSAL
Dr. Dursun AYAN
Dr. Rifat UÇAROL

